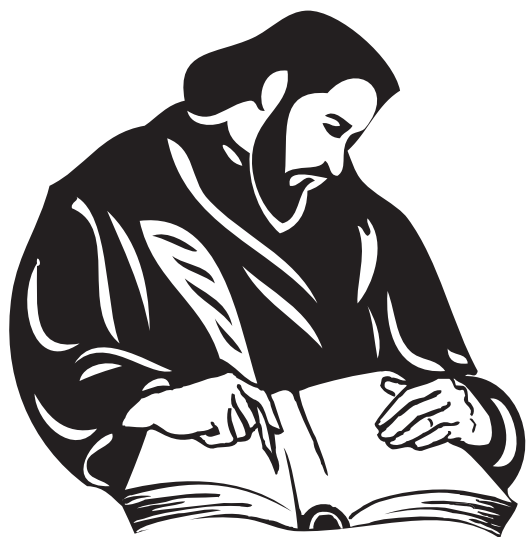

ПЛОВДИВСКИ ИСТОРИЧЕСКИ ФОРУМ

2019 / 1

Издава катедра „История и археология“ при Философско-историческия факултет на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“.

Редакционна колегия:

Доц. д-р Георги Митрев (главен редактор), доц. д-р Димитър Димитров (зам.-главен редактор), доц. д-р Русалена Пенджекова-Христева (зам.-главен редактор), проф. дин Камен Гаренов, проф. д-р Мирена Славова, проф. дин Евгений Шинаков (Брянск, Русия), проф. дин Ярослав Рубаха (Олщин, Полша), доц. д-р Симеон Кацаров, доц. д-р Валентин Петрусенко, доц. д-р Румяна Комсалова, доц. д-р Тодор Радев, доц. д-р Стоян Попов, доц. д-р Пламен Славов, гл. ас. д-р Мина Маринова, гл. ас. д-р Божидар Драганов, гл. ас. д-р Станислав Боянов (секретар), ас. д-р Надежда Кирова-Йовчева, д-р Николаос Мердзимекис (Солун, Гърция).

На корицата: *„Хисар Капия“ в Стария Пловдив.*

Списание „Пловдивски исторически форум“ излиза три пъти в годината.

Адрес на редакцията: 4000 Пловдив, ул. Цар Асен 24, ПУ „Паисий Хилендарски“, Философско-исторически факултет, катедра „История и археология“, кабинет 256 А.

Електронен формат на списанието:

<https://logos.uni-plovdiv.net/en/elektronno-spisanie-plovdivski-istoriceski-forum>

Електронен адрес: **piforum@abv.bg**

СЪДЪРЖАНИЕ

■ СТУДИИ И СТАТИИ

ТИПОЛОГИЯ И СЕМАНТИКА НА ИЗОБРАЖЕНИЯТА НА ХЕРМЕС-МЕРКУРИЙ ВЪРХУ НУМИЗМАТИЧНИТЕ ПАМЕТНИЦИ ОТ ПРОВИНЦИИ ДОЛНА МИЗИЯ И ТРАКИЯ.....	5
---	---

Божидар Драганов

TYPOLOGY AND SEMANTICS OF THE IMAGES OF HERMES-MERCURY ON THE NUMISMATIC MONUMENTS OF PROVINCES MOESIA INFERIOR AND THRACE	5
--	---

Bojidar Draganov

FINDS OF BULGARIAN TYPE SABERS.....	24
-------------------------------------	----

Stoyan Popov

НАХОДКИ НА САБИ БЪЛГАРСКИ ТИП	29
-------------------------------------	----

Стоян Попов

ОТРАЖЕНИЕТО НА КОРЕЙСКАТА ВОЙНА ВЪРХУ ГРЪЦКО-ЮГОСЛАВСКОТО СБЛИЖАВАНЕ И РОЛЯТА НА САЩ В НЕГО (1950 – 1952 Г.).....	41
---	----

Димитър Добрев

THE REFLECTION OF THE KOREAN WAR ON THE GREEK-YUGOSLAV RAPPROCHEMENT AND THE ROLE OF THE USA IN IT (1950 – 1952)	41
---	----

Dimitar Dobrev

■ ГОСТУВА НИ

МИСИЯТА НА В. П. ПОТЪОМКИН НА БАЛКАНИТЕ АПРИЛ – МАЙ 1939 Г.	59
--	----

Людмил Спасов

V. P. POTYOMKIN'S MISSION ON THE BALKANS APRIL – MAY 1939.....	59
--	----

Lyudmil Spasov

■ ГОДИШНИНИ

ОЩЕ ВЕДНЪЖ ЗА НАУЧНИТЕ ПРИНОСИ И ОСНОВНИТЕ ТЕМАТИЧНИ НАСОКИ В ИЗСЛЕДВАНИЯТА НА ПРОФ. Д.И.Н. ЛЮДМИЛ СПАСОВ ПО ПОВОД НА НЕГОВАТА 70-ГОДИШНИНА	67
--	----

Ваня Иванова

■ РЕЦЕНЗИИ

ДРАГОМИР ЙОРДАНОВ. ГРАНИЦИТЕ НА БЪЛГАРИЯ 1870 – 1886 Г. ИСТОРИЧЕСКО ФОРМИРАНЕ И РАЗВИТИЕ. ВЕЛИКО ТЪРНОВО: ФАБЕР, 2018, 718 С.....	74
---	----

Людмил Спасов

■ НАУЧНИ ПРОЯВИ И СЪБИТИЯ

НАУЧНИ ЧЕТЕНИЯ „ПЛОВДИВСКИ ИСТОРИЧЕСКИ ФОРУМ – 2018“	78
---	----

Русалена Пенджекова-Христева, Георги Митрев

ИЗИСКВАНИЯ ЗА ОФОРМЯНЕ НА ПУБЛИКАЦИИТЕ	80
--	----

ТИПОЛОГИЯ И СЕΜΑΝΤΙΚΑ
НА ΙΖΟΒΡΑЖΕΝΙЯΤΑ НА ΧΕΡΜΕС-ΜΕΡΚУΡΙЙ
ВЪРХУ НУΜΙΖΜΑΤΙЧΝΙΤΕ ПАΜΕΤНΙЦΙ
ОТ ПРОВИНЦΙИ ΔΟΛΝΑ ΜΙΣΙЯ И ΤΡΑΚΙЯ

Божидар Драганов

TYPOLOGY AND SEMANTICS OF THE IMAGES
OF HERMES-MERCURY ON THE NUMISMATIC
MONUMENTS OF PROVINCES MOESIA INFERIOR
AND THRACE

Bojidar Draganov

Abstract: *The reverses of the Greek Imperial coins present a variety of types, ranging from usual representations of all the great deities to subjects of purely local interest. Hermes is the messenger of gods, the bringer of dreams, the god of flocks and herds, and of the market-place. The Roman Mercury is perceived mostly as a god of commerce, trade and profit. That's why he is pictured with a purse in his hand and his name is linked with Latin words "merx" – "merchandise" and "mercor" – "buy". On the conventional reverses types the god is represented in the well-known Roman iconography – upright, nude or with mantle, wearing petasus, and carrying a purse and a caduceus. Frequently next to him are depicted altar and his sacred animals – ram, he-goat and cock. Sometimes Hermes-Mercury is shown with a foot on a helm or ram's head or sitting on a rock. On local or pseudo-autonomous coinage of provinces Moesia Inferior and Thrace he can be seen together with Orpheus and Eurydice, with Infant Dionysus, depicted riding on a ram, like an „Ερμής Δισκοβόλος“ or like an ithyphallic herm.*

Keywords: *Hermes-Mercury, Coins, Moesia Inferior, Thrace, Typology, Roman Archaeology.*

Нумизматичните паметници са важен аспект при проучването на даден религиозен култ през римската епоха, чрез който е възможно да се извлече голямо количество ценна информация. Разбира се, тук трябва да се вземат под внимание някои от спецификите на нумизматичната проблематика, както и да не се предверяваме на всеки отделен паметник. Изображенията на дадено божество върху реверсните типове на някоя монетарница, невинаги са атестат за разпространението на неговия култ в градската територия. Присъствието му върху монетите може да се дължи на държавна политика, възраждане на митологични паралели, „модни“ тенденции или чисто индивидуални религиозни предпочитания на императора, или градския магистрат. Ето защо при проучването на тези паметници трябва да се подхожда внимателно, защото невинаги количественият показател на конвенционалните изображения е най-коректен. Понякога една псевдоавтономна монета или реверсно изображение със строго специфична локална иконография съдържа много голяма информация, отколкото серия от широко разпространени монетни типове.

В провинции Тракия и Долна Мизия около 30 града сечат бронзови монети, като се наблюдава удивително еднообразие и повторение на монетните типове. Различните градове употребяват в монетосеченето си голям процент общи реверсни изображения-типове, представящи преди всичко традиционни гръко-римски божества в стандартната им иконография (Зевс на трон или прав със светкавица, Хера с патера и жезъл, Деметра с факла и класове, Аполон с патера и лаврова клонка, Артемида ловджийка, Дионис с кантарос и тирс, Асклепий с увита около тояга змия, Хермес с кесия и кадуцей и т.н.). Тези изображения се превръщат в общоприети шампи като се сменят единствено етниконите. Това е лесно обяснимо като се има предвид, че в повечето случаи става дума за монетната продукция

на нови римски градове, без традиции в монетосеченето. Старите малоазийски политии (Histria, Tomis, Callatis, Dionysopolis, Odessus, Mesembria, Anchialos, Apollonia, Byzantium) с монетарни традиции в предримската епоха, употребяват повече гръцки и местни сюжети, но делът на конвенционалните гръко-римски божества в монетната им иконография също е твърде голям (Драганов 2006: 168 – 169).

Сред нумизматите до 70-те години на XX век е широко разпространено становището, че всеки град, чието име е изписано върху монетните емисии, има собствена монетарница, където са изработвани необходимите количества печати и монети. През 1972 г. К. Kraft, изследвайки монетосеченето в Мала Азия, представя съвсем нова система на градското монетосечене, която може да бъде приложена в повечето провинции, включително и в Долна Мизия и Тракия. Той открива явни стилови сходства сред монетите на различните градове, които най-вероятно са сечени с едни и същи лицеви печати. Това е предпоставка да се предположи, съществуването на определен брой регионални ателиета, както стационарни, така и подвижни, които се различават по своя стил и снабдяват с монети и печати по няколко съседни града за определен период от време (Kraft 1972: 57). Така например при анализа на римското градско монетосечене в Долна Мизия и Тракия се констатира общи иконографски типове, общи лицеви печати, общи гравюри и близки стилови сходства, като наблюденията показват, че съседните градове имат повече общи иконографски шампи. Впечатление прави фактът, че градовете копират някои иконографски типове от централната римска монетарница, но много повече копират конвенционалните изображения един от друг. Избирането и поръчването в едно ателие на еднакви сюжети с конвенционални божества, води до унификацията на монетните дизайни на градовете. Честата употреба на дизайнерите-шампи може да се обясни с обстоятелството,

че те са лесно разпознаваеми от всички слоеве на населението. Но монетната иконографска мода, подчинена на установената за историческия период естетика, включва, както конвенционалните изображения на божествата, така и техни по-редки нестандартни типове. Те се срещат върху монетите само на един или рядко на няколко града, като вероятно са плод на гравьорски инвенции и хрумвания, породени от типични местни религиозни представи или статуарни (монументални) паметници (Драганов 2006: 168 – 169).

За основа на изградената типология са използвани около 220 реверсни печата с изображения на Хермес или неговите атрибути, сечени от градовете в Долна Мизия и Тракия. В действителност, техният брой е много по-голям, тъй като често се появяват множество емисии, при които се комбинират различни лицеви и реверсни печати. Представената тук извадка със сигурност не е пълна, като доказателство за това е фактът, че поради засилената иманярска дейност, в „Internet – аукционите“ от цяла Европа непрекъснато се появяват неизвестни до момента на изследователите монетни типове.

Хермес често е представян твърде стандартно върху монетите от източните римски провинции, като това е валидно в голяма степен и за Долна Мизия и Тракия. Условно, изображенията на бога върху монетите от двете провинции, могат да бъдат диференцирани в три отделни групи:

- I – конвенционални изображения;
- II – изображения с локален характер;
- III – изображения върху псевдоавтономни монети.

И трите групи са строго специфични, като от всяка една от тях е възможно да бъде извлечена интересна информация за характера и разпространението на култа. Те се базират, както на моделите, обосновани върху имперската образна пропаганда, така и върху мест-

ната култова семантика, преплетена със съответните реминисценции във възприятията.

I. В общ план „конвенционалните изображения“ са пряко повлияни от елинистическите статуарни паметници, чиито копия са широко разпространени през римската епоха. Реверсните типове с „конвенционални изображения“ на Хермес могат да бъдат разделени на няколко групи, които се срещат повсеместно сред повечето провинциални монетарници в Империята. Това са:

- I.1. – Хермес прав, гол, с кесия и кадуцей;
- I.2. – Хермес седнал (почиващ си) върху скала;
- I.3. – Бюст на Хермес;
- I.4. – Кадуцей.

I.1. Върху 2/3 от реверсните печати с изображения на Хермес, които произхождат от монетарниците на Долна Мизия и Тракия, е представен един и същ конвенционален тип: „*Хермес прав, гол, с небрежно прехвърлена през ръката му хламида, държащ двата основни атрибута – кесия и кадуцей*“. Този тип се открива върху печатите на всички монетарници от вътрешността на провинциите, които регулярно сечат монети с изображението на бога и същевременно отсъстват или се срещат сравнително рядко сред тези, произхождащи от монетарниците по западно-понтийското и северноегейското крайбрежие, където предримските монетарни традиции са силно застъпени. Прието е, че възникването на типа *Хермес прав с кесия и кадуцей* е пряко свързано с творчеството на Мирон (Щербакова 1983: 90). Съществува и схващането, че римският *Hermes Kerdos* (на гръцки *κέρδος* означава *придобивка, облага, печалба, изгода*) представя *Ερμής Κριοφόρος*, а атрибутите като „*marsupium*“-а, (добавен от римляните в иконографията на Меркурий) и „*caduceus*“-а символизируют печалбата и благоденствието, но също и Хермес-Меркурий като пратеник и

медиатор между хора и богове (Siebert 1990: 373 – 374). Вариантът *Хермес с хламида през лявото рамо* се среща повсеместно из цялата Римска империя, като стиливият анализ на паметниците с висока художествена стойност показва прякото влияние на произведенията на Поликлет, на неговата школа или на неговите наследници. Разбира се, в някои от иконографските модели се откриват аспекти, характерни за творбите на Праксител и Лизип (Menzel 1970: 228 – 229). Въпреки повсеместното си разпространение, този реверсен тип не е унифициран, а притежава своите стилови, иконографски и локални специфики. Констатирането на тези специфики в повечето случаи е затруднено поради факта, че количеството на публикуваните с илюстрации монети е крайно недостатъчно. В по-старите корпуси са описани доста на брой монети, но малко от тях са илюстрирани, като в най-добрия случай са представени по няколко лицеви печата (Драганов 2006: 171). Именно поради липсата или лошото качество на изображенията, понякога е трудно да се разбере дали Хермес е наметнат с хламида и дали тя е увита около ръката му, или се спуска от рамото му.

Така например, обикновено Хермес държи кесията в дясната си ръка, а в лявата, през която е праметнат краят на хламидата, държи опрян на рамото кадуцей. Но тази основна схема търпи множество вариации:

– възможно е богът да е представен без хламида – върху монети от **Nicopolis ad Istrum** (Мушмов 1912: № 1017; Pick, Regling 1910: № 1376; Varbanov 2005a: № 2240); **Pautalia** (Ruzicka 1932-1933: № 723; Varbanov 2005b: № 5121); **Serdica** (Мушмов 1926: № 414; Varbanov 2005c: № 2198); **Augusta Traiana** (Varbanov 2005b: № 906); **Deultum** (Jurukova 1973: № 25; Драганов 2006: № 111; Varbanov 2005b: № 2121); **Hadrianopolis** (Юркува 1987: № 297; Varbanov 2005b: № № 3541, 3653); **Bizye** (Мушмов 1912: № 3513; Jurukova

1981: № 146; Varbanov 2005b: № 1583) или хламидата да е праметната през двете му рамене – **Tomis** (Мушмов 1912: № 1847; Varbanov 2005a: № 4732);

– без кесия – **Marcianopolis** (Pick, Regling 1910: № 739; Varbanov 2005a: № 1194); **Tomis** (Мушмов 1912: № 1849; Varbanov 2005a: № 4731); **Augusta Traiana** (Varbanov 2005a: № 986); **Deultum** (Jurukova 1973: № 515; Драганов 2006: № 1982; Varbanov 2005b: № 3069);

– без кесия и хламида (само с кадуцей) – **Byzantium** (Schönert-Geiss 1972: № 1602; Varbanov 2005b: № 1836);

– без хламида и кадуцей (само с кесия) – **Bizye** (Jurukova 1981: № 16; Varbanov 2005b: № 1426);

– възможно е кадуцейт да сочи надолу – **Deultum** (Jurukova 1973: № 332; Драганов 2006: № 1144); **Hadrianopolis** (Юркува 1987: № 297; Varbanov 2005b: № 3541) или напред – **Bizye** (Мушмов 1912: № 3513; Jurukova 1981: № 146; Varbanov 2005b: № 1583);

– върху реверса на монета от **Nicopolis ad Istrum** (Varbanov 2005a: № 3221), Хермес държи в лявата ръка кадуцей, а в дясната – скипър, вместо кесия; подобна е и схемата при монета от **Maroneia** (Schönert-Geiss 1987: № 1734; Varbanov 2005b: № 4139), където в дясната ръка богът държи кадуцей, а в лявата рог на изобилието;

– единствено върху монета от **Pautalia** (Ruzicka 1932-1933: № 721; Varbanov 2005b: № 5118), богът не е гол, а е облечен в пътническа дреха *paenula*;

– рядко срещана, единствено върху монети на **Marcianopolis** (Pick, Regling 1910: № 1146; Varbanov 2005a: № № 1992, 2095) и **Serdica** (Varbanov 2005c: № 2376), е схемата, при която богът не е представен *en face*, а е обърнат гърбом надясно.

Освен обичайните знаци (**Ε**, **Є**, **Δ**, **Ρ**, **Ω**), които се свързват с различните монетарници, легати, магистрати и емисии, до изправения Хермес често са изобразени разнообразни

предмети, божествени атрибути и животни. Най-често заедно с бога са представени неговите свещени животни – петелът и овенът. Иконографската схема на изправена или седяща фигура на Хермес-Меркурий, до която са изобразени петел, овен, козел или някое друго животно, се появява в римското градско монетосечене в периода на управлението на Траян, като в глиптиката нейното репрезентирание датира от началото на II в. сл. Хр. (Sena Chiesa 1966: 137 – 138). И докато при овена прозират традициите на архаичното гръцко изкуство, то петелът се третира като римско нововъведение в иконографията на Хермес-Меркурий (Юркова 1987: 45):

– изображения на петел в краката на Хермес се откриват върху реверсните печати на **Nicopolis ad Istrum** (Pick, Regling 1910: № № 1341, 1548, 1692; Varbanov 2005a: № № 2220, 3060, 3362, 3675, 4035); **Marcianopolis** (Pick, Regling 1910: № № 988, 1045; Varbanov 2005a: № № 1732, 1763); **Tomis** (Мушмов 1912: № № 2081, 2155; Pick, Regling 1910: № № 3068, 3429; Varbanov 2005a: № № 5170, 5204, 5337, 5602); **Pautalia** (Ruzicka 1932-1933: № № 329, 567; Varbanov 2005b: № № 4764, 5130); **Serdica** (Мушмов 1926: № № 409, 527; Varbanov 2005c: № № 2189, 2415); **Philippopolis** (Мушмов 1924: № 159; Varbanov 2005c: № 910); **Augusta Traiana** (Schonert-Geis 1991: № № 132, 489; Varbanov 2005b: № № 906, 985, 1344); **Deultum** (Jurukova 1973: № № 99, 152; Драганов 2006: № № 425, 709, 1126; Varbanov 2005b: № № 2301, 2362, 2403, 2710); **Hadrianopolis** (Юркова 1987: № 353; Varbanov 2005b: № 3546) и **Maroneia** (Мушмов 1912: № 3968; Varbanov 2005b: № 4128);

– изображения на овен в краката на Хермес се наблюдават върху реверсните печати на **Nicopolis ad Istrum** (Мушмов 1912: № 1019; Pick, Regling 1910: № 1305; Varbanov 2005a: № 2623); **Tomis** (Мушмов 1912: № 1899; Varbanov 2005a: № 4842); **Anchialos** (Муш-

мов 1912: № 2864; Varbanov 2005b: № 363) и **Hadrianopolis** (Юркова 1987: № 129; Varbanov 2005b: № № 3318, 3653);

– петелът и овенът са представени заедно в краката на бога върху монета от **Serdica** (Мушмов 1926: № 526; Varbanov 2005c: № 2414).

Понякога до изправения Хермес са изобразени различни предмети (палмова клонка, колона, жертвеник), като вследствие на това се наблюдават и съответните иконографски изменения в конвенционалната схема:

– палмова клонка е представена вляво от бога, върху реверса на монета от **Plotinopolis** (Varbanov 2005c: № 1773), а присъствието ѝ, освен като монетен знак, може да бъде обяснено и със засилващото се източно влияние;

– върху монети от **Nicopolis ad Istrum** (Pick, Regling 1910: № 1928; Мушмов 1912: № № 1203, 1461; Varbanov 2005a: № № 3889, 3960) до Хермес е изобразен горящ жертвеник, като при различните изобразителни схеми е възможно богът да държи патера вместо кесия или кадуцей да не е подпрян на лявото му рамо, а да е поставен напречно над жертвеника;

– върху монети от **Marcianopolis** (Мушмов 1912: № 456; Pick, Regling 1910: № № 637, 638, 1146; Varbanov 2005a: № № 978, 979, 1992) и **Pautalia** (Ruzicka 1932-1933: № 330; Varbanov 2005b: № 4765) до Хермес е изобразена колона. Възможно е тя да бъде увенчана с птица или освен кадуцей над нея, богът да държи и вейка.

I.2. Най-близкият паралел на другия конвенционален тип: „*Хермес гол, с петасос на главата, седнал върху скала, с крилат кадуцей в ръка*“ е статуята на бога от Херкуланския музей, която е римско копие на елинистическа творба, приписвана на Лизип. Този иконографски модел е по-рядко застъпен от предходния, но се среща в доста от провинциалните монетарници. В Долна Мизия и Тра-

кия реверсни монетни печати с такова изображение секат монетарниците на **Histria**¹; **Tomis** (Мушмов 1912: № 1848; Pick, Regling: № № 1910, 2649; Varbanov 2005a: № № 4734, 4735); **Anchialos** (Мушмов 1912: № 2839; Münzer, Strack 1912: № № 517, 601, 642, 643; Varbanov 2005b: № № 251, 365, 503, 616, 617); **Pautalia** (Varbanov 2005b: № № 4456, 4766); **Philippopolis** (Мушмов 1924: № № 300, 395; Varbanov 2005c: № № 1170, 1421); **Hadrianopolis** (Юркуова 1987: № 119; Varbanov 2005b: № 3323) и **Perinthus** (Мушмов 1912: № № 4480, 4522; Schönert 1965: № № 420, 442; Varbanov 2005c: № № 126, 154). Описаният тип често се пресъздава без промяна, като единствено при монетарницата на Anchialos се наблюдава разнообразие в сравнение със стандартната схема. При един от реверсните типове, Хермес не седи върху скала, а върху *cippus* – „граничен стълб“. При друг, вместо да държи кадуцей в ръка, свири на лира.

I.3. „Бюст на Хермес“ върху реверса на императорските монети се среща единствено в емисиите на **Marcianopolis** (Varbanov 2005a: № 700) и **Hadrianopolis** (Юркуова 1987: № 156; Varbanov 2005b: № 3263), като прави впечатление, че богът е без петасос, а само при монетата от Hadrianopolis зад лявото рамо се забелязва край на кадуцей. Този тип е характерен основно за псевдоавтономните монети.

I.4. „Кадуцейт“ като конвенционално реверсно изображение се среща основно върху печатите на малоазийските политии – **Tomis** (Мушмов 1912: № 1791; Varbanov 2005a: № 4629); **Dionysopolis** (Христова, Жеков 2006: № 15; Varbanov 2005a: № № 422, 463); **Byzantium** (Мушмов 1912: № 3352; Schönert-Geiss 1972: № № 1359, 1621; Varbanov 2005b:

№ № 1650, 1825) и **Sestus** (Мушмов 1912: № 5544; Varbanov 2005c: № 2723), които и в предримския период секат монети, върху които е представен Хермес или атрибутите му. Във вътрешността на Тракия единствено **Hadrianopolis** пуска емисии, върху реверса, на които е изобразен кадуцей, но той е представен заедно с други божествени атрибути – кесия (Юркуова 1987: № 672; Varbanov 2005b: № 3751), змия и рог на изобилието (Мушмов 1912: № 2723; Varbanov 2005b: № 3752). По правило, атрибутите на божествата се поставят обикновено върху реверса на монетите с дребен номинал (Драганов 2006: 168), като такава тенденция се наблюдава и при конвенционалното изображение на кадуцей в градското монетосечене на Долна Мизия и Тракия.

II. В групата на изображенията с локален характер се вписват тези реверсни типове, чиито сюжети са свързани по някакъв начин с определена провинциална монетарница или градски център. Те могат да третират конкретна митологична сцена, архитектурен паметник (храм), статуя или монументален релеф. По правило те се срещат само върху монетите на един или рядко на няколко града, чиито монетарници имат пряка връзка една с друга, като някои от композициите са уникални по своя характер. В Долна Мизия и Тракия могат да бъдат дефинирани няколко такива локални типа с изображения на Хермес:

II.1. Реверсният тип с изображение на „Хермес, Орфей и Евридика“ се среща единствено върху няколко емисии на **Hadrianopolis** от времето на Гордиан III (Юркуова 1987: № 449; Varbanov 2005b: № 3785). Общата характеристика на изображението напомня един известен релеф на античната пластика, датиран във втората половина на V в. пр. Хр., от който до нас са достигнали три копия, като най-близко до оригинала е т. нар. „Неаполитански релеф“. За разлика от монументалния паметник, върху реверсните печати на моне-

1 Münzen und Medaillen Deutschland, Auction 16 (19/05/2005), 116. <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/10835/> (достъпен 14 април, 2019).

тите откриваме три дребни фигури, разположени в отреза и в полето, вляво и вдясно от Орфей и Хермес. Присъствието на тръстикови клончета, като атрибути, и полулегналото им положение, дава основание на изследователите да интерпретират трите миниатюрни изображения като персонификация на три речни божества. Аргументирайки се с митологичния сюжет, В. Pick ги възприема като олицетворение на трите подземни реки – Пирифлегетон, Ахерон и Кокитос (Pick 1898: 138 – 140), но цялостният анализ на градското монетосечение на Хадрианопол подсказва, че това всъщност са трите речни божества – Хеброс, Тонзос и Артескос (Юркова 1987: 67 – 69). Според Й. Юркова, в римската епоха, свързаните с представите за отвъдния свят образи на Орфей, Хермес и Евридика характеризират предимно надгробните паметници и стели. От подобен паметник, чиято иконография е съобразена с вложените в нея нови идеи, адаптирани към религиозно-естетическите вкусове на местното население, е заимствана и композицията на монументалния релеф, който се предполага, че е бил част от градската среда на Hadrianopolis (Юркова 1982: 8 – 10).

II.2. „Хермес с малкия Дионис“ се среща върху монети на **Anchialos** (Münzer, Strack 1912: № 427; Varbanov 2005b: № 76) и **Pautalia** (Ruzicka 1932 – 1933: № 516; Varbanov 2005b: № 4944), като единствената разлика помежду им е, че при монетата от Pautalia богът държи кадуцей в дясната ръка.

Детайлният анализ на въпросните монетни изображения, кара някои изследователи да предположат, че и в двата града през II – III в. сл. Хр. съществуват реплики на гръцки оригинали, които възпроизвеждат повече или по-малко достоверно един сюжет, разработен първоначално от Праксител, който придобива широка известност и впоследствие става обект за подражание и на други творци от не-

говия кръг. При съпоставката на дискутираните монетни типове с други паметници, третиращи същата тематика – фрагмент от статуя от Ratiaria (Найденова 1988: 25 – 26, обр. 1) и бронзова статуетка от Oescus (Велков 1925: 250 – 251, обр. 67; Ogdenova-Marinova 1975: 96, № 91), може да бъде допуснато съществуването на две копия на този иконографски модел, произхождащи от земите на Мизия и Тракия, чиято съществена отлика идва от положението на ръката на Хермес. При едното тя е вдигната нагоре и държи кадуцей, а при другото е спусната надолу и най-вероятно атрибутът в нея е същият (Найденова 1988: 26).

II.3. Реверсен тип с изображение на „Ερμής Δισκοβόλος“ се среща върху монети на **Pautalia** (Ruzicka 1932 – 1933: № № 15, 166; Varbanov 2005b: № № 4376, 4505) и **Philippopolis** (Мушмов 1924: № 169; Колев 1992: № 1; Varbanov 2005c: № 924). Подобни изображения се откриват и върху монети на Amastris и Bithunium (Claudiopolis) в малоазийската провинция Bithynia et Pontus. Често е изказвано мнението, че всички тези монетни типове пресъздават статуарни образци на римски копия от широко известния в древността бронзов оригинал, дело на аргоския скулптор Навкидес, датиран в V в. пр. Хр. (Герасимов 1931 – 1934: 129, бел. 4; Колев 1992: 121 – 122). Още Т. Герасимов обосновава предположението си, че изображението върху филипополските монети е заимствано от мраморно копие на статуя на „Ερμής Δισκοβόλος“ – част от декорацията на стадиона във Philippopolis. Като доказателство за статуарния характер на предаденото изображение се акцентира върху арата и урната, чиято функция е определена като подпорно-конструктивна (Герасимов 1958: 289 – 290).

II.4. Реверсен тип с изображение на „Хермес, стъпил върху скала“ е засвидетелстван върху монети на **Nicopolis ad Istrum** (Мушмов 1912: № № 1293, 1367, 1517; Pick,

Regling 1910: № № 1753, 1849, 2057; Varbanov 2005a: № № 3545, 3761, 4202) и **Marcianopolis** (Мушмов 1912: № № 691, 868; Pick, Regling 1910: № № 951, 1209; Varbanov 2005a: № № 1668, 1669, 2107). При някои от емисиите се наблюдават известни иконографски изменения, които не променят композицията, а по-скоро обогатяват символната ѝ характеристика. Възможно е богът да бъде представен, стъпил не върху скала, а върху шлем или глава на овен. Като цяло изображенията върху посочените реверсни типове са пряко повлияни от иконографската схема „Хермес, връзващ сандала си“, който е достигнал до нас чрез множество римски мраморни копия, но оригиналът му е от бронз и е приписван или на Лизиповата школа, или на самия Лизип (Филов 1910 – 1911: 74 – 77).

Обикновено, когато дадено изображение се среща само върху монетите на един или по-рядко няколко града, чиито монетарници имат допирни точки в стилово и иконографско отношение, нумизматите и изследователите имат навика да предполагат наличието на подобни статуарни или архитектурно-монументални паметници в границите на съответния град. Разбира се, без наличието на допълнителни археологически или изворови данни ние не може да бъдем абсолютно сигурни в това съждение, но не е коректно и да го игнорираме напълно. До нас са достигнали поне пет римски копия на елинистическия оригинал „Хермес, връзващ сандала си“, като торсо от една такава мраморна статуя е открито дори в главния административен град на провинция Тракия – Perinthus (Kalinka 1898: 119 – 120, № 21). Подобно изображение се открива единствено върху монетите на град Sybrita в Крит, което кара Богдан Филов да предположи, че поради рядкостта на въпросния монетен тип, той надали е гравьорски привнесен в Marcianopolis, а най-вероятно е зает от някоя статуя, намираща се в един от двата града (Филов 1910 – 1911: 77).

II.5. Иконографски рядката статуя на „Хермес, подпрян на колона“, която също е реплика на гръцки оригинал е експонирана върху реверса на монети от **Marcianopolis** (Pick, Regling 1910: № 976; Varbanov 2005a: № № 1612, 1667), **Deultum** (Jurukova 1973: № 482; Драганов 2006: № 1662a; Varbanov 2005b: № 3002) и **Hadrianopolis** (Юркова 1987: № № 539, 682, 683; Драганов 2006: 127 – 128, бел. 70; Varbanov 2005b, № № 3809, 3923), като при екземплярите от последната монетарница е възможно колоната да бъде заменена с херма. Тялото на бога е с подчертана мускулатура, което от своя страна го отдалечава от оригиналния прототип на класическото гръцко изкуство, но положението на краката и подпората (във форма на херма или колона) са сигурни белези, разкриващи статуарния характер на този монетен тип (Юркова 1987: 46).

II.6. В Долна Мизия и Тракия реверсни типове, върху които е представен „Храм със статуя на Хермес“ се срещат единствено върху монетите на **Philippopolis**. Разбира се, пресъздаването на архитектурни и статуарни паметници върху реверсните типове на монетите не е сигурен атестат за действителното им присъствие в градска среда. Но фактът, че върху серия от монети на императори, управлявали последователно, откриваме един и същ иконографски мотив, е несъмнено доказателство, че във Philippopolis, в края на II – първата четвърт на III в. сл. Хр., със сигурност съществува храм на Хермес. По своята архитектура, храмът, представен върху емисиите на Септимий Север, Каракала и Гета е тетрастилен (Мушмов 1924: № № 284, 336, 432, 442; Varbanov 2005c: № № 1129, 1257, 1549), докато този върху монетите на Елагабал може да бъде хексастилен (Varbanov 2005c: № 1663) или октостилен (Мушмов 1924: № 467), което е предпоставка за предположението, че по негово време е възможно

храмът да е бил ремонтиран или преустроен (Драганов 2012: 41 – 42).

Върху реверса на една рядка монета от **Pautalia**, сечена по времето на Комод е представена „Едикула със статуя на Хермес“ (Филипова 2003: 71 – 72). Едикулите имат предназначението да приютяват статуята на божеството и имат вид на миниатюрен храм. Те могат да бъдат разположени самостоятелно или в центъра на определен храмов комплекс, а функциите им се припокриват с представата за съвременен параклис. Като цяло, едикулата не е особено разпространено изображение върху градското монетосечене на Долна Мизия и Тракия (Юркова 1987: 79), ето защо не е учудващо, че посочената емисия е единствената в двете провинции, представяща едикула със статуя на Хермес и една от малкото с арковидно оформен фронтон (Филипова 2003: 71 – 72).

II.7. Типът „Хермес, яздец овен“ се среща върху монети от **Pautalia** (Мушмов 1912: № 4356; Ruzicka 1932 – 1933: № 781; Varbanov 2005b: № 5379) и **Philippopolis** (Мушмов 1924: № 460; Varbanov 2005c: № 1563), като несъмнено тук трябва да бъдат потърсени местни религиозно-иконографски тенденции, пряко повлияни от аналозите с Тракийския конник. Счита се, че типът *Хермес-Меркурий в иконография, наподобяваща Тракийския конник*, е уникален за провинция Тракия, като освен в посочените нумизматични примери, го откриваме върху каменните статуетки от Мламолово, ареала на **Pautalia** (Добруски 1901: 785 – 787, № 97, обр. 56), както и от **Serdica** (Kazarow 1929: 322 – 323, № 5, abb. 31), оброчната плочка от (Горна) Ковачица, Берковско (Филов 1913: 332, обр. 261; Filow: 1914: 424, abb. 7) и глинения модел за калъп от вилния комплекс „Чаталка“ (Буюклиев 1972: 191 – 193, № 4, обр. 4);

Разглежданата малка група, представя Хермес и Тракийския конник в един общ

контекст. Това са по-скоро единични паметници, възникнали въз основа на чисто индивидуални или локални възприятия. Идеята за божеството-конник е така силно вгнездена в тракийското общество, че дори и вестоносецът на боговете и покровителят на търговията и кражбата – Хермес-Меркурий започва да бъде изобразяван, яздец овен или козел.

Анализирайки някои от гореспоменатите паметници на Хермес, още В. Добруски (Добруски 1901: 785 – 787) и Г. Кацаров (Kazarow 1929: 322 – 323) отбелязват общите черти на тази иконографска схема с изображенията на Тракийския конник. Според тях странната иконография на Хермес е трудно обяснима с характерните особености на култам и може да се изтълкува единствено с влияние на иконографията на Тракийския конник, считайки я за създадена именно в Тракия. По този начин Херосът и *Ἑρμῆς Νόμιος* се обединяват в локално тракийско божество, покровител на пастирите, стадата и по-специално на овцевъдството (Буюклиев 1972: 193; Колев 1989: 181).

И действително изображенията на яздец Хермес-Меркурий са рядкост, но все пак не се срещат единствено на територията на тракийските римски провинции. Иконографски сходства могат да бъдат открити с някои паметници от съседните провинции **Moesia Superior** и **Raetia Inferior**. Оттам произхождат няколко бронзови статуетки на Хермес-Меркурий, при които долната част на тялото наподобява това на ездач. Тази поза е често срещана в иконографията на Тракийския конник, пресъздавана върху паметниците на бронзовата пластика. За съжаление, в нито един от случаите не е запазено животното, възседнато от Хермес-Меркурий (Величковић 1972: 29 – 30, № № 27 – 29). В **Aquincum**, **Raetia Inferior** (дн. Будапеща) е открит и глинени калъп, който силно наподобява този от „Чаталка“ (Буюклиев 1972: 191 – 193, № 4, обр. 4, 5; Владкова 2009: 48 – 49). От нумиз-

матичните кабинети на музеите в Берлин, Кьолн, Мюнхен, ХанOVER, Копенхаген и Виена са познати няколко гема, представящи Меркурий, язdec овен или квадрига, теглена от овни. В стилово отношение най-близо до паметниците от Тракия може да бъде посочен един надгробен олтар от Velletri, отстоящ на около 40 км от Рим. Подобна иконографска схема се наблюдава и върху мозайка, съхранена *in situ* във вила в близост до античната Urba (дн. Orbe, Швейцария), изобразяваща дните от седмицата под формата на митологичните им покровители – Луна – понеделник; Марс – вторник; Меркурий – сряда; Юпитер – четвъртък; Венера – петък; Сатурн – събота и Сол – неделя. В този цикъл Меркурий е представен, възседнал овен, но иконографията е подвластна на западните традиции и трудно би могла да се идентифицира с тази на Тракийския конник (Simon, Bauchhenss 1992: 513, 519, 544, № № 139 – 146, 232, 457; Stewart 2003: 99, fig.17).

II. 8. Реверсният тип „Итифалическа херма“ се среща изключително рядко в емиисиите на римското градско монетосечене в разглеждания ареал. За сметка на това през елинистическата епоха, той е популярен сред монетарниците на северноегейските острови – Самотраки и Имброс, както и на Sestus на Тракийски Херсонес (Мушмов 1912: № 5537). Това може да се обясни с факта, че остров Самотраки е пряко свързан с почитането на Хермесовия култ, а аверсните и реверсните изображения, върху иначе спорадичните емисии, могат да бъдат разглеждани като отражение на загадъчността, с която е обвита Самотракийската мистериалност.

През елинистическата епоха, на о-в Имброс продължава да бъде почитан Хермес-Имбрамос (местна хипостаза на Самотракийския Кабир – Хермес Кадмилос), в който К. Керенуи открива множество реликти от предходните епохи (Kerényi 1996: 133).

Ето защо не е случайно, че върху реверса на повечето достигнали до нас автономни бронзови монети, емитирани след средата на IV в. пр. Хр., откриваме изображения на итифалически Хермес, заедно с различни предмети и божествени атрибути – кадуцей, патера, клонче, жертвеник, триножник за благоухания (*thymiaterion*) и др. (Мушмов 1912: № № 5623 – 5628).

През римския императорски период единствено Август пуска в обръщение няколко монетни серии, като върху реверса на една от тях е изобразена итифалическа херма на Хермес-Имбрамос (Varbanov 2005c: № 2736).

III. Въпреки че върху лицевата страна на т. нар. „псевдоавтономни“ монети, липсва обичайният образ, име и титли на римския император, те са сечени под надзора на централната власт и затова е прието в научната литература да се наричат по този начин. По правило са от малък номинал, изработвани са от бронз и имат две характерни особености. Първата от тях е ярко подчертаният пропаганден и престижен характер. По решение на градската управа се поставят собствени, т. е. специфични за града изображения, свързани с местни религиозни представи: обикновено алегорични изображения на митичния главен бог – основател или покровител на града, а на реверса – неговите атрибути и свещени животни с името на града, предадено на гръцки език. Втората особеност е изпълняването на определени икономически функции – частично задоволяване на нуждите на местния стоково-паричен оборот, който се нуждае от дребни ежедневни плащания. Ето защо тези чужди на колективните находки монетни знаци циркулират главно в очертанията на конкретната градска територия. Именно от двете характерни особености – малък номинал, предназначен за нуждите на местния пазар и специфични за съответния град изображения – идва представата за „автономния“ характер

на това монетосечене (Юркуова 1987: 14 – 16; Колев 1989: 165 – 166).

В Долна Мизия и Тракия псевдоавтономни монети с изображения на Хермес или неговите атрибути (кадуцей или херма) секат градовете **Tomis** (Pick, Regling 1910: № № 2545, 2546, 2554; Мушмов 1912: № № 1775, 1776, 1778); **Mesembria** (Манов 1999: 11 – 13; Карайотов 2000: 78); **Byzantium** (Schönert-Geiss 1972: № № 1976, 1992 – 2008); **Perinthus** (Мушмов 1912: № 4392; Schönert 1965: № № 74, 182 – 189); **Philippopolis** (Колев 1989, № № 6 – 10); **Hadrianopolis** (Юркуова 1987: № 702; Кожухаров 1990: 13 – 14) и **Bizye** (Мушмов 1912: № 3446; Jurukova 1981: № 175). Както се вижда от пръв поглед, това са градове, които са или „малоазийски политии“ с традиции в монетосеченето още в предримската епоха (Tomis, Byzantium, Perinthus), или градове във вътрешността на Тракия, за които се предполага (Hadrianopolis), или е доказано (Philippopolis, Bizye), че са достигнали градоустройствен стадий много преди масовата урбанизация на провинцията в края на I – началото на II в. сл. Хр. Съдейки не само по посочените нумизматични паметници, но и при цялостния анализ на проблематиката, може да се предположи, че култът към Хермес е популярен в тези градски центрове още през елинистическата епоха. По иконографски белези, псевдоавтономните монети, сечени от управата на въпросните градове могат да бъдат разделени на две основни групи:

III.1. В тази група влизат монетите, върху чийто аверс е представен „бюст на Хермес“ с петасос на главата. Обикновено богът е изобразен младолик и голобрад (Кожухаров 1990: 13 – 14; Колев 1989: № № 8 – 10; Мушмов 1912: № № 3446, 4392; Юркуова 1987: № 702; Jurukova 1981: № 175; Schönert 1965: № № 74, 182 – 189; Schönert-Geiss 1972: № № 1976, 1992 – 2008), но върху монети на Philippopolis (Колев 1989, № № 6 – 7) се из-

ползва архаичната му иконография с по-възрастно изражение и брада. Най-често върху реверса е представен основният атрибут на бога – крилатият кадуцей (Колев 1989: 7 – 10; Мушмов 1912: № 3446; Jurukova 1981: № 175; Schönert 1965: № № 74, 182 – 189; Schönert-Geiss 1972: № № 1992 – 2008), но са възможни и други реверсни типове: триножник – Philippopolis (Колев 1989: № 6), грозд – Hadrianopolis (Юркуова 1987: № 702), орел с лавров венец в клюна – Hadrianopolis (Кожухаров 1990: 13 – 14) или звезда с осем лъча – Byzantium (Schönert-Geiss 1972: № 1976).

III.2. При другата основна група върху аверса са представени алегорични изображения на митичния главен бог-основател или покровител на града, а върху реверса изображения на Хермес, или неговите атрибути. При псевдоавтономните монети на Tomis, върху лицевите печати е изобразен брадат бюст на Херакъл (Pick, Regling 1910: № № 2545, 2546; Мушмов 1912: № № 1775, 1776) или младежки бюст на митичния основател на града – Tomos (Pick, Regling 1910: № 2554; Мушмов 1912: № 1778), при тези на Mesembria – Деметра (Манов 1999: 11 – 13; Карайотов 2000: 78), а при монетите на Perinthus – бюст на градското божество с *corona muralis* (Schönert 1965: № 74). Върху реверса на монетите от Tomis може да бъде представен „Хермес, изправен с кесия и кадуцей в ръце“ (Pick, Regling 1910: № № 2545, 2554; Мушмов 1912: № № 1775, 1778) или бюст на бога с петасос на главата (Pick, Regling 1910: № 2546; Мушмов 1912: № 1776), върху този на Mesembria – кадуцей (Манов 1999: 11 – 13; Карайотов 2000: 78), докато при емисията от Perinthus се наблюдава композиция от изправена херма до амфора, зад които се подават палмова клонка и тирс (Schönert 1965: № 74).

Извършеният нумизматичен анализ показва, че въпреки своята привидна константност, изображенията на Хермес са сред едни

от най-често срещаните върху реверсните печати от двете провинции. Разбира се, тази тенденция е възможно да бъде обяснена, както със сходството в гравьорските модели в по-голяма част от Империята, така и с факта, че в римската си иконография, Хермес-Меркурий е възприеман преди всичко като покровител на търговията и паричните взаимоотношения. И все пак, традициите в монетосеченето от предходната епоха в някои от гръцките полиси по тракийското крайбрежие (най-вече Aenus, както и Tomis, Odessus, Abdera, Maroneia, Selymbria и Sestus), наличието на голям брой емисии

от псевдоавтономни монети, дори и в градове от вътрешността на Тракия (Philippopolis, Hadrianopolis, Bizye), както и изображенията със специфичен локален характер (*Хермес, Орфей и Евридика* (II.1); *Хермес, яздец овен* (II.7); *Итифалическа херма* (II.8); *Храм със статуя на Хермес* (II.6); *Ἑρμῆς Δισκοβόλος* (II.30; *Хермес с малкия Дионис* (II.2)) са предпоставка за предположението, че някои градски монетарници пускат в обръщение емисии, които са пряко повлияни от местните религиозни възприятия, свързани с почитта към бога в двете провинции (Драганов 2012: 44).

ПРИЛОЖЕНИЕ

I. Конвенционални изображения

I.1. „Хермес прав, гол, с небрежно прехвърлена през ръката му хламида, държащ двата основни атрибута – кесия и кадуцей“

SERDICA

Caracalla

Av. ΑΥΤ Κ Μ ΑΥΡ CΕΥ ΑΝΤΩΝΕΙΝΟC. Глава на Каракала с венец, обърната надясно.

Rev. ΟΥΛΠΙΑC CΕΡΔΙΚΗC. Хермес изправен наляво, държи кесия и кадуцей, през лявото му рамо е праметната хламида.

Мушмов 1926: № 416; Varbanov 2005c: № 2200. 29 мм.

I.2. „Хермес гол, с петасос на главата, седнал върху скала, с крилат кадуцей в ръка“

PAUTALIA

Marcus Aurelius

Av. ΑΥΤ ΚΑΙ Μ ΑΥΡ ΑΝΤΩΝΙΝΟC. Глава на Марк Аврелий с венец, обърната надясно.

Rev. ΠΑΥΤΑΛΙΩΤΩΝ. Хермес, обърнат наляво, седи върху скала и държи кадуцей.

Varbanov 2005b: № 4456. 17 мм.

I.3. „Бюст на Хермес“

HADRIANOPOLIS

Commodus

Av. ΑΥ Κ Λ ΑΥ ΚΟΜΟΔΟC. Бюст на Комод с венец, ризница и драпирана мантия, обърнат надясно.

Rev. ΑΔΡΙΑΝΟΠΟΛΕΙΤΩΝ. Бюст на Хермес надясно. Зад лявото рамо се забелязва край на кадуцея.

Юркова 1987: № 156; Varbanov 2005b: № 3263. 17 мм.

I.4. „Кадуцей“

TOMIS

Caligula

Av. ΓΑΙΟC ΚΑCΙΑΡ. Глава на Калигула с венец, обърната надясно.

Rev. ΤΟΜ ΗΓΗΤΟΡΙΔΟΥ. Кадуцей.

Мушмов 1912: № 1791; Varbanov 2005a: № 4629. 14 мм.

II. Локални изображения

II.1. „Хермес, Орфей и Евридика“

HADRIANOPOLIS

Gordian III

Av. ΑΥΤ Κ Μ ΑΝΤ ΓΟΡΔΙΑΝΟC ΑΥΓ. Бюст на Гордиан III с лъчеста корона, ризница и драпирана мантия, обърнат надясно.

Rev. ΑΔΡΙΑΝΟΠΟΛΕΙΤΩΝ. Евридика с воал, изправена, *en face*, с глава, обърната наляво, между Хермес и Орфей. Вляво и вдясно от групата са изобразени дребни речни божества, държащи тръстикови стебла. В отреза е представено легнало и трето, по-голямо, речно божество.

Юркова 1987: № 449; Varbanov 2005b: № 3785. 30 мм.

II.2. „Хермес с малкия Дионис“

PAUTALIA

Caracalla

N104 Av. AY K M AY P ANTΩNINOC. Бюст на Каракала с венец, ризница и драпирана мантия, обърнат надясно.

Rev. ΗΓ CIKINNIΟΥ ΚΛΑΡΟΥ ΟΥΛΠΙΑC ΠΑΥΤΑΛΙΑC. Хермес е представен прав, гол, *en face*, с глава леко обърната надясно, опората е върху десния му крак, а левият е леко присвит в коляното. В дясната ръка държи кадуцей, а в лявата, която е подпряна на висока профилирана колона, отчасти покрита от хламидата му, държи малкия Дионис, с протегнати напред ръце.

Ruzicka 1932-1933: № 516; Varbanov 2005b: № 4944. 30 mm.

II.3. „Ερμής Δισκοβόλος“

PHILIPPOPOLIS

Commodus

Av. AY T KAI Λ AY P H KOMOΔOC. Младежка глава на Комод с буйна, късо подстригана, къдрава коса. Голямо, широко отворено око, дълъг и подчертано широк в основата нос. Лицето е покрито с късо подстригана къдрава брада и малки тънки мустаци. Главата е обърната надясно.

Rev. ΗΓΕ CΟΥΕΛ ΜΑΡΚΙΑΝΟΥ ΦΙΛΙΠΠΟΠΟΛΕΙΤΩΝ. Хермес с петасос, гол, прав, наляво. В дясната ръка, изправена от лакътя, държи пред лицето си къс кадуцей, а в лявата, отпусната край тялото – диск. Вдясно, като подпора на правата фигура, е изобразена ара във вид на кръгла, сложно профилирана в краищата подставка, украсена с гирлянди. Отгоре е поставена урна във вид на хидрия, в устието, на която има палмово клонче. Пред краката на бога са гравирани, опрени на земята и полунаведени с горния си край наляво, две копия. Пред тях, долу, са поставени двойка металически валяци (*μυρμηκες*), свързани с тясно кожено ремъче. Под цялата сцена е изобразена подставка.

Мушмов 1924: № 169; Колев 1992: 120, № 1; Varbanov 2005c: № 924. 30 mm.

II.4. „Хермес, стъпил върху скала“

NICOPOLIS AD ISTRUM

Diadumenian

Av. K M OΠEΛ ΔΙΑΔΟΥΜΕΝΙΑΝOC. Бюст на Диадумен с ризница и драпирана мантия, обърнат надясно.

Rev. VΠ CΤΑΤΙ ΛΟΝΓΙΝΟV ΝΙΚΟΠΟΛΙΤΩΝ ΠΡOC ΙCΤΡΩ. Хермес прав, гол, обърнат наляво, с десния крак е стъпил върху скала. В дясната ръка държи кадуцей, а в лявата, около която е увита хламида – кесия. Мушмов 1912: № 1367; Pick, Regling 1910: № 1849; Varbanov 2005a: № 3761. 26 mm.

II.5. „Хермес, подпрян на колона“

HADRIANOPOLIS

Gordian III

Av. AV T K M ANT ΓΟΡΔΙΑΝOC. Глава на Гордиан III с венец, надясно.

Rev. ΑΔΡΙΑΝΟΠΟΛΕΙΤΩΝ. Хермес изправен, гол, *en face*, с глава, обърната надясно. В лявата ръка, с която се подпира на поставена върху ниска колонка херма, държи кадуцей, а дясната е поставена на кръста. Левият крак е кръстосан пред десния.

Юркова 1987: № 683; Varbanov 2005b: № 3923. 16 mm.

II.6. „Храм със статуя на Хермес“

ΡΗΙΠΡΡΟΡΟΛΙΣ

Elagabalus

Av. AVT K M AVP ANTΩNEINOC. Бюст на Елагабал с венец, ризница и драпирана мантия, обърнат надясно. Държи щит и копие.

Rev. ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΣ ΦΙΛΙΠΠΟΠΟΛΕΩΣ ΝΕΩΚΟΡΟΥ. Хексастилен храм, в средата статуя на Хермес, изправен, обърнат наляво. В едната ръка държи кадуцей, а в другата кесия. Върху фронтона е изобразен щит.

Varbanov 2005c: № 1663. 28 мм.

II.7. „Хермес, яздец овен“

ΡΗΙΠΡΡΟΡΟΛΙΣ

Geta

Av. ΑΥΤ Κ Π ΣΕΠΤΙ ΓΕΤΑΣ. Бюст на Гета с венец и драпирана мантия, обърнат надясно.

Rev. ΦΙΛΙΠΠΟΠΟΛΕΙΤΩΝ. Хермес, яздец овен в ход надясно. В дясната ръка, протегната напред държи кадуцей, хламидата на бога се спуска върху овена. Мушмов 1924: № 460; Varbanov 2005c: № 1563. 19 мм.

II.8. „Итифалическа херма“

Ο-В ΙΜΒΡΟΣ

Augustus

Av. ΣΕΒΑΣ. Глава на Август, обърната надясно.

Rev. Итифалическа херма (Хермес-Имбрамос?).

Varbanov 2005c: № 2736. 18 мм.

III. Изображения върху

псевдоавтономни монети

III.1. „Псевдоавтономни монети с бюст на Хермес върху аверса“

ΡΗΙΠΡΡΟΡΟΛΙΣ

80-те години на I в. сл. Хр.

Av. Голобрада младежка глава на Хермес с петасос, наляво. Наоколо зрънчест кръг.

Rev. ΦΙΛΙΠΠΟΠΟΛΕΙΤΩΝ. Крилат кадуцей, изправен в средата на монетното поле. Наоколо зрънчест кръг.

Колев 1989: № 9. 16 мм.

III.2 „Псевдоавтономни монети с алегорични изображения на митичния главен бог-основател или покровител на града върху аверса и изображения на Хермес, или неговите атрибути върху реверса“

ΤΟΜΙΣ

138-192 год. сл. Хр.

Av. Брадат бюст на Херакъл, обърнат надясно.

Rev. ΤΟΜΙΤΩΝ. Хермес прав, наляво, държи кесия и кадуцей. Около ръката му е увита хламида.

Pick, Regling 1910: № 2545; Мушмов 1912: № 1775. 15 мм.

- Градски монетарници в провинции Долна Мизия и Тракия, които емитират реверсни печати с изображенията на Хермес-Меркурий през римската епоха.
- Градски монетарници, които емитират реверсни печати с изображенията на Хермес-Меркурий, както през елинистическата, така и през римската епоха.
- Градски монетарници, които емитират реверсни печати с изображенията на Хермес през класическата и елинистическата епоха.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА (REFERENCES)

- Буюклиев 1972:** Христо Буюклиев. Паметници на Хермес от Старозагорско. – *Известия на Археологическия Институт*, XXXIII (1972), Сборник в чест на Д. П. Димитров, 189 – 194. [Hristo Buyukliev. Pametnitsi na Hermes ot Starozagorsko. – *Izvestia na Arheologicheskia Institut*, XXXIII (1972), Sbornik v chest na D. P. Dimitrov, 189 – 194.]
- Величковић 1972:** Миливоје Величковић. Римска ситна бронзана пластика у народном музеју. – В: *Антика*. IV. Београд, 1972. [Milivoje Velichkoviћ. Rimska sitna bronzana plastika u narodnom muzeju. – V: *Antika*. IV. Beograd, 1972.]
- Велков 1925:** Иван Велков. Новооткрити старини. – *Известия на Българския Археологически Институт*, III (1925), 248 – 253. [Ivan Velkov. Novootkriti starini. – *Izvestia na Balgarskia Arheologicheski Institut*, III (1925), 248 – 253.]
- Владкова 2009:** Павлина Владкова. Античен производствен център при Павликени (Долна Мизия) – периодизация и производства. Част първа. – *Археология*, L (2009), 1-2, 41 – 51. [Pavlina Vladkova. Antichen proizvodstven tsentar pri Pavlikeni (Dolna Mizia) – periodizatsia i proizvodstva. Chast parva. – *Arheologia*, L (2009), 1-2, 41 – 51.]
- Герасимов 1931-1934:** Тодор Герасимов. Няколко монети и медальони от Филипопол. – *Годишник на Пловдивската Народна Библиотека и Музей*, (1931-1934), 117 – 130. [Todor Gerasimov. Nyakolko moneti i medalyoni ot Filipopol. – *Godishnik na Plovdivskata Narodna Biblioteka i Muzey*, (1931-1934), 117 – 130.]
- Герасимов 1958:** Тодор Герасимов. Бележки върху Питийските, Александрийските и Кендризийските игри във Филипопол. – В: *Сборник в чест на акад. Д. Дечев*. София, 1958, 289 – 304. [Todor Gerasimov. Belezhki varhu Pitiyskite, Aleksandriyskite i Kendriziyskite igri vav Filipopol. – V: *Sbornik v chest na akad. D. Dechev*. Sofiya, 1958, 289 – 304.]
- Добруски 1901:** Вацлав Добруски. Материали по археологията на България. Паметници открити в стария Никюп. – *Сборник за народни умотворения, наука и книжнина*, XVIII (1901), 705 – 749. [Vatslav Dobruski. Materiali po arheologiyata na Bulgariya. Pametnitsi otkriti v stariya Nikyup. – *Sbornik za narodni umotvoreniya, nauka i knizhnina*, XVIII (1901), 705 – 749.]
- Добруски 1901а:** Вацлав Добруски. Материали по археологията на България. Надписи и паметници от Тракия. – *Сборник за народни умотворения, наука и книжнина*, XVIII (1901), 771 – 793. [Vatslav Dobruski. Materiali po arheologiyata na Bulgaria. Nadpisi i pametnitsi ot Trakia. – *Sbornik za narodni umotvoreniya, nauka i knizhnina*, XVIII (1901), 771 – 793.]
- Драганов 2012:** Божидар Драганов. Изображения на Хермес върху монетите на Philippopolis (I – III в. сл. Хр.). – В: *Труды совместной музейно-археологической экспедиции. Выпуск I*. Брянск – Пловдив, 2012, 39 – 53. [Bozhidar Draganov. Izobrazheniya na Hermes varhu monetite na Philippopolis (I – III v. sl. Hr.). – V: *Trudui sovместnoy muzeyno-arheologicheskoy ekspeditsii. Vipusk I*. Bryansk – Plovdiv, 2012, 39 – 53.]
- Драганов 2006:** Димитър Драганов. *Монетосеченето на Деултум*. Русе, 2006. [Dimitar Draganov. *Monetosecheneto na Deultum*. Ruse, 2006.]
- Карайотов 2000:** Иван Карайотов. Колониалните монети на Месамбрия. – В: *Jubileus III. Сборник в памет на професор Борис Геров*. София, 2000, 78 – 88. [Ivan Karayotov. Kolonialnite moneti na Mesambria. – V: *Jubileus III. Sbornik v pamet na profesor Boris Gerov*. Sofiya, 2000, 78 – 88.]
- Кожухаров 1990:** Росен Кожухаров. Нов тип псевдоавтономна монета на Хадрианопол. – *Нумизматика*, XXIV (1990), 2, 13 – 14. [Rosen Kozhuharov. Nov tip psevdavtonomna moneta na Hadrianopol. – *Numizmatika*, XXIV (1990), 2, 13 – 14.]

- Колев 1989:** Камен Колев. Уникални псевдоавтономни Филипополски монети. – *Известия на музеите от Южна България*, XV (1989), 165 – 187. [Kamen Kolev. Unikalni psevdovavtonomni Filipopolski moneti. – *Izvestia na muzeite ot Yuzhna Balgariya*, XV (1989), 165 – 187.]
- Колев 1992:** Камен Колев. Тържествени игри и състезания във Филипопол (Пловдив) по времето на Комод, организирани през 182 година. – *Известия на Музеите в Южна България*, XVIII (1992), 119 – 135. [Kamen Kolev. Tarzhestveni igri i sastezaniya vav Filipopol (Plovdiv) po vremeto na Komod, organizirani prez 182 godina. – *Izvestia na Muzeite v Yuzhna Balgariya*, XVIII (1992), 119 – 135.]
- Манов 1999:** Методи Манов. Рядка бронзова монета от Месамбрия. – *Археологически вестник*, I (1999), 11 – 13. [Metodi Manov. Ryadka bronzova moneta ot Mesambriya. – *Arheologicheski vesti*, I (1999), 11 – 13.]
- Мушмов 1912:** Никола Мушмов. *Античните монети на Балканския полуостров, и монетите на българските царе*. София, 1912.
- Мушмов 1924:** Никола Мушмов. Античните монети на Пловдивъ. – *Годишник на Народната Библиотека в Пловдив*, 1924, 181 – 287. [Nikola Mushmov. Antichnite moneti na Plovdiva. – *Godishnik na Narodnata Biblioteka v Plovdiv*, 1924, 181 – 287.]
- Мушмов 1926:** Никола Мушмов. Монетите и монетарниците на Сердика. – В: *Материали за историята на София. Книга VI*. София, 1926. [Nikola Mushmov. Monetite i monetarnitsite na Serdika. – V: *Materiali za istoriyata na Sofia. Kniga VI*. Sofia, 1926.]
- Найденова 1988:** Върбинка Найденова. Римска реплика на Хермес Дионисофор от Рациария. – *Нумизматика*, XXII (1988), 1, 24 – 27. [Varbinka Naydenova. Rimska replika na Hermes Dionisofor ot Ratsiariya. – *Numizmatika*, XXII (1988), 1, 24 – 27.]
- Филипова 2003:** Светослава Филипова. Монета на Пауталия с едикула на Хермес. – *Известия на Исторически Музей Кюстендил*, IX, (2004), 71 – 72. [Svetoslava Filipova. Moneta na Pautalia s edikula na Hermes. – *Izvestia na Istoricheski Muzey Kyustendil*, IX, (2004), 71 – 72.]
- Филов 1910 – 1911:** Богдан Филов. Археологически паралели. – *Сборник за народни умотворения, наука и книжнина*, XXVI (1910-1911), 1, 1 – 80. [Bogdan Filov. Arheologicheski paraleli. – *Sbornik za narodni umotvorenia, nauka i knizhnina*, XXVI (1910-1911), 1, 1 – 80.]
- Филов 1913:** Богдан Филов. Новооткрити старини. – *Известия на Българското Археологическо Дружество*, III (1913), 328 – 339. [Bogdan Filov. Novootkriti starini. – *Izvestia na Balgarskoto Arheologicheskoto Druzhestvo*, III (1913), 328 – 339]
- Христова, Жеков 2006:** Нина Христова, Господин Жеков. *Монетосеченето на градовете в Долна Мизия. I – III в. Дионисопол*. Благоевград, 2006. [Nina Hristova, Gospodin Zhekov. *Monetosecheneto na gradovete v Dolna Mizia. I – III v. Dionisopol*. Blagoevgrad, 2006.]
- Щербакова 1983:** Вера Щербакова. Геммы с изображением Гермеса из Херсонесских находок. – *Краткие сообщения института археологии*, CLXXIV (1983), 86 – 91. [Vera Shterbakova. Gemmii s izobrazheniem Germesa iz Hersonesskih nahodok. – *Kratkie soobshtenia instituta arheologii*, CLXXIV (1983), 86 – 91.]
- Юркова 1982:** Йорданка Юркова. Митът за Орфей и монетосеченето на тракийските градове. – *Нумизматика*, XVI (1982), 3, 5 – 12. [Yordanka Yurukova. Mitat za Orfey i monetosecheneto na trakiyskite gradove. – *Numizmatika*, XVI (1982), 3, 5 – 12.]
- Юркова 1987:** Йорданка Юркова. *Монетосеченето на градовете в Долна Мизия и Тракия. II – III век. Хадрианопол*. София, 1987. [Yordanka Yurukova. *Monetosecheneto na gradovete v Dolna Mizia i Trakia. II – III vek. Hadrianopol*. Sofia, 1987.]
- Filow 1914:** Bogdan Filow. Archäologische Funde im Jahre 1913. Bulgarien. – *Archäologischer Anzeiger*, XXIX (1914), 416 – 429.
- Jurukova 1973:** Jordanka Jurukova. Die Munzprägung von Deultum. – In: *Schriften zur Geschichte und Kultur der Antike*. VIII. Berlin, 1973.

- Jurukova 1981:** Jordanka Jurukova. Die Munzprägung von Bizye. – In: *Schriften zur Geschichte und Kultur der Antike*. XVIII. Berlin, 1981.
- Kalinka 1898:** Ernst Kalinka. Antiken zu Perinth. – *Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Instituts*. Beiblatt, I (1898), 105 – 122.
- Kazarow 1929:** Gawril Kazarow. Neue Denkmäler zur Religions-Geschichte Thrakiens. – *Archäologischer Anzeiger*, XLIV (1929), 3-4, 303 – 324.
- Kerenyi 1996:** Karl Kerenyi. *Hermes. Guide of Souls*. Woodstock, 1996.
- Kraft 1972:** Konrad Kraft. *Das System der kaiserzeitlichen Münzprägung in Kleinasien. Materialien und Entwürfe*. Berlin: Gebr. Mann Verlag, Istanbuler Forschungen 29, 1972.
- Menzel 1970:** Heinz Menzel. Observations on Selected Roman Bronzes in the Master Bronzes Exhibition. – In: *Art and Technology. A Symposium on Classical Bronzes*. Cambridge. 02 – 04. 12. 1967. London, 1970, 221 – 234.
- Ogdenova-Marinova 1975:** Liuba Ogdenova-Marinova. *Statuettes en bronze du Musee national archiologique a Sofia*. Sofia, 1975.
- Pick 1898:** Behrendt Pick. Trakische Münzbilder. – *Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts*, XIII (1898), 2, 134 – 174.
- Pick, Regling 1910:** Behrendt Pick, Kurt Regling. *Die Antiken Munzen Nord-Griechenlands. Band I. Teil 2. Dacien und Moesien*. Berlin, 1910.
- Ruzica 1932-1933:** Leon Ruzicka. Die Münzen von Pautalia. – *ИБАИ*, VII (1932-1933), 1 – 216.
- Schönert 1965:** Edith Schönert. *Griechisches Munzwerk. Die Munzprägung von Perinthos*. Berlin, 1965.
- Schönert-Geiss 1972:** Edith Schönert-Geiss. *Griechisches Munzwerk. Die Munzprägung von Byzantion*. Teil II: Kaiserzeit, Berlin, 1972.
- Schönert-Geiss 1987:** Edith Schönert-Geiss. Die Munzprägung von Maroneia. – In: *Schriften zur Geschichte und Kultur der Antike*. XXVI. Berlin, 1987.
- Sena Chiesa 1966:** Gemma Sena Chiesa. *Gemma del Museo Nazionale di Aquileia*. Padova, 1966.
- Siebert 1990:** Gérard Siebert. Hermes. – In: *Lexicon Iconographicum Mythologicae Classicae*. Zyrich – München, V (1990), 1, 285 – 387.
- Simon, Bauchhenss 1992:** Erika Simon, Gerhard Bauchhenss. Mercurius. – In: *Lexicon Iconographicum Mythologicae Classicae*. Zyrich – München, VI (1992), 1, 500 – 554.
- Stewart 2003:** Peter Stewart. *Statues in Roman Society. Representation and Response*. New-York, 2003.
- Münzer, Strack 1912:** Friedrich Münzer, Max Strack. *Die Antiken Munzen Nord-Griechenlands. Band II. Die Antiken Munzen von Thrakien*. Berlin, 1912.
- Varbanov 2005a:** Ivan Varbanov. *Greek Imperial Coins. Vol. I. Dacia, Moesia Superior, Moesia Inferior*. Bourgas, 2005.
- Varbanov 2005b:** Ivan Varbanov. *Greek Imperial Coins. Vol. II. Thrace (from Abdera to Pautalia)*. Bourgas, 2005.
- Varbanov 2005c:** Ivan Varbanov. *Greek Imperial Coins. Vol. III. Thrace (from Pautalia to Trajanopolis)*. Bourgas, 2005.

Гл. ас. д-р Божидар Драганов,
ПУ „Паисий Хилендарски“,
e-mail: b.draganov@abv.bg

FINDS OF BULGARIAN TYPE SABERS¹

Stoyan Popov

Abstract: *A subject of the here presented work is findings of the Bulgarian type sabers from the European region.*

The thesis of the Bulgarian origin of these weapons and their dating was first proposed and substantiated by V. Yotov. This type of sabers is examined by N. Hrisimov and M. Petrov. They agree with the hypothesis about the Bulgarian origin of these weapons, but accounting the shape of the guard and its participation in the construction of the handle, suggests a strong Byzantine influence. The Russian scientist G. Baranov also draws attention to such sabers. According to him they are a product of the Byzantine arms industry. According to N. Hrisimov, M. Petrov and G. Baranov in the Byzantine written sources, these swords are referred to by the term παραμήριον.

The author of the present paper shares the opinion of V. Yotov, N. Hrisimov and M. Petrov, about the Bulgarian origin of this type of swords. However, S. Popov believes that the assumptions of Byzantine influence and the origin of Byzantine workshops of these weapons are not sufficiently substantiated, and the binding of these sabers with the παραμήριον also needs of more reliable proofs.

Keywords: *Bulgarian type sabers, Middle Ages, distribution.*

Since ancient times, contacts between individual human populations have gone through two main paths – peaceful (trade, diplomacy, enlightenment, etc.) and the way of the War. It can even be said that very often War was the first contact between some cultures. As well as being a mediator between tribes and peoples, the War with its goals and methods is experiencing unsatiable hunger for new technological and tactical solutions. For this reason, it is often the basis of scientific and technical progress with the discovery and introduction of new materials, new building solutions and the emergence of even

new branches of the economy. Last but not least, War requires and leads to the creation of specific products of philosophical and ideological nature. An important part of the characteristics of the War are military artifacts. In many cases, they also appear as a material embodiment of different philosophical-ideological principles of a particular human society or social stratum.

The problem of the ethnic attribution of a given material culture in archaeological research is fundamental, but often difficult to solve. This fact applies equally to the artefacts of armaments and military equipment, which are an integral

¹ The paper is part of the researches of the scientific project DN10/2, financed by National Fund “Scientific researches” of Ministry of Education of Bulgaria. It attended the “22nd International Symposium on Medieval and Turkish Period Excavations and Research in Art History”, which was held at the Mimar Sinan Fine Arts University, Istanbul, Turkey, at 24 – 26 October 2018.

part of the material remains left by the people who inhabited the planet. The work presented here examines the possibility of ethnic attribution to a specific type of sabers, presenting the known findings of such weapons or their elements. Map 1 presents the territorial distribution of the published Bulgarian type sabers and elements from them. Those weapons have the following features:

Grip: The tang is straight and only to the end is slightly curved to the edged part of the blade. Attaching the handle to the tang was done in the following ways: rivets were used in the first one (in some of the weapons they are preserved, while in others only the holes in the tang have left); in the second way, the handle was held in place by means of the cylindrical sleeves of the cap on one and the guard on the other side. Here, attention should be paid to the presence of a single small hole in the cylindrical sleeve of the guard of two sabers of Vatevi collection (**Fig. 3-4**), which in my opinion serves to hold the handle. The fact that such openings reciprocating in the tang and the other side of the guard's cylindrical sleeve are missing allows me to express my opinion that the handle in question was monolithic and was placed on the tang by burning. I think it is very possible with this technology the handles of the other sabers whose tangs have no trace of rivets have been constructed. The grip ends with a cylindrical cap, closed with a round, slightly protruding plate. **Guard:** Iron turned-T-shaped guard with a flat-cylindrical sleeve to the handle. The quillons are usually flat with round or rounded shape. The guard surrounds the bottom of the tang and the shoulders and the top of the blade. **The blade** has almost parallel sides. For most of its length, the blade is single-edged, with almost all specimens at its end having an elman – a double-edged section. As metric parameters based on data available to me, the following characteristics can be distinguished: the total length of these swords is within 75 – 86 cm; the length of the blades is 60.6 – 74.6 cm;

the elman is between 13 and 20 cm long; Handle length 9 – 15 cm; the weight of the weapons is within the range of 340 – 680 g. The generally accepted date of these weapons is placed within the 9th – 10th centuries.

According to the described features, the weapons presented herein refer to one type of saber, which has become known as “Bulgarian”. According to V. Yotov, the findings of these weapons and their characteristic parts on the territory of Bulgaria are several dozen in number (60 – 80 pieces), a large part unpublished (Йотов 2010: 218). The published artifacts from the territory of Bulgaria are 19. Four sabers are stored in the Vatevi Collection in Plovdiv, Bulgaria (**Fig. 1-4**) (Popov 2018). One of them (**Fig. 2**) has a fully preserved sandwich handle whose handle is made of bone plates. From the present territory of Bulgaria are known another 7 whole specimens of this weapon, stored in different places. They originate from Abritus, near the town of Razgrad (**Fig. 5**) (Йотов 2004: 61 – 62; Йотов 2010: 217); village of Batovo, Dobrich reg. (**Fig. 6**) (Йотов 2004: 63, обр. 28, Табл. XXXV: 452; Йотов 2010: 218); one with unknown localization, generally from the territory of northeastern Bulgaria (**Fig. 7**) (Йотов 2004: 63, обр. 28, Табл. XXXV: 451; Йотов 2010: 218); one of the region of Cherven briag (**Fig. 8**) (Йотов 2004: 61, обр. 27. Табл. XXXVI: 450; Йотов 2010: 218) and one of the region of Targovishte (not published). On the territory of the medieval Bulgarian capital Pliska is found the upper one-third of the saber, which is supposed to be also of the Bulgarian type (**Fig. 9**) (Йотов 2004: 63, Табл. XXXV: 453). Besides whole sabers, on the territory of Bulgaria are found elements, characteristic of these weapons. From the present Bulgarian lands are published 7 guards of Bulgarian type sabers. They originate from the fortress near the village of Starmen, Russe reg. (**Fig. 10-1**) (Йотов 2004: 69, Табл. XXXVI: 467); from the region of Dobrich (**Fig. 10-2**) (Йотов 2004: 69, Табл. XXXVI: 468); two of the fortress near the vil-

lage of Ruyno, Silistra (**Fig. 10-3, 10-4**) (Йотов 2004: 69, Табл. XXXV: 465, 466); Markovo village, Varna district (**Fig. 10-5**) (Йотов 2004: 69, Табл. XXXVI: 470); Staro selo, Varna district (**Fig. 10-6**) (Йотов 2004: 69, Табл. XXXVI: 469) and by Pliska (**Fig. 10-7**) (Йотов 2004: 69, Табл. XXXV: 464).

In two of his works, Russian scientist G. Baranov deals with such sabers and elements (Баранов 2014: 84 – 92; Баранов 2016: 76 – 92). From the region of Upper and Middle Dnester river, three whole sabers come from: the Lviv region of Ukraine (**Fig. 11**); Kamenets – Podolsky area of Khmelnytsky region of Ukraine (**Fig. 12**) and one of the Chernivtsi region of Ukraine (**Fig. 13**). From the Chernivtsi region of Ukraine comes also a guard of this type of saber (**Fig. 14**). A saber with such a cap is known from the Krasnodar reg. of Russia (**Fig. 15**) (Баранов 2014: 86 – 87). Two finds of such weapons are found in Central Europe. The first saber (**Fig. 16**) is from a grave in the Olomouc-Nemilani necropolis in the Czech Republic, on the left bank of the Morava River (Kalábek 2014: 9; Přichystalová, Kalábek, Trávníčková, Dresler 2014: 102; Přichystalová 2014: 267). Another artefact (yet unpublished as far as I know) is a weapon (in my opinion a saber, subsequently remade in a sword) with a guard of a type typical of the Bulgarian type sabers found in the Bieszczady Mountains in the region of Sanok in southeastern Poland.²

The thesis of the Bulgarian origin of these weapons and their dating was first proposed and substantiated by V. Yotov (Йотов 1995: 97 – 102; Йотов 2004: 63 – 65; Йотов 2010: 217 – 225). This type of sabers is examined by N. Hrisimov and M. Petrov, which are also agreed with the hypothesis about the Balkan and in particular the Bulgarian origin of these weapons, but taking into account the shape of the guard and its participation in the construction of the handle,

suggest a strong Byzantine influence. They also express the assumption that in the Byzantine written sources these swords are denoted by the term „παράμηριον“ (Петров, Хрисимов 2015: 344 – 351).

G. Baranov perceived the hypothesis for the Byzantine name of the weapon under consideration, but rejected the opinion for the Bulgarian origin of these sabers, considering them as a product of the Byzantine arms industry. According to him, this type of weaponry has come into the Bulgarian territories as spoils of war, and their appearance in the South-Russian steppes is connected with the pechenegs (Баранов 2016: 79 – 82).

I agree with the opinion of G. Baranov that the term „παράμηριον“ refers not to sabers, but to single edged cutting weapons (Баранов 2014: 87) and to that of M. Petrov and N. Hrisimov, that they are palashes, i.e., straight weapons with single edged blades (Петров, Хрисимов 2015: 351). I cannot agree with the arguments of the two Bulgarian scientists regarding their opinion that the sabers have also been marked with „παράμηριον“. Its description in the treatises as a long knife (Mahaira) does not bring clarity to the matter. An indirect argument in favor of this assumption is that the first appearance of the Greek term was in the middle of the 6th century AD when the palash was more widely spread (Мерперт 1955: 160; Петров, Хрисимов 2015: 337 – 341). The treatises of the 10th century also speak of „παράμηριον“, emphasizing here too on the presence of a single edged blade. It should be borne in mind that the sabers of this century already have the Elman, that is, there is a two-sided sharpening, albeit a part of the blade. This feature is available on all specimens of the type, denoted as Bulgarian!

Along with what has been said so far, considering that the παράμηριον can also be translated as “around a thigh”, it should not be ruled out the possibility that it was generally referred to as a personal weapon worn hanging on the

² Express my deep gratitude to my colleague Piotr Kotowicz from the museum of Sanok, Poland, who gave me this information!

belt at the thigh, which according to G. Baranov was put into use in case of loss or damage to the weapon of the first collision – the swords and the maces, worn hanged on the saddle (I would add here the spears too!) (Баранов 2016: 80).

According to G. Baranov, the specific type of weapon in question is of Byzantine rather than Bulgarian origin. As an argument, he presents the discovery at the Krasnodar region of a saber with a handle cap of the type of caps, which are characteristic to the Bulgarian type sabers. He rightly notes that in the 9th – 10th centuries these lands were in possession of Khazaria, which is under the powerful influence of Byzantium. The Russian author, however, misses the fact that large groups of Bulgarians live in the territory of the Khazar Khaganate. The other find of a Bulgarian type saber, which is remote from the core of the Bulgarian lands, is that of Olomouc in the Czech Republic. Already at the beginning and in almost the whole first half of the 9th century, the western borders of the Bulgarian state passed through the basin of the river Tisza. At the end of the 8th century the Avaric Khaganate was entangled in a desperate struggle for survival with the Frankish State in the West, and in those regions with Bulgaria. In the 9th century the Avars were in close contact with Danubian Bulgars, even participating in Khan Krum's wars with Byzantium as a part of his army (Гюзелев, Божилов 1999: 126 – 127, 129, 138).

Given the high mobility of the weaponry, it is not impossible the saber to reach from the Tisza border area to the place of city of Olomouc or to the Bieszczadi/Beskids mountains in South-Eastern Poland.

It is not particularly strong for me is the argument of G. Baranov that since the type of sabers in question have no performance with high artistic characteristics, this obligatory makes them works of Byzantine factories in form of mass production. The Russian author automatically assumes that the Medieval Bulgarian state could not organize a serial weapons manufacture

whose production, due to the series being characterized by some “rudeness” of appearance. As a counter argument it can be said that there is evidence of serial production in the weapons manufacture from the history of the First Bulgarian State, from the beginning of the 9th century. Then such was organized by Khan Krum (802 – 814) in his campaigns against Byzantium. The first example is the equipping of an army of 30,000 iron-covered strong, which in the winter of 813 – 814 devastated the lands of Eastern Thrace, reaching the town of Arcadiopolis (Златарски 2002: 279; Гюзелев, Божилов 1999: 137; ГИБИ IV: 23). It does not seem plausible for this “iron-covered” army to be equipped without a targeted state policy on armaments, including the organization of arms production. It also does not seem to me plausible and the possible assumption of commercial supply! Trading with whom? With the Avar Khaganate, who is at war with Franks and Bulgarians? With Khazaria – the ally of Byzantium? There can be no question of arms trade with Byzantium as well! It is equally unbelievable for me to have the Bulgarian army equipped only with a trophy weapons. Despite the fact that there is written evidence of capturing trophy weapons, it is impossible for Bulgaria to rely only on this way to supply its army. It serves rather to complete, not as a major source of weapons. Another example of mass, state-organized arms production is the well-known preparation of a new campaign of Khan Krum against Byzantium in 814. The Bulgarian ruler organized the production of various siege machines and their parts in such quantity that for their transport during the military campaign, 5000 cars towed by 10,000 oxen were prepared (Златарски 2002: 278 – 280; Гюзелев, Божилов 1999: 137).

Evidence of organized state policy on armaments is also the stone inventory inscriptions – seven in number, which describe the quantities of armaments assigned to different military officers (Бешевлиев 1992: 193 – 205). If we accept

the unification as a mark for the massification of production, archaeological data could be pointed referring the unification of weapons production, whose works originate in the lands of the Bulgarian state and date back to the 9th – 10th centuries. As example the type I mace after Popov's typology, can be brought (Popov 2015: 26 – 27). At the same time, no finds of Bulgarian sabers

are known from the territories of the Byzantine state. Moreover, the number of these weapons found on the territory of Bulgaria is several dozen (Йотов 2010: 218), many times more than those outside the core of the Bulgarian lands, which is another argument in favor of defining the weapons with the characteristics presented here as Bulgarian!

НАХОДКИ НА САБИ БЪЛГАРСКИ ТИП

Стоян Попов

Резюме: Предмет на настоящата работа са находките на българските тип саби от европейския регион. Тези оръжия имат следните характеристики:

Дръжка: tang-ът е прав и само в края е леко извит към ръба на острието. Закрепването на ръкохватката към tang-a е направено по следните начини: при първия са използвани нитове (при някои от оръжията те са запазени, а при други са останали само отворите в tang-a); при втория начин ръкохватката се задържа на място с помощта на цилиндричните втулки на капачето от едната и предпазителя от другата страна. Тук трябва да се обърне внимание на наличието на единичен малък отвор в цилиндричния ръкав на предпазителя на една от разглежданите саби, който според мен служи за задържане на ръкохватката. Фактът, че такива срецулежачи отвори липсват върху tang-a и от другата страна на цилиндричния ръкав на предпазителя, ми позволява да изразя мнение, че въпросната дръжка е монолитна и е била поставена върху острието чрез прогаряне. Мисля, че е много възможно с тази технология да са изработени дръжките на другите саби, чиито tang-ове нямат следи от нитове. Дръжката завършва с цилиндрично капаче, затворено с кръгла, леко изпъкнала плочка.

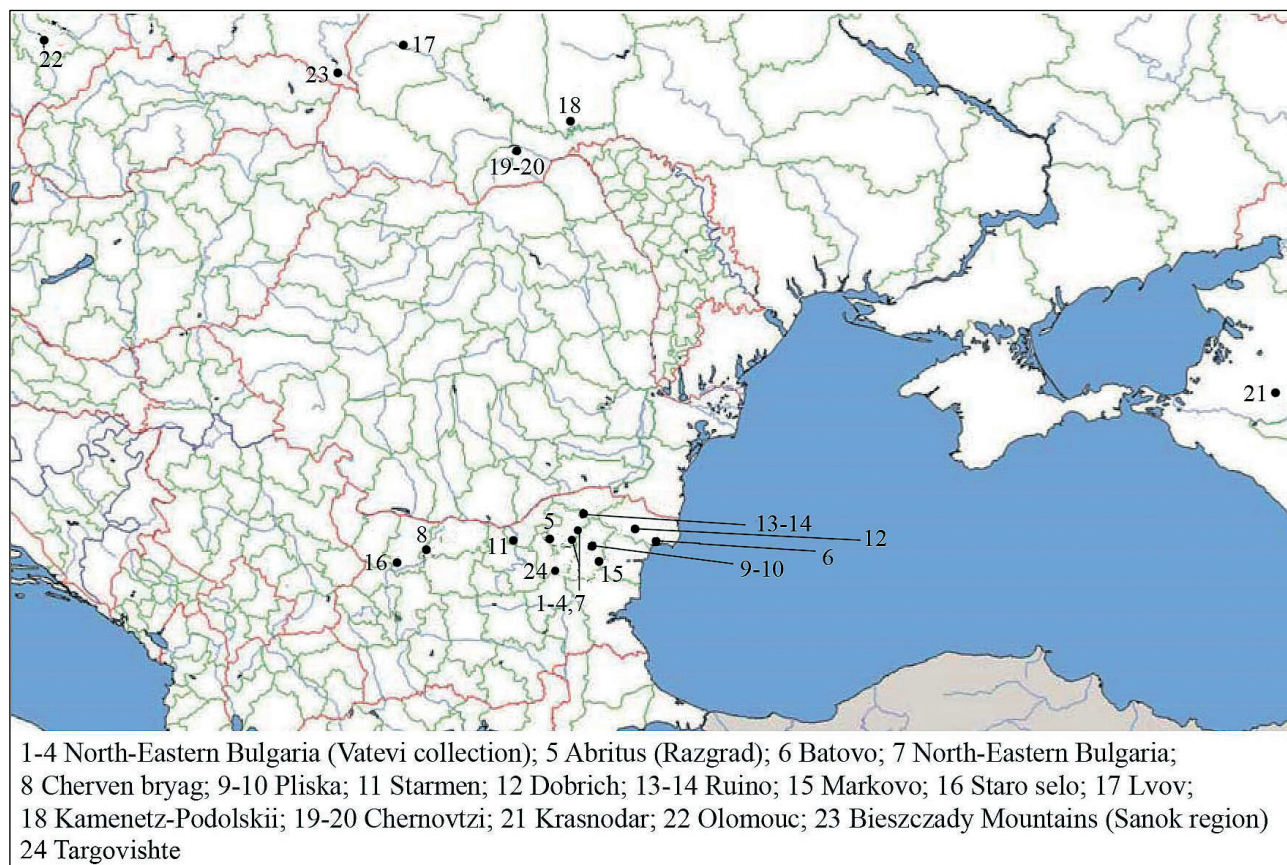
Предпазител: Железен Т-образен гард с приплеснато-цилиндрично ръкавче към дръжката. Обикновено quillons са плоски с кръгла или закръглена форма. Предпазителят обхваща края на tang-a, раменете и началото на острието.

Острието има почти паралелни страни. За по-голямата част от дължината си, острието е едноостро, като почти всички екземпляри в края му имат елман – двустранно заточена част. Като метрични параметри, въз основа на достъпните ми данни, могат да се определят следните характеристики: общата дължина на тези саби е в рамките на 75 – 86 см; дължината на острието е 60,6 – 74,6 см; елманът е с дължина между 13 и 20 см; дължина на дръжката 9 – 15 см.

Тезата за българския произход на тези оръжия и датирането им за първи път е предложена и обоснована от В. Йотов. Този тип саби се разглеждат от Н. Хрисимов и М. Петров. Те също така са съгласни с хипотезата за балканския и по-специално българския произход на тези оръжия, но като взимат предвид формата на предпазителя и неговото участие в изграждането на дръжката, предполагат силно византийско влияние. Руският учен Г. Баранов също обръща внимание на тези саби. Той възприема хипотезата на М. Петров и Н. Хрисимов за византийското наименование на разглежданото оръжие, но отхвърля мнението на тримата български учени за българския произход на тези саби, разглеждайки ги като продукт на византийската оръжейна индустрия. Според него този вид оръжие е дошло в българските територии като военна плячка, а появата им в южно-руските степи е свързана с печенегите. Според Н. Хрисимов, М. Петров и Г. Баранов във византийските писмени източници, тези саби се споменават с термина *παράσιριον*.

Авторът на настоящата статия споделя мнението на В. Йотов, Н. Хрисимов и М. Петров за българския произход на този вид саби, но относно предположенията за византийско влияние и произход от византийските работилници на тези оръжия смята, че не са достатъчно обосновани. Според С. Попов, свързването на тези саби с използвания в източниците термин *παράσιριον* също се нуждае от по-убедителни доказателства.

Ключови думи: български тип саби, Средновековие, разпространение.

Map 1. Territorial distribution of the published Bulgarian type sabers and elements from them

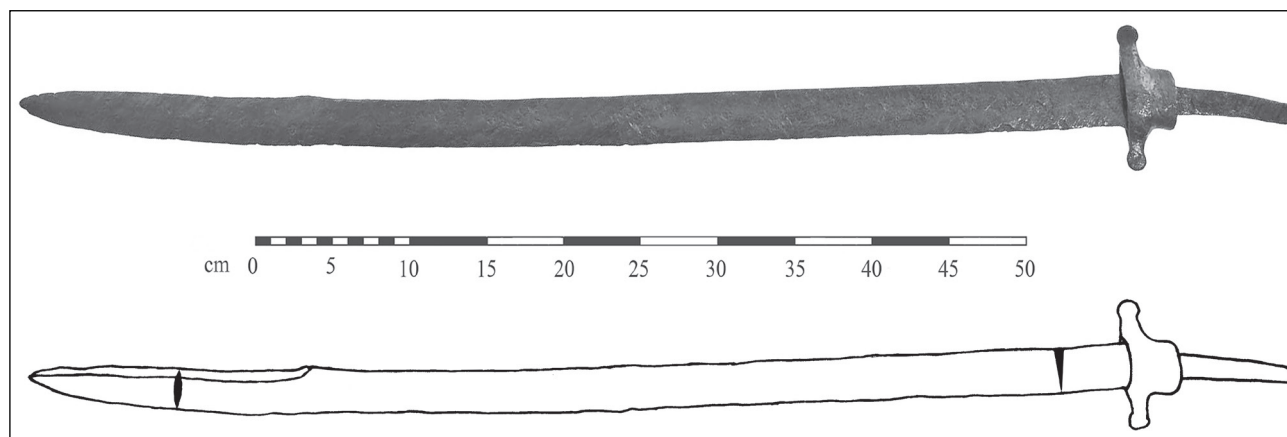

Fig. 1. Bulgarian type saber from the Vatevi collection (Popov 2018).

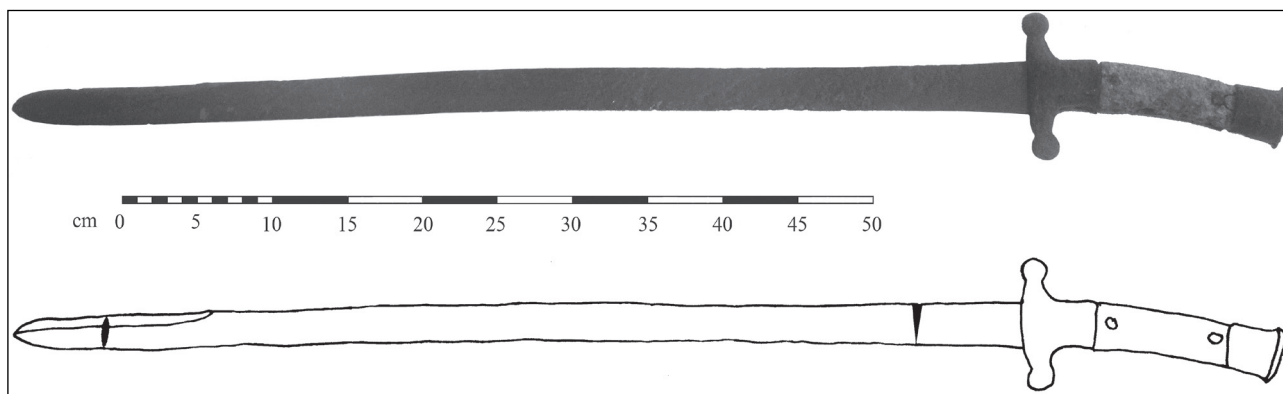

Fig. 2. Bulgarian type saber from the Vatevi collection (Popov 2018).

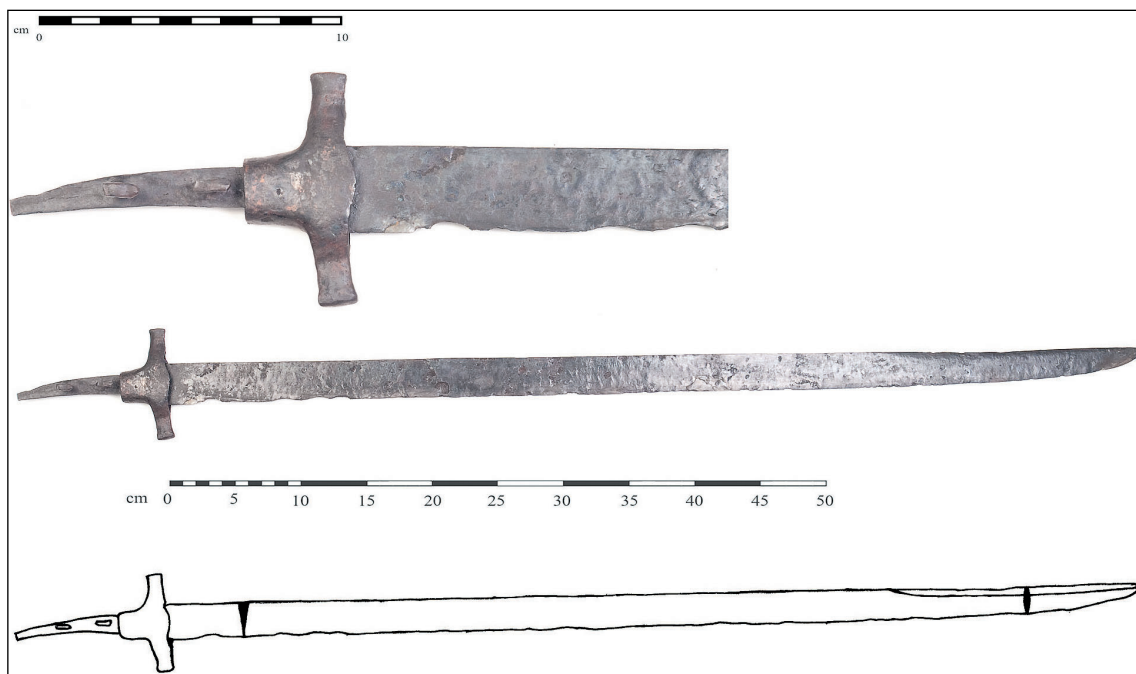

Fig. 3. Bulgarian type saber from the Vatevi collection (Popov 2018).

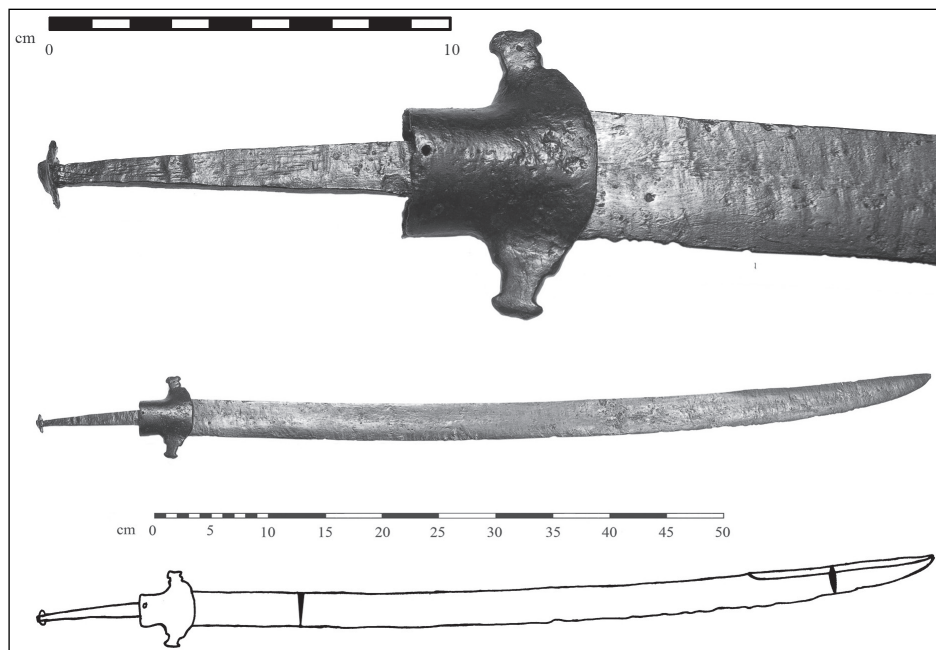

Fig. 4. Bulgarian type saber from the Vatevi collection (Popov 2018).

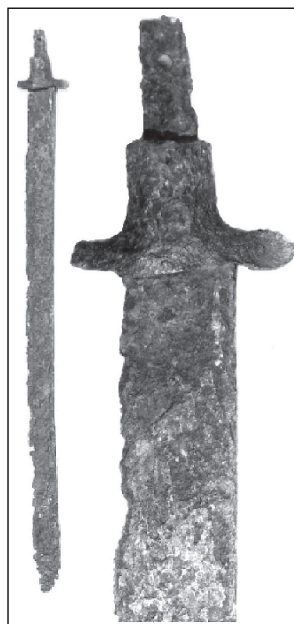

Fig. 5.

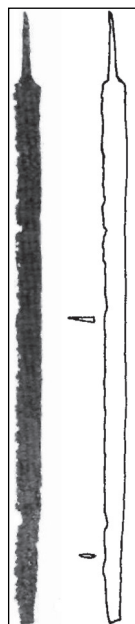

Fig. 6.

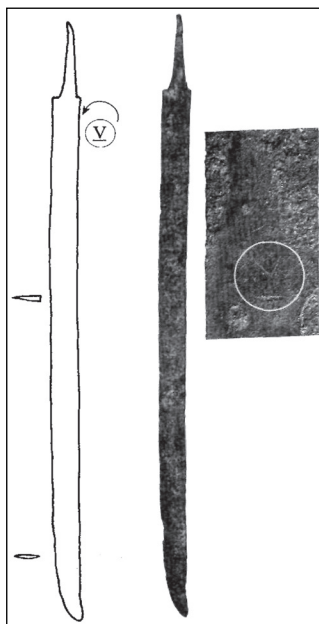

Fig. 7.

Fig. 8.

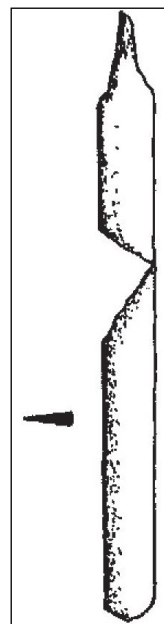

Fig. 9.

Fig. 5. Bulgarian type saber from Abritus (Їомов 2004: 61 – 62)

Fig. 6. Bulgarian type saber from Batovo, Dobrich reg.(Fig. 6) (Їомов 2004: 63, обр. 28, Табл. XXXV: 452)

Fig. 7. Bulgarian type saber from northeastern Bulgaria (Їомов 2004: 63, обр. 28, Табл. XXXV: 451)

Fig. 8. Bulgarian type saber from region of Cherven briag (Їомов 2004: 61, обр. 27. Табл. XXXVI: 450)

Fig. 9. Part of Bulgarian type saber from Pliska (Їомов 2004: 63, Табл. XXXV: 453)

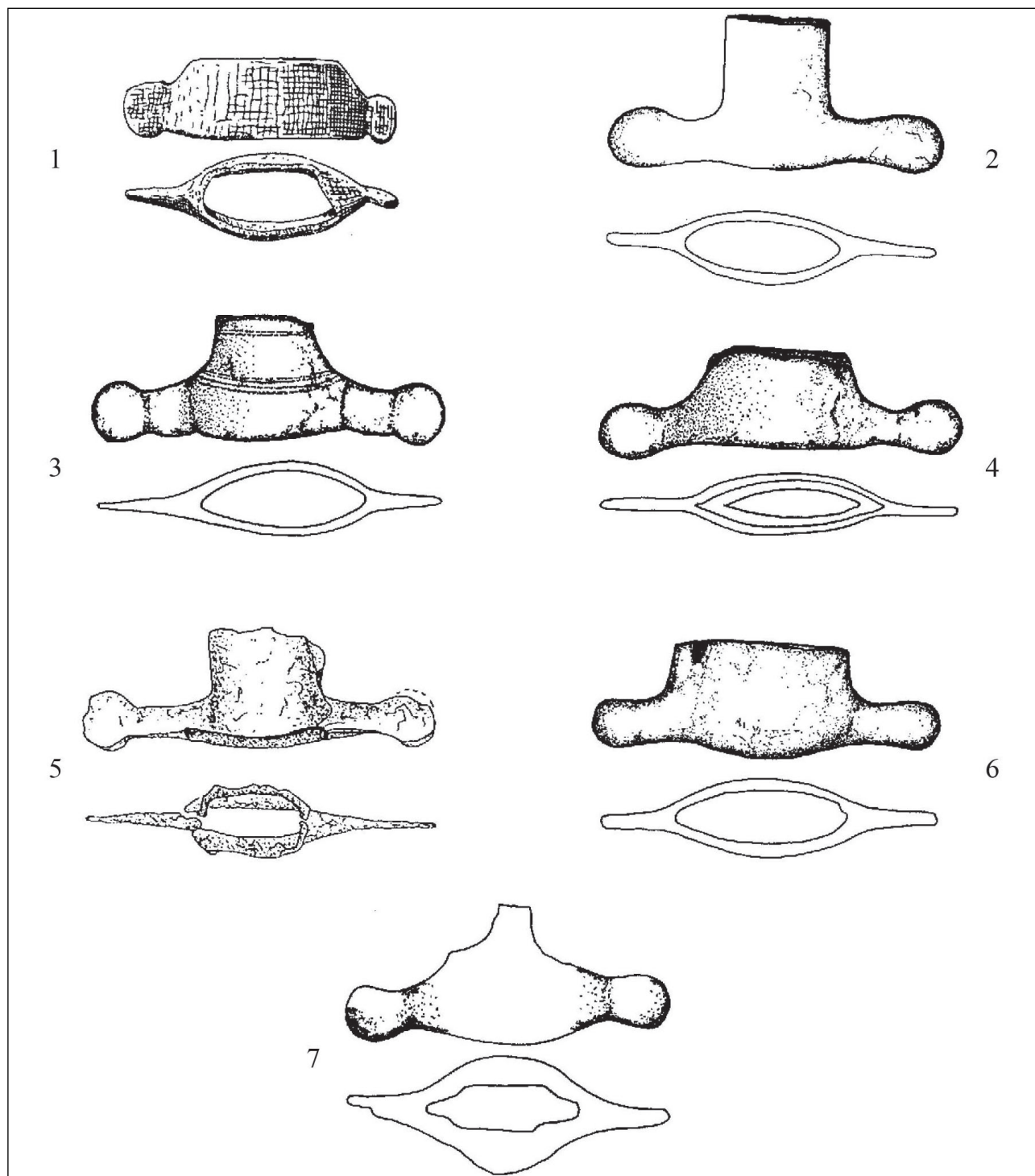

Fig. 10. Parts of Bulgarian type sabers from Starmen, Russe reg. (Fig. 10-1) (Їомов 2004: 69, Табл. XXXVI: 467); the region of Dobrich (Fig. 10-2) (Їомов 2004: 69, Табл. XXXVI: 468); the fortress near the village of Ruyno, Silistra (Fig. 10-3, 10-4) (Їомов 2004: 69, Табл. XXXV: 465, 466); Markovo village, Varna district (Fig. 10-5) (Їомов 2004: 69, Табл. XXXVI: 470); Staro selo, Varna district (Fig. 10-6) (Їомов 2004: 69, Табл. XXXVI: 469), Pliska (Fig. 10-7) (Їомов 2004: 69, Табл. XXXV: 464)

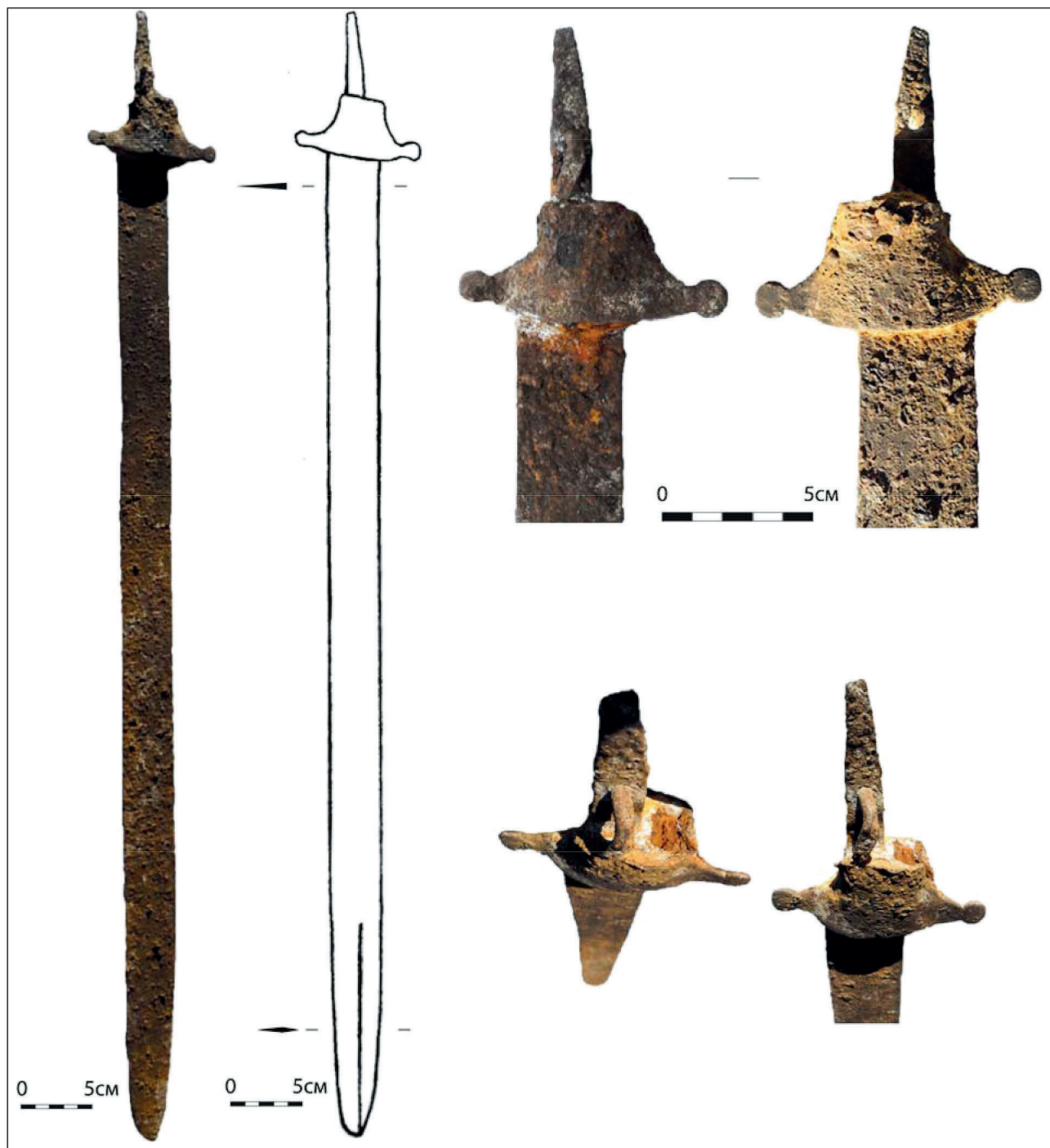

Fig. 11. Bulgarian type saber from the Lviv region of Ukraine (Баранов 2016)

Fig. 12. Bulgarian type saber from the Kamenets-Podolsky area of Khmel'nitsky region of Ukraine
(Баранов 2016)

Fig. 13. Bulgarian type saber from the Chernivtsi region of Ukraine (Баранов 2016)

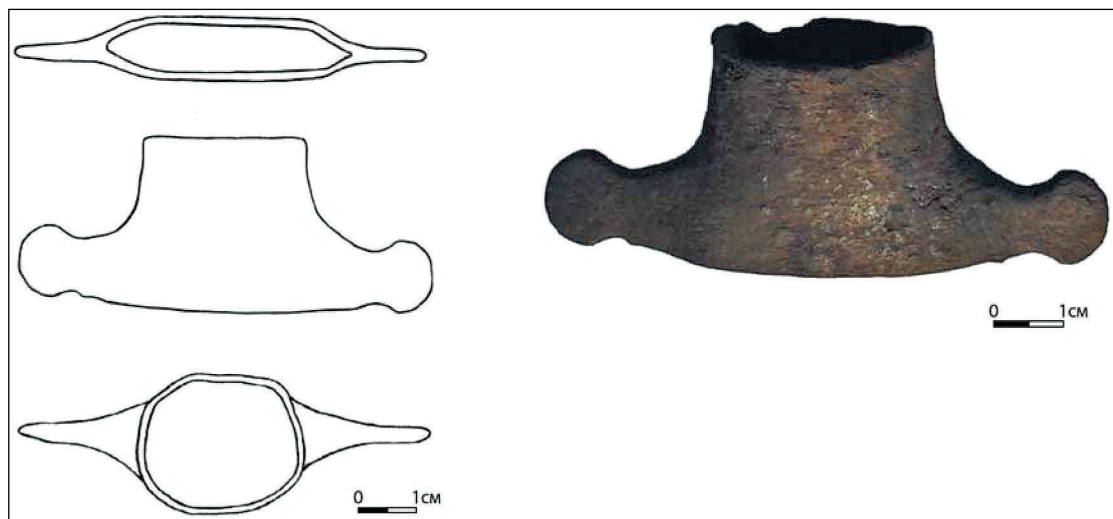

Fig. 14. A guard of Bulgarian type saber from the Chernivtsi region of Ukraine (Баранов 2016)

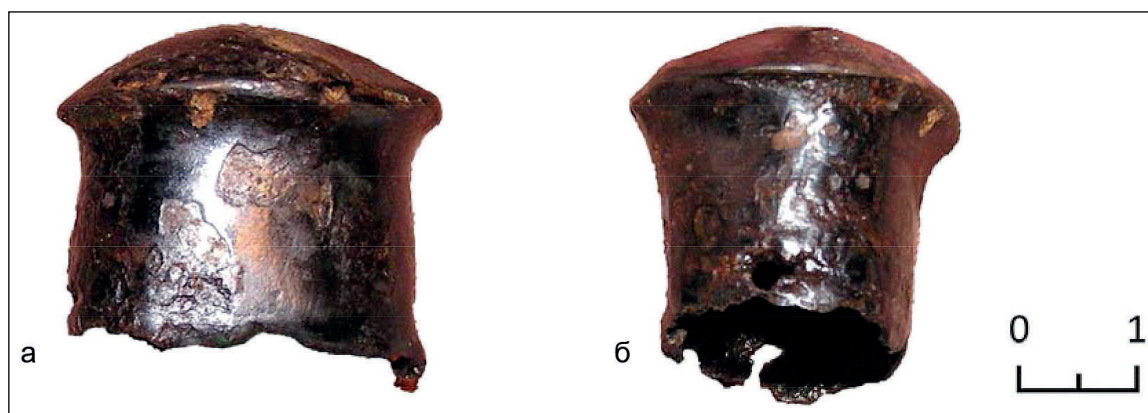

Fig. 15. A cap of Bulgarian type saber from the Krasnodar reg. of Russia (Баранов 2014)

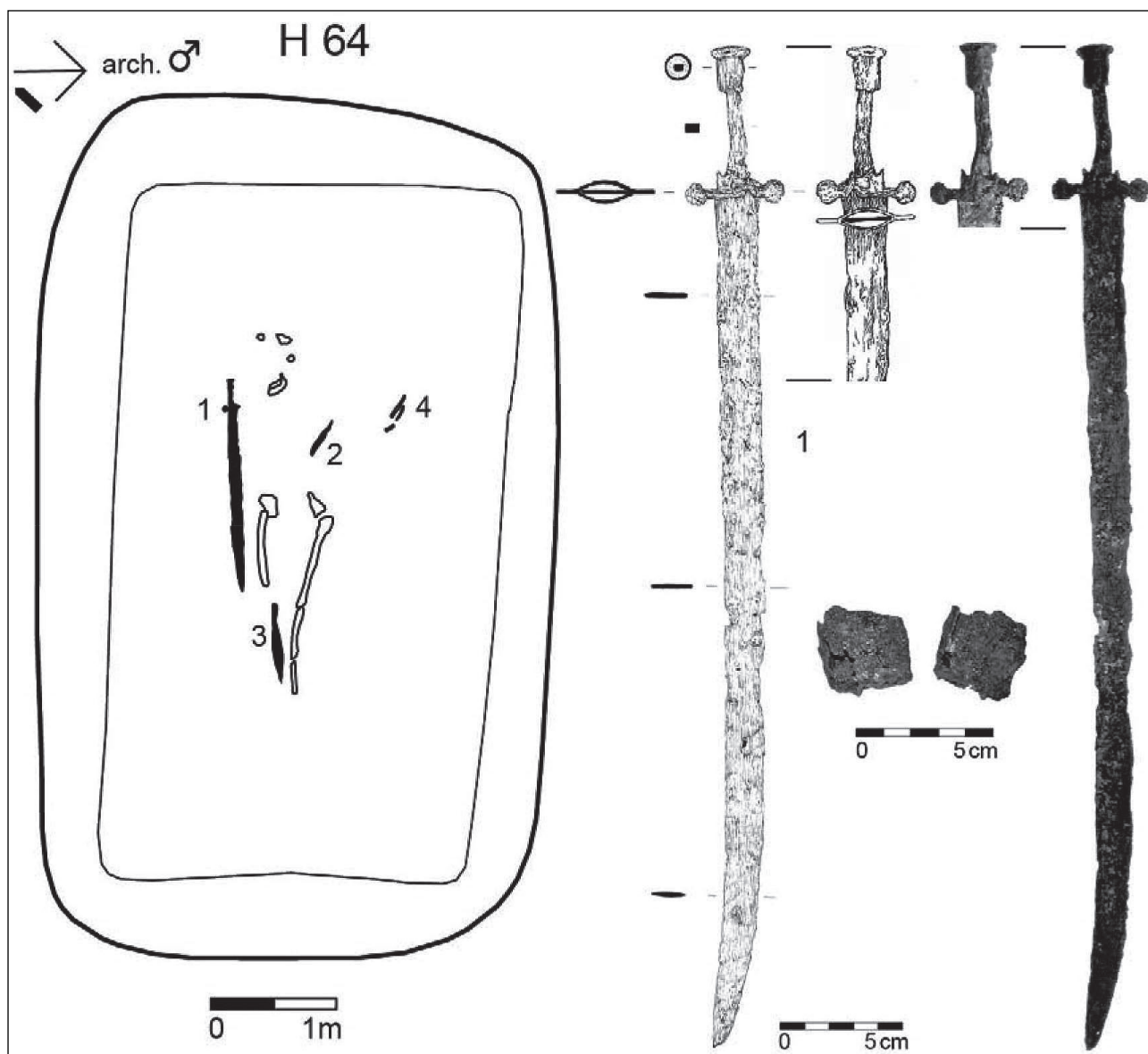

Fig. 16. Bulgarian type saber Olomouc-Nemilani necropolis, Czech Republic
(Kalábek 2014: 9; Přichystalová, Kalábek, Trávníčková, Dresler 2014: 102; Přichystalová 2014: 267)

REFERENCES

- Баранов 2014:** Геннадий Баранов. Болгаро-византийское навершие рукояти сабли с территории Северо-Восточного Причерноморья. – *Материалы по археологии и истории античного и средневекового Крыма*, вып. 6, 2014, 84 – 92. [Genadii Baranov. Bolgaro-vizantijskoe navershie rukoyati sabli s territorii Severo-Vostochnogo Prichernomoria. – *Materialai po arheologii i istorii antichnogo i srednevekovogo Kraima*, vaip. 6, 2014, 84 – 92.]
- Баранов 2016:** Геннадий Баранов. Находки раннесредневековых сабель „болгарского типа“ в бассейне верхнего и среднего течения Днестра (к вопросу византийской воинской традиции в Восточной Европе). – *Материалы по археологии и истории античного и средневекового Крыма*, вып. 8, 2016, 76 – 92. [Genadii Baranov. Nahodki rannesrednevekovaih sabel „bolgarskogo tipa“ v basseine verhnego i srednego techenia Dnestra (k voprosu vizantijskoi voinskoi tradicii v Vostochnoi Evrope). – *Materialai po arheologii i istorii antichnogo i srednevekovogo Kraima*, vaip. 8, 2016, 76 – 92.]
- Бешевлиев 1992:** Веселин Бешевлиев. *Първобългарски надписи*. С., 1992. [Veselin Beshevliev. *Parvobalgarski nadpisi*. Sofia, 1992.]
- Гюзелев, Божилов 1999:** Васил Гюзелев, Иван Божилов. *История на средновековна България VII – XIV век*. С., 1999. [Vasil Gyuzelev, Ivan Bozhilov. *Istoria na srednovekovna Bulgaria VII – XIV vek*. S., 1999.]
- Златарски 2002:** Васил Златарски. *История на средновековната българска държава през средните векове*, т. 1, ч. 1. С., 2002. [Vasil Zlatarski. *Istoria na srednovekovnata balgarska darzhava prez srednite vekove*, t. 1, ch. 1. Sofia, 2002.]
- Йотов 1995:** Валери Йотов. За един тип сабя от ранното българско средновековие. – В: *Българите в Северното Причерноморие*, 4. Велико Търново, 1995, 97 – 102. [Valeri Yotov. Za edin tip sabya ot rannoto balgarsko srednovekovie. – V: *Balgarite v Severното Prichernomorie*, 4. Veliko Tarnovo, 1995, 97 – 102.]
- Йотов 2004:** Валери Йотов. *Въоръжението и снаряжението от българското средновековие (VII – XI век)*. Варна, 2004. [Valeri Yotov. *Vaorazhenieto i snaryazhenieto ot balgarskoto srednovekovie (VII – XI vek)*. Varna, 2004.]
- Йотов 2010:** Валери Йотов. Ранние сабли (VIII – X вв.) на нижнем Дунае. – В: *Культуры Евразийских степей второй половины I тысячелетия н. э.* Самара, 2010, 217 – 225. [Valeri Yotov. Rannie sabli (VIII – X vv.) na nizhnem Dunae. – V: *Kulyturai Evraziiskih stepei vtoroi polovinai I taisyacheletiya n. e.* Samara, 2010, 217 – 225.]
- Мерперт 1955:** Николай Мерперт. Из истории оружия племен Восточной Европы в раннем средневековье. – *Советская археология*, XXIII, 1955, 131 – 168. [Nikolai Merpert. Iz istorii oruzhia plemen Vostochnoi Evropai v rannem srednevekovie. – *Sovetskaya arheologiya*, XXIII, 1955, 131 – 168.]
- Петров, Хрисимов 2015:** Милен Петров, Николай Хрисимов. Едноострите клинови оръжия от територията на България и византийската военна традиция. – *Добруджа*, 30, 2015, 337 – 358. [Milen Petrov, Nikolay Hrisimov. Ednoostrite klinovi orazhia ot teritoriyata na Bulgaria i vizantiyskata voenna traditsia. – *Dobrudzha*, 30, 2015, 337 – 358.]
- Kalábek 2014:** Marek Kalábek. Záchranný archeologický výzkum v Olomouci – Nemi-lanech. – In: *Přichystalová, R., Kalábek,*

M. (eds.). *Raněstředověké pohřebiště Olomouc – Nemilany*. Brno, 2014, 9 – 14.

Popov 2015: Stoyan Popov. *The Maces from the Present Bulgarian Lands (10th – 17th c. AD) Vatevi Collection*. Sofia, 2015.

Popov 2018: Stoyan Popov. „Bulgarian type“ sabers from Vatevi collection in city of Plovdiv, Bulgaria. – In: Pinter, Z. K., A. Nițoi, C. Urduzia. (eds.). *Interethnic Relations in Transylvania. War and Peace Shaping the Medieval Life of Central and South-Eastern Europe/Relații Interetnice în Transilvania. Militaria Mediaevalia în Europa centrală și de sud-est*. Sibiu, 2018, 33 – 40.

Přichystalová, Kalábek, Trávníčková, Dresler 2014: Renáta Přichystalová, Marek Kalábek, Šárka Trávníčková, Petr Dresler. Katalog hrobových celků a nálezů. – In: *Přichystalová, R., Kalábek, M. (eds.). Raněstředověké pohřebiště Olomouc – Nemilany*. Brno, 2014, 15 – 127.

Přichystalová 2014: Renáta Přichystalová. Olomouc – Nemilany. Stručná analýza raněstředověkého pohřebiště. – In: *Přichystalová, R., Kalábek, M. (eds.). Raněstředověké pohřebiště Olomouc – Nemilany*. Brno, 2014, 207 – 272.

Abbreviations

ГИБИ IV: Гръцки извори за българската история. Том IV. София: БАН, 1961.

Доц. д-р Стоян Попов,
ПУ „Паисий Хилендарск“,
e-mail: mythos_sp2002@yahoo.com

ОТРАЖЕНИЕТО НА КОРЕЙСКАТА ВОЙНА ВЪРХУ ГРЪЦКО-ЮГОСЛАВСКОТО СБЛИЖАВАНЕ И РОЛЯТА НА САЩ В НЕГО (1950 – 1952 Г.)

Димитър Добрев

THE REFLECTION OF THE KOREAN WAR ON THE GREEK-YUGOSLAV RAPPROCHEMENT AND THE ROLE OF THE USA IN IT (1950 – 1952)

Dimitar Dobrev

Abstract: *The Korean war had a highly radicalizing effect on the East-West relations. It led to the militarization of NATO, transforming the West into an irreconcilable ideological enemy of the Soviet world, and changed American strategic thinking. The latter had a direct relation to the accession of Greece and Turkey in the Atlantic Pact in February 1952 and to the strengthening of the defence contacts with Yugoslavia. The Korean conflict also reflected on the Balkans, where the fear of a “Korean model” aggression may be one of the major factors in the rapprochement between Athens and Belgrade, despite the ideological differences in the systems of the two countries.*

Keywords: Korean War, NATO, United States, USSR, Greece, Yugoslavia, Greek-Yugoslav rapprochement.

Темата за гръцко-югославските отношения е разглеждана в някои нови изследвания, като фокусът попада най-вече върху двустранните контакти между двете държави на регионално ниво и сътрудничеството в рамките на подписаните през 1953/1954 г. Балкански пактове (Hatzivassiliou 2004; Stefanides 1986; Vukman 2012). Разликата между периода от

лятото на 1950 г. и есента на 1952 г. и процеса на изграждане на Балканския съюз от края на 1952 г. и началото на 1953 г. е ясно доловима. Докато през втория период процесът на гръцко-югославско сближаване има по-скоро регионално измерение, то периодът 1950 – 1952 г. може да бъде поставен в по-широк контекст на разрастване зоната на отговорност на НАТО

към Балканите. Целта на настоящия анализ е да се хвърли повече светлина върху връзката между събитията в Корея и гръцко-югославското сближаване, като един процес, гъвкаво направляван от САЩ. Може да се открие стремежът на Вашингтон да изгради стабилен южен фланг на Алианса, който трябва да съдържа всеки опит за комунистическа експанзия и да елиминира възможността от локална война.

До 1950 г. политиката на съдържане функционира без особени проблеми, като основният елемент от нея по отношение на Съветския съюз, според Вашингтон, трябва да бъде базиран на дългосрочното и търпеливо ограничаване на съветските експанзионистични стремежи чрез умело прилагане на контрасила в серия от постоянно променящи се географски и политически точки (Х 1947: 575 – 576). За тази цел планът „Маршал“ укрепва социално и икономически демокрациите на Стария континент, за да се противопоставят успешно на СССР, който е разглеждан не само като традиционна сила, но и като център на „революционна идеология“ (Hatzivassiliou 2014: 86). По същото време създаденият през април 1949 г. Северноатлантически договор поема защитата срещу съветската заплаха, а доктрината „Труман“ оформя мащаба на американското влияние в Източното Средиземноморие. Съветският съюз също консолидира позициите си на Балканите, Централна и Източна Европа, а след дълга гражданска война комунистите установяват контрол и върху континентален Китай (Узунов 2005: 60). Въпреки всичко това към 1949 г. Джордж Кенън не смята, че Кремъл е в състояние да провежда военно-експанзионистична политика след усилията си срещу Германия, тъй като реконструкцията на съветските фабрики и градове е била спешна, изтощавайки и малкото от останалите налични човешки активи и капитал. Според него „далечните приключения, целящи завладяването на допълнителни земи, не са правдоподобни“ (Mayers 1988: 109). През 1947 г.

в реч пред Националния военен колеж, Уилям Булит от Държавния департамент твърди, че „поради американския монопол върху атомната бомба руснаците няма да се впуснат във война на широк фронт, те ще се стремят да избягват въоръжен конфликт със Запада, като в същото време ще преследват целите си чрез подривна дейност“ (Амброуз 1995: 90). Така до 1950 г. СССР и комунистите са разглеждани главно като политическа заплаха, която по-скоро би действала чрез потенциална „пета колона“, отколкото с военна сила (Heuser 1991: 20). През 1949 г. обаче военностратегическата обстановка между Москва и Вашингтон се променя, след като Съветите изпробват първата си атомна бомба, което има директен ефект върху неоспоримия до този момент американски ядрен монопол. Трябва да се отбележи, че още през април 1950 г., именно във връзка с новата военностратегическа обстановка в света, стратегите на НАТО смятат, че ако Кремъл постигне целите си в Европа, това „ще бъде последвано от интеграция на икономическите и индустриални ресурси на евразийската земна маса, за да се постави СССР в позиция, от която Северна Америка може да бъде отслабена чрез комунистическа инфилтрация и икономическо изтощение“ (Pedlow 1997: 220). Това показва, че САЩ и Западът няма по какъв друг начин да реагират на преминаването на 38-мия паралел от севернокорейската армия, освен като се противопоставят с всички средства, защото според тях Съветският съюз вече е преминал етапа на възстановяването си и се намира в експанзия. За разлика от по-ранните кризи, Кремъл изглежда готов да използва танкове и артилерия за да постигне целите си (Beisner 2006: 324). Вече СССР не се разглежда само като икономическа и политическа, но и като военна заплаха. Според схващанията във Вашингтон, военната сила се е превърнала във важен инструмент в съветската външна политика и Кремъл е бил съдържан само заради американските ядрени оръжия

(Kugler 1990: 51). Загрижеността на Запада за собствената му сигурност се засилва, защото СССР изглежда, че притежава възможността да използва сателитите си за военни действия, вариращи от локална агресия в една или повече точки по периферията на „съветския свят“, до всеобща война (Kaplan 1980: 101). Според Дийн Ачесън „комунистите са подпомогнати от факта, че много по-сложните демократични общества на Европа се възстановяват по-бавно социално, икономически и политически от войната, отколкото далеч по-простия организъм на Русия“ (Acheson 1987: 493). През юли 1950 г. в доклад пред Конгреса, Хари Труман твърди, че САЩ трябва да помогнат на свободните нации, свързани с тях в общата отбрана, да увеличат военната си сила срещу бъдеща агресия (Acheson 1987: 421). Към това трябва да се прибави, че западноевропейските държави нямат доверие в способностите на НАТО да парира атака в севернокорейски стил, тъй като администрацията на Труман вярва, че американският принос за Северноатлантическия пакт се състои във финансовата помощ и количеството атомно оръжие, с което разполагат военновъздушните сили на Съединените щати. Както отбелязва британският Форин офис през юни 1949 г., подобна „вяра е до известна степен...продължение на старите изолационистки чувства“ и на факта, че стратегията се базира на междуконтиненталните бомбардировачи, които ще премахнат възможността американците да се сражават в друга сухопътна война на Стария континент (Lafeber 1989: 462). Така в началото на 1950 г., близо година от създаването си, цялата структура на НАТО се проявява като празна черупка. Алиансът се оказва твърде слаб поради политическите и икономически ограничения, които пречат на организацията да се превърне в ефективен военен съюз, а стратегическата концепция набляга на континенталната отбрана на западноевропейските нации (Kugler 1990: VIII). Въобще стратегическите възгле-

ди на Северноатлантическия пакт се изменят в съответствие с промяната в доктриналните схващания в резултат от развитието на международните отношения, военното дело и баланса между НАТО и съветския блок (Баев 2010: 73).

Към началото на 1950 г. Съединените щати са насочили вниманието си към Балканите. До този момент доктрината „Труман“, макар прилагането ѝ да съдейства за изхода от гръцката гражданска война (1946 – 1949), си остава по-скоро локална инициатива, която обаче изиграва ключова роля за приобщаването на Балканския регион към Евроатлантическата отбранителна зона (Hatzivassiliou 2014: 83; Баев 2010: 57). Тя прокара онази тънка червена линия, която маркира границите на вече установените сфери на влияние и затръшва вратата пред нова революция. Гърция (заедно с Иран и Турция) е първата „точка на триене“ и антагонизъм в следвоенния период между Запада и Съветския съюз. Тя става и първото бойно поле в борбата между прозападни и прокомунистически сили от втората половина на 40-те години (Chourchoulis, Kourkouvelas 2012: 497 – 798). Още преди приключването на Втората световна война, редица гръцки политически лидери са разтревожени от съветското спускане към Балканите и вероятната поява на ос София – Белград, която ще се ползва с подкрепата на Кремъл и ще бъде насочена срещу Гърция. Освен това България се появява като основен поддръжник на съветската политика след 1948 г., наред с все още пресния спомен за разполагането на български войски в Западна Тракия през Втората световна война (Hatzivassiliou 1992: 145). Всичко това поражда психоза в гръцкото общество, наред с натиска на гражданската война в страната, и е причина Атина (и Анкара) непрекъснато да поставя въпроса пред политическото ръководство на САЩ за включването на страната в НАТО. Обаче до септември 1950 г. включването на Гърция и Турция

в структурите на Северноатлантическия пакт не е предмет на дискусии, главно заради нежеланието на голяма част от държавите-членки да разширят отбранителните си ангажименти към района на Балканите. Ситуацията за Атина се променя през 1948 г. с развитието на разкола Тито – Сталин. Разривът между двамата комунистически лидери веднага е оценен от Панайотис Пипинелис¹ като позитивно развитие в района, унищожавашо перспективите за славянско-комунистическа ос. Това от своя страна подобрява геополитическата позиция на Гърция (Hatzivasiliou 2004a: 336, 339, 341). За Атина е от особено значение всяка промяна в югославската външна политика, защото Белград е основен източник на доставки за гръцките партизани (Stefanides 1986: 316). Възползвайки се от настъпилите изменения, на 28 октомври 1949 г. Константинос Цалдарис, заместник министър-председател на Гърция, в разговор с американския държавен секретар излага идеята на гръцкия генерал Стилянос Китрилакис за изграждането на източен отбранителен пакт, в който да влизат Гърция, Турция и Югославия. Дийн Ачесън обаче смята такъв пакт за „преждевременен“, каквато е и позицията на британския Форин офис, но ще „приветства“ гръцко-югославското сближаване (FRUS 1977: 460; Stefanides 1986: 326). Освен върху Гърция, на Балканите от 1948 – 1949 г. е налице значителен икономически и политически натиск върху Югославия от страна на Източния блок, след като СССР и сателитните комунистически режими прекратяват договорите си за приятелство с Белград, наред с движението на войски към югославските граници. В меморандум до Д. Ачесън от 6 януари 1950 г. Дж. Кенан набляга на факта, че опитът да се свали Тито чрез вътрешен преврат се е провалил и Москва трябва да реши дали да използва военни средства, или ще остави югославския

лидер да руши единството на комунистическия свят (Heuser 1991: 25). Точно по тази причина, след атаката срещу Южна Корея, Х. Труман нарежда на американското стратегическо разузнаване да наблюдава с повишено внимание съветската активност в района около Югославия и особено над България, наред със зоната на Северна Европа. Атака срещу Турция и Гърция се оценява като малко вероятна, но в случая с Югославия е различно (Heuser 1991: 31). Първото предупреждение за Тито е съветската нота от август 1949 г., с която СССР заплашва Белград, че ще използва „други средства“ срещу режима в Югославия (Rajak 2017: 70). Вторият фактор е непрекъснатото нарастване числеността на източноевропейските армии заедно с потенциала им за водене на война, наред с изграждането на фортификации по границите на България, Унгария, Румъния и Албания с Югославия, като се подчертава по-малкото усилие в укрепването на българо-гръцката и българо-турската граница, както и постоянният приток на военни материали от СССР към сателитните държави, особено на Балканите². Това става причина до 1950 г. цели 22% от БВП на страната да се насочва към отбраната, което е огромна тежест за разнебитената икономика на държавата. Поставя се под въпрос възможността на Тито да се съпротивлява на Москва, особено след лошата реколта, ситуацията в аграрния сектор и ембаргото на стоки от съветския блок (Rajak 2017: 70). По този начин инцидентите по границата на Югославия с държавите от Източния блок са разглеждани като дребни провокации, които „целят отслабване на югославската икономика и интензифициране войната на нерви“ (FRUS 1976: 877). Според посолството на САЩ в СССР, Вашингтон и Западна Европа трябва да разширят търговските си отношения

¹ П. Пипинелис е постоянен заместник-министър на външните работи в периода 1947-1948 г. През 1952 г. става постоянен представител на Гърция в НАТО.

² CIA-RDP82-00457R008400300009-1, Informational Report, August 22, 1951, 1 – 2, <https://archive.org/details/CIA-RDP82-00457R008400300009-1> (достъпен 10 декември, 2018).

с югославяните, без да се опитват да извлекат политически концесии в името на задълбочаването на разкола между Тито и Коминформбюро (FRUS 1976: 856). По същото време либерализацията на търговията с Югославия трябва да покаже на Тито, че тя може да бъде ограничена „по всяко време, ако той не се държи прилично“ (FRUS 1976: 870). Отпускането от американския Конгрес на помощ под каквато и да е форма не е лесно и докато Д. Ачесън е на поста държавен секретар, той непрекъснато подчертава в разговорите си с югославските лидери за връзката между действията на режима в Белград и шансовете за получаване на американска помощ. Това не е без ефект, защото в ООН Белград помага много повече в преодоляването на съветските вета, започва да подобрява отношенията си с Австрия и Италия и най-важното – затваря границата с Гърция, което донякъде предопределя изхода на гръцката гражданска война (Rubinstein 1970: 31; Brands 1987: 45 – 46). Политиката на западните сили и най-вече на САЩ до лятото на 1950 г. е насочена към това Югославия да бъде използвана като „идеологически клин“, нарушаващ кохезията на съветския блок.

Веднага след атаката срещу Южна Корея е съставен списък на райони, които според ЦРУ са особено уязвими за съветска намеса. Това са Иран, Индокитай, Филипините, Корея, Германия, Гърция и Югославия (Kuhns 2007: 397). Отношенията между последните две са от особена важност, защото Италия, Гърция и Турция са разглеждани като трио, между което обаче няма директна връзка, след като последните две са географски отделени от Западна Европа. Хари Труман и администрацията му към 1950 г. вярват, че Съветите искат да прегазят Иран, да получат достъп до петрола в Близкия изток, да си гарантират перманентно присъствие в топлите води на Персийския залив и Източното Средиземноморие, което принуждава САЩ да използват силна съюзническа система, за да се наложи

ред. Така се очертава и моделът на американската политика, чиято цел е да се прекъсне разрастването на съветското влияние, запазвайки политическата привързаност на зоната, включваща Югославия, Гърция и Турция към орбитата на Вашингтон. Това на практика предопределя и приемането на Атина и Анкара за членки на НАТО през февруари 1952 г., като и двете държави изпращат военни контингенти в Корея. Докато Дж. Кенан смята, че САЩ и СССР се намират в някакъв стабилен баланс, Д. Ачесън твърди точно обратното. Освен това, държавният секретар на САЩ не е доволен от обикновеното равновесие и иска да наклони баланса в решителна полза за Запада (Beisner 2006: 154). Според американския геополитик Никълъс Спайкмън държавите не са заинтересовани от постигането на равновесие между тях, а само от баланс, който е в тяхна полза, защото „няма истинска сигурност в това да бъдеш толкова силен, колкото и потенциалният враг“ (Spykman 1942: 21). Идеите на Спайкмън са в основата на създадените под егидата на Съединените щати военни съюзи като НАТО, СЕНТО и СЕАТО, защото периферните области, които обхващат тези пактове, трябва да представляват буфер срещу всеки съперник, разчитащ на сухопътна военна сила (Карастоянов 1997: 34; Узунов 2005: 57). Разширяването на зоната на отговорност на Алианса към Балканите е свързано и с развитието на Египетската криза от 1951 г. и все по-намаляващото влияние на Великобритания в района, което поражда опасение за възможен пробив от страна на СССР в резултат на локален въоръжен конфликт към богатите на петрол Близък и Среден изток (Баев 2010: 58). Постепенно заплахата за периферията през лятото на 1950 г. започва да се възприема като предполагаема опасност и за центъра. Това не означава, че „балканският регион е възприеман като сфера на периферни интереси, а че се намира в периферията на това, което би могло да се разглежда като европейско про-

дължение на орбитата на Вашингтон“ (Smith 2000: 68, 71). Така, от една страна, значението на Югославия при решаването на проблемите на западноевропейската отбрана нараства, а от друга – гравитацията на Белград около Запада ще реши поне отчасти и военностратегическата безизходица на Атина.

Тук следва да припомним, че до този момент обаче гръцко-югославските отношения по-скоро буксуват и като оставим настрана идеологията и различната социално-политическа система, проблемите идват главно заради въпроса с връщането на гръцките деца и стремежа на Белград да се изяви като защитник на „славوماкедонското“ население в Егейска Гърция, което предизвиква раздразнение в Атина (Hatzivassiliou 2006: 12). Според мнението на американския посланик в Белград „югославското правителство ще продължи да се движи с предпазливост“ и едва ли „могат да се очакват внезапни промени“ в неговата политика спрямо Атина. От американското посолство смятат, че проблемът е в „...мисленето на Югославската комунистическа партия спрямо истинските отбранителни нужди на страната..., само когато събитията ги убедят в собствената им стратегическа уязвимост, ще бъде изградена истински стабилна база на гръцко-югославското разбирателство“ (FRUS 1977: 252). Броени дни преди началото на Корейската война държавният секретар смята, че Гърция трябва да бъде „добре посъветвана да се опита да формулира всички аспекти на външната си политика“, като проблем номер едно е „оцеляването на страната като свободна държава“. За Вашингтон е разбираема свръхчувствителността на Атина към „югославските намеци спрямо гръцките славофони и твърдата британска позиция по кипърския въпрос, но нито Кипър, нито югославяните представляват сериозен проблем за Гърция“, защото е малко вероятно от Белград „да предявят искания за територии или други концесии“ против волята на гръците, а се

подчертава и факта, че САЩ избягват да реагират на рутинната югославска пропаганда за „западния империализъм“ (FRUS 1978: 378; FRUS 1980: 1420). На 26 юни, само ден след началото на севернокорейската атака, от Държавния департамент отчитат, че нормализирането на отношенията на Югославия с нейните прозападни съседи „може да бъде от голяма важност във време на опасност“, като би било твърде жалко, ако уреждането на този „деликатен малцинствен проблем се превърне в условие“ за нормализирането на гръцко-югославските отношения. Изглежда, че сближаването между двете балкански държави може да се случи само, ако този въпрос бъде изтикан настрана (FRUS 1980: 1430). При разговор на американския посланик в Югославия Джордж Алън с Лео Матес³, последният дава индикации за подобряване на гръцко-югославските отношения, като от Белград са готови напълно да оставят въпроса за македонското малцинство настрана и „да се продължи с въпроси, по които може да се постигне напредък“. Според Дж. Алън Югославия и нейните некомунистически съседи (Гърция и Италия) са изправени пред една и съща заплаха от Изток. Нуждата от подобряване на отношенията, за да се „координира противопоставянето на тази заплаха, далеч превишава дребните национални въпроси за престиж“ (FRUS 1980: 1440 – 1441).

Според разузнавателните анализи на ЦРУ от 1950 г. непровокираната атака на севернокорейците отваря нова фаза в конфликта между СССР и несъветския свят, защото от края на Втората световна война Москва „умишлено възнамерява да разшири съветската зона на контрол чрез директни действия срещу несъветска държава“. Отчита се фактът, че независимо от събитията в Корея Съветският съюз има „капацитета да създава серия от инциденти, сравними с корейския

³ Л. Матес е югославски дипломат, съветник на посолството на ФНРЮ в Лондон, а от 1954 г. е посланик в САЩ.

сценарий, всеки от които заплашва американската политика на съдържане на комунистическата експанзия...да разпилее и пренатовари американските военни усилия“⁴. Освен това, без директна намеса на съветски сили, но с подкрепата на Москва, балканските комунистически режими могат да започнат локална война в значителен мащаб по границите с Гърция, Турция и Югославия⁵. В тази насока опасения изказва и американският заместник-представител в ООН, който в разговор със заместник-външния министър на Югославия Алеш Беблер заявява, че последният става все по-загрижен за вероятността от съветска атака срещу Югославия наред с нарочната кампания в Съветския блок, която сипе обвинения че „оста Атина-Белград“ подготвя агресия срещу своите съседи в съглашение със САЩ (FRUS 1980: 1434 – 1435). Предчувствията в югославската столица са допълнително подхранвани през следващите месеци от безпрецедентното военно сгрупване на съветския блок. Според Пол Нице, който оглавява Щаба за политическо планиране към Държавния департамент, съществува реална опасност от въоръжена атака срещу Югославия, заради възможността китайците да тръгнат по стъпките на Тито (Milošević 2007: 65 – 66). Тези анализи се основават на предположението, че нападението в Корея е съветска инициатива към по-широка война. Действителността обаче е друга. Всъщност Сталин предупреждава за необходимостта да се избягват сериозни конфликти, които да предизвикат американска военна намеса и дори се опитва да ограничи експанзионистичните планове на Мао Дзедун за десант на остров Тайван. На практика корейската акция е одобрена от Кремъл едва след като Ким Ир Сен уверява съветския лидер, че това няма да

предизвика намесата на САЩ. Нещо повече, съветското ръководство е на мнение, че решението на въпроса трябва да се извърши от КНДР и КНР, но заради историческите наслонения във взаимоотношенията между Китай и Корея в Пхенян се опасяват, че помощта на Мао може да доведе до регионална хегемония на Пекин. (Кисинджър 1997: 425; Баев 2012: 39, 45, 46). С поощряването на Китай да се ангажира в севернокорейската инициатива Сталин цели да засили зависимостта му от СССР. Трябва да се отбележи, че след разгрома на Япония във Втората световна война Москва си възвръща голяма част от загубените геополитически позиции след поражението в Руско-японската война (1905 – 1905) и като се има предвид по-голямата военна мощ на Вашингтон Сталин едва ли би рискувал директен сблъсък с американците. (Бояджиева 2017: 509; Кисинджър 1997: 426).

Въпреки, че Дж. Кенан подкрепя тезата за ограничения размер на корейския конфликт, в другата група около държавния секретар Дийн Ачесън, която разполага с подкрепата на мнозинството от Държавния департамент и американското военно командване, смятат, че подобни конфликти трябва да се очакват в Западна Германия и Югославия. Постепенно американската администрация започва да разглежда Югославия не само като модел за прилагането на стратегията на „клина“, а и като част от стратегическата отбрана на Европа от СССР. От лятото на 1950 г. до нормализирането на отношенията със Съветския съюз през 1956 г., Югославия постепенно се включва в западната отбранителна система (Rajak 2014: 151 – 152). В реч на американския президент от 16 април 1951 г. Югославия е посочена „за държава, чието стратегическо местоположение е от особена важност за отбраната на североатлантическата зона, и че незабавното увеличаване на способността ѝ да се отбранява ... ще допринесе за съхраняването на мира и сигурността на тази зона“ (Bundy 1952: 137).

⁴ CIA-RDP86B00269R000300040004-D, Review of World Situation, July 19, 1950, 1, 4, <https://archive.org/details/19July1950ReviewoftheWorldSituation> (достъпен 15 декември, 2018).

⁵ CIA-RDP86B00269R000300040004-D, 4 – 5.

Американската помощ все повече се основава на стратегическите военни изисквания на Запада (Rajak 2014: 67). Освен това в меморандум на американското разузнаване от есента на 1950 г. е отбелязано, че в случай на атака срещу Югославия, Вашингтон трябва да е в състояние да предостави военна помощ. Всичко това показва, че този нов етап в балканската политика на Съединените щати със сигурност е повлиян от конфликта на Корейския полуостров (Baev 2000: 97).

Това, което истински притеснява югославяните, е, че след като на 26 ноември 1950 г. китайската армия се намесва в Корея, на 29 ноември с резолюция Коминформбюро обявява, че Югославската комунистическа партия е в ръцете на „терористи и шпиони“, което се разглежда като ход на Сталин в подготовката на военен удар срещу режима в Белград (Rajak 2014: 67). Само за една седмица югославските лидери се решават да потърсят военна помощ от САЩ и Западна Европа – нещо немислимо до този момент, защото сраженията в Далечния изток изглеждат свързани с интензификацията на напрежението по границата на страната с Източния блок (Rubinstein 1970: 28). Докато през октомври 1950 г. изглежда, че силите на ООН са на прага на победата в Корея, в САЩ са достатъчно самоуверени, за да протакат изслушванията в Конгреса по югославското искане за помощ. Към края на ноември китайската намеса в корейския конфликт разбива и най-оптимистичните прогнози за скорошна победа. За Тито, който е сред малкото югославски емигранти-комунисти, оцелели в големия терор в СССР през 30-те години, китайската интервенция представлява допълнителна ескалация на напрежението. За напрегнатата ситуация в Белград свидетелства и Милован Джилас, който твърди, че точно през „тези години ние разглеждахме различни варианти по отношение на възможна атака върху нас от изток – дори и възможността да се присъединим към Атлантическия съюз“

(Djilas 1980: 126). Колко основателни са били опасенията за Тито, показва и срещата между Сталин и външния министър на Китайската народна република Чжоу Енлай през 1952 г. в Москва. Според Сталин войната „къса нервите на американците... севернокорейците нищо не изгубиха, освен жертвите в тази война... нужни са самообладание и търпение“. Енлай заявява, че според Мао войната трябва да продължи, защото е изгодно за Москва и Пекин, като Китай е готов да удължи конфликта с още две-три години (Волкогонов 1996: 271). Според Лео Матес „външната политика на Русия днес се води от всички аспекти и върви по стъпките на експанзията, преследвана от руските царе. Балканите са една от най-упорито преследваните цели. Причината за това винаги е бил достъпът до бреговете на Средиземно море. Само няколко километри разделят доминираната от Съветите България от водите на това море“ (Mates 1953: 109). В периода 1950 – 1951 г. съветското разузнаване и Сталин вярват, че Вашингтон оказва натиск върху Югославия да се присъедини към НАТО, за да формират общ фронт срещу СССР. Американските и британски оръжейни доставки от 1951 г. и установяването на американско-югославско сътрудничество в областта на разузнаването подхранват опасенията в Москва. Тези схващания са допълнително подсилени и от започналите преговори между Атина, Белград и Анкара за формирането на Балканския пакт (Kramer 2017: 40). За Белград опасността българите или унгарците да изиграят ролята на севернокорейците е голяма. Точно това става и причината САЩ да гледат реално на възможността за подобна сателитна атака и в Европа, в която Кремъл няма да бъде открито замесен, и която, при успех, не само ще засили стратегическата позиция на Съветския съюз, но и ще подкопае западната система от съюзи, преди да е станала твърде силна. Според посланика на САЩ в Гърция, ако „изчисленията се окажат правилни, Гърция и Югославия по-

отделно или и двете заедно ще бъдат най-вероятните мишени“ (FRUS 1982: 447). Според него Белград и Атина са политически и физически изложени на атака, като последната, докато е била обект на специално внимание от страна на САЩ и Великобритания в края на 40-те години, сега не е защитена от обвързващи задължения както членовете на НАТО. Корейският опит демонстрира, че Съветите няма да зачитат зона, в която САЩ имат основни интереси, но нямат разположени американски войски и нямат ясни задължения за отбраната ѝ. Изказват се опасения, че Кремъл „дори може да е наясно, че Съединените щати нямат настоящи планове да изпращат войски в Гърция в случай на война, било то локална или обща“ (FRUS 1982: 448).

Перспективата за подобен развой на събитията няма как да не предизвика тревога за Атина, с оглед на обстоятелството, че зоната на гръцка Тракия, доминирана от планините на Южна България, е твърде тънка и липсва дълбочина за ефективна отбрана (Chourchoulis 2012: 638). Гръцките политици вярват, че подкрепяйки ги в борбата срещу комунистите, САЩ са поели дългосрочен ангажимент и очакват американската икономическа и военна помощ да продължи. Обаче още преди да е приключила гръцката гражданска война, оценката на Вашингтон за стратегическото значение на страната се променя. За периода 1950 – 1951 г. регионалната стратегия на САЩ се фокусира върху Турция като най-силната антикомунистическа страна по периферията на СССР, докато Гърция е разглеждана като европейска и балканска държава, която няма голям военен потенциал и може да играе предимно спомагателна роля във военните действия на Балканите (Miller 2009: 29 – 30). Това принизява стратегическата ценност на Атина, но още по-болезнено се възприемат американските дипломатически инициативи в ООН за подобряване в отношенията между Гърция и северните ѝ съседи с надеждата

да се редуцира напрежението на Балканите, заедно с настояването гръцките сухопътни сили да бъдат намалени до 120 000 души. Дори главнокомандващият на гръцката армия – маршал Папагос, няколко пъти публично предупреждава за пагубните последици, ако размерът на въоръжените сили бъде коригиран. Само избухването на Корейската война спира изпълнението на тези планове (Iatrides 2004: 82; Hatzivassiliou 2006: 10). Още през юли 1950 г. САЩ смятат, че политиката към Гърция трябва да се преразгледа. Финансовата подкрепа за Турция, Иран, Италия и Гърция маркира основните стратегически интереси и отговорности на Вашингтон в тези зони. „Тази верига не трябва да бъде разбита от слабата позиция в Гърция“, като стабилно свързана със Запада, Атина ще помогне в поддържането на контрола върху Източното Средиземноморие и Северноафриканския район; ще пази западния фланг на Турция и източния на Италия; ще осигури потенциален втори фронт за диверсии към Изтока в случай на съветски операции срещу Западна Европа; и не на последно място, ще улесни като фактор продължаващото дезертиране на Тито от съветския блок (FRUS 1982: 389). Това осигурява приемането на държавата в НАТО и отваря пътя за продължаване на американската помощ за страната. Според американското ръководство никъде другаде престижът на САЩ извън НАТО не е така ангажиран както в Гърция. Провалът на САЩ да осигурят адекватна подкрепа, която да предотврати попадането на Атина в съветската орбита, ще има непосредствен ефект не само върху волята на некомунистическия свят за съпротива, но и ще направи позицията на Югославия изключително опасна, дори неудържима (FRUS 1982: 384). Постепенно САЩ започват да разглеждат Гърция и Югославия като стратегически взаимозависими, т. е. заплаха срещу едната ще даде своето отражение и върху другата. Корейските събития подчертават общото между гръцките и югославски

интереси в сигурността пред потенциалната военна опасност от Коминформбюро. От тях се изисква „реално сътрудничество“, за да се изгради сила срещу Съветите (FRUS 1982: 408). Гърция заедно с Югославия е една от зоните по периферията на Източния блок, в която Съветският съюз може да се опита да използва въоръжените сили на своите сателити. В началото на 1951 г. Софоклис Венизелос за пореден път издига идеята за съюз между Гърция, Турция и Югославия, като тази прозападна комбинация не само ще се радва на регионално превъзходство „чрез някакъв вид военно взаимодействие“, но и може да даде решение на проблема, свързан с намаляването на гръцката армия заради тежестта спрямо бюджета (Hatzivassiliou 2006: 10; FRUS 1982: 422). От своя страна, през април същата година в телеграма на Ачесън до американския посланик в Атина, държавният секретар предлага министър-председателят на Гърция да бъде информиран, че „както той знае, това правителство [на САЩ] придава голяма важност на близките приятелски отношения между Югославия и Гърция ... разширихме и помощта за постигането на тази цел“. Съгласно това е „желателно Югославия и Гърция да дойдат до взаимно споразумение възможно най-рано относно, действия, които всеки ще предприеме в случай на атака срещу другия... надяваме се, че те ще предприемат дискусии, с които да изяснят и координират техните действия при подобна евентуалност“ (FRUS 1985: 1779). Дийн Ачесън се надява чрез близките отношения между САЩ и Гърция, да „произведе гръцко-югославско споразумение в хармония с американските планове, без... неудобство за САЩ“. Освен това САЩ дават да се разбере, че няма да считат тези двустранни дискусии като подходящ форум, в който да се „формулира ново основно политическо и териториално споразумение на Балканите“ (FRUS 1985: 1779 – 1780). На практика това показва, че гръцко-югославското споразумение трябва да

се разглежда като отбранително и не трябва да служи като инструмент при решаването на висящи въпроси, например в югославско-италианските отношения покрай Триест. Не се одобрява и „никакво предвиждане за разделянето на Албания между Югославия и Гърция“ и не се счита за подходящо в двустранните преговори да бъде включвана Турция, заради демонстрираното нежелание на Анкара да се ангажира в двустранни или регионални дискусии за сигурност, освен на базата на американско участие в тях (FRUS 1985: 1780). Британците също проявяват интерес към създаването на регионални съюзи на Балканите, тъй като това ще даде възможност за свързването на Югославия с НАТО, посредством Гърция (и Турция), без да се предлага членство на Белград. Идеята за такъв пакт се споменава през ноември 1951 г. при разговор на британския посланик в Югославия с Тито, в който югославският лидер споменава за сближаване с Атина, тъй като „заплахата за Югославия е заплаха и за Гърция“ (Vukman 2012: 26).

Според Джордж Макгий, помощник-държавен секретар, Кремъл е сериозно „обезпокоен от перспективата за гръцко-югославско сближаване, което би осигурило значителни антисъветски сили на страната на Запада и път към Източна Европа“ (FRUS 1982: 383 – 384). Съществува и възможността това да послужи като претекст за Москва да въведе войски в България и Албания, което би представлявало непосредствена опасност за Гърция, Турция и Югославия (FRUS 1982: 456). Според Тито с действията си съветската пропаганда генерира впечатлението, че СССР е обкръжен, което „създава база за превантивна война в психиката на руснаците“ (FRUS 1988: 1300). Възползвайки се от събитията в Корея, Ачесън засилва въоръжаването на НАТО и превръща предписанията на Съвета за национална сигурност (NSC-68) в реалност (Beisner 2006: 323). Според NSC-68 Западът има нужда от значителна конвенционална сила за отбрана, след като

Москва е готова да предприеме сериозни рискове в преследването на експанзия и заради факта, че скоро съветите ще имат значителен ядрен арсенал. Следователно конвенционалните военни сили, било то американски или местни, ще са нужни, ако подобни събития възникнат (Jervis 1980: 580). Според щатския адмирал Форест Шърман Югославия, Гърция, Турция и Иран не трябва да се разглеждат като зона, в която „ние трябва да разполагаме сили, а в зона, в която можем да намерим сили“ (FRUS 1982: 36). Тази американска линия изиграва значителна роля в еволюцията на политиката за сигурност на Гърция и Югославия. Според цитирания адмирал, за да не се допускат същите грешки в бъдеще, трябва да се разширят задълженията до заплашените зони, като се затвърди репутацията пред комунистите, че силата ще се посрещне със сила, което ще съдържа авантюризма (FRUS 1982: 581). Чрез двустранно американско-гръцко споразумение в края на 1951 г. Атина става бенефициент по Mutual Defence Assistance Program (MDAP), чрез която САЩ предлагат военна помощ за техните съюзници. След като планът „Маршал“ изтича, акцент вече е поставен върху военната помощ за сметка на икономическата (Hatzivassiliou 2006: 13). На 14 октомври се подписва подобно споразумение и в Белград, с което Югославия също става част от MDAP, въпреки че тайните преговори за доставката на военни материали са започнали още през декември 1950 г. (Rajak 2011: 13; Dimitrijević 1997: 20). Като се има предвид затрудненото социално-икономическо положение на Великобритания и Франция, САЩ стават най-големия доставчик на оръжие за югославската армия. Между 1951 и 1952 г. военната помощ за Белград надхвърля икономическата от Запада, като за този период югославският режим получава над 156 000 000 долара или почти половината от това, което Вашингтон отпуска на най-близкия си партньор Великобритания (Dimitrijević 2008: 259; Heuser 1991: 38). На

практика моделът е същия като при Гърция и Турция: икономическа подкрепа, политически гаранции и най-накрая военна помощ (Bundy 1952: 139). По същото време инкорпорирането на Югославия в отбранителната система на НАТО чрез координирано планиране и американската военна помощ позволяват модификацията на отбранителната стратегия на НАТО за югоизточния фланг и възможността страната да бъде включена в Балкански-Близкоизточен бастион от западно ориентирани държави (Rajak 2017: 73; FRUS 1985: 1685). Според Лео Матес в международен план Югославия „трябва да изпълни две цели: да консолидира отношенията си с приятелски нации и да засили позицията си в първата линия на отбрана срещу... агресия в Европа. Това може да бъде постигнато със сътрудничество в икономическата област и изграждането на ефективна система на колективна сигурност“ (Mates 1953: 107).

От края на 1950 г. американците са убедени, че атака на сателитните държави е далеч по-вероятната възможност от директна съветска инвазия, която може да прерасне в обща война (Beisner 2006: 170). Следвайки тези схващания Гърция, Югославия и Турция са разглеждани като най-ефективната сила по съветската периферия в Европа, като в същото време са и най-уязвими за чисто сателитна атака, отколкото другите нации. Успешна атака върху тях ще се разглежда като фатален удар върху западноевропейските страни (FRUS 1982: 450). В началото на 1951 г. Д. Ачесън предупреждава, че нахлуването в Югославия би представлявало агресия, която ще „опъне до краен предел структурата на световния мир“ (Beisner 2006: 170). По същото време Дейвид Кели, британски посланик в Москва, признава, че единствената възможност на СССР да се разправи с режима на Тито, е да го свалят с военни средства, но това е малко вероятно да се случи, защото ролята на Югославия в отбраната на съветската сфера не е толкова

важна (Vukman 2010: 8 – 9). Опасенията на британците са, че гръцкият въпрос вероятно ще получи по-нататъшно развитие (т. е. подновяване на гражданската война) при атака срещу Белград, като в случай на комунистическа победа в Гърция ще бъде засегната драстично „цялата рамка на средиземноморската стратегия“ (Vukman 2009: 168 – 169).

Трябва да се отбележи, че според американските разузнавателни доклади от 1950 г. директна съветска или сателитна агресия срещу Атина не се разглежда като предстояща, а „би дошла като част от атака върху стратегически по-важната цел – Югославия“, което ще доведе до подновяване на партизанската кампания, особено като се има предвид, че според доклад на United Nations Special Committee on the Balkans от 1950 г. България продължава да дава „морална и материална подкрепа“ на партизаните близо до гръцката граница (Kuhns 2007: 401; FRUS 1982: 392). Географско-стратегическата позиция на Атина и Белград и съществуващото съотношение на силите в света налагат необходимостта от създаването на съвместни планове за отбрана, още повече че територията на Северна Италия, Югославия и Гърция се разглежда от НАТО като едно бойно поле (Dimitrijević 2008: 260, 263). След като Адриатическо море разделя Южна Европа на две големи сухоземни части, единствената връзка между Апенинския и Балканския полуостров е чрез Юлийските Алпи, като навсякъде другаде връзката е чрез морски комуникации. Ходът на събитията в Северна Югославия, при военен сблъсък Изток-Запад, ще повлияе сериозно на отбраната на Северна Италия⁶. Според генерал Омар Брадли, председател на Военния комитет на НАТО, Италия, Гърция и Югославия трябва да бъдат тясно обвързани помежду си. При евентуално отсъствие на Югославия от общите отбрани-

телни споразумения „Гърция ще бъде изолиран аванпост“⁷. Точно в тази връзка започват интензивни преговори за конкретни военни планове между западните съюзници и югославския режим, въпреки различията. Целите на всички преговори от 1951 – 1952 г. са югославяните да бъдат убедени да не се защитават самостоятелно, а в сътрудничество със Запада, за да се защити входът към Северна Италия при района на Любляна (Dimitrijević 2008: 256, 260). С военната подкрепа на НАТО, Югославия трябва да води отбранителна война, жертвайки минимум от територията на страната⁸. Стратегическата цел на Алианса е да спре съветския удар „колкото се може по на изток и на север“, поради което Югославия става ключов компонент в отбраната на Италия и Гърция⁹. Всичко това предизвиква преразглеждане на отбранителната концепция на Белград, която до този момент предвижда отстъпление в планините. При новото положение основните ефективни на югославската армия трябва да се съсредоточат в зоната на Любляна и Вардарската долина, за да бъдат подсиgurени двата най-важни комуникационни маршрута и снабдителни линии със Западна Европа (Dimitrijević 2008: 260). В случая с Вардарската долина това би улеснило гръцката отбрана в Западна Тракия. Внезапна атака е основният страх на Гърция и в този случай страната трябва да си осигури така необходимото време за завършването на мобилизацията, защото в противен случай рискува да загуби войната още преди да е ангажирала всичките си сили (Hatzivassiliou 2006: 26). Изчислява се, че дори българската окупация да се ограничи до гръцка Тракия и Македония, това ще представлява

⁷ NATO. SGM-1727-51, October 20, 1951, 5–6, http://archives.nato.int/uploads/r/null/1/2/120729/SGM-1727-51_LTD_ENG_PDP.pdf (достъпен 6 януари, 2019).

⁸ NATO. I.P.T. 54, August 6, 1951, 4, http://archives.nato.int/uploads/r/null/9/9/99701/IPT_054_ENG_PDP.pdf (достъпен 6 януари, 2019).

⁹ NATO. S.G. 13/24, 12, 23.

⁶ NATO. S.G. 13/24, September 26, 1952, 22 – 23, http://archives.nato.int/uploads/r/null/1/1/113790/SG_013_24_ENG_PDP.pdf (достъпен 5 януари, 2019).

значителен успех за Съветите. Солун, заедно с линията на комуникация с Югославия, ще бъде в ръцете на Източния блок, наред с това Гърция ще се лиши и от най-плодородния си аграрен район (FRUS 1982: 456). В разговор с генерал О. Брадли през 1951 г. командващият гръцката армия генерал-лейтенант Теодотос Григоровулос, освен че подчертава важността на Гърция за десния фланг на НАТО заедно с важността ѝ за комуникациите към Суец, смята, че непосредствена цел на съюзниците трябва да бъде да окажат помощ на Югославия колкото се може по-скоро при война, дори и възможността страната да стане член на Северноатлантическия пакт (Chourchoulis 2010: 68)¹⁰. Според ген. Григоровулос на северната гръцка граница е необходима координация с Белград като „югославската армия може да бъде използвана директно като прикритие на десния фланг на Supreme Allied Commander Europe“ в района на Истрия, като основната част трябва да бъде разположена в южния район на страната, „взаимодействаща с основната маса на гръцката армия в поддържането на заплахата срещу фланга на врага... координацията между Югославия и Гърция е наложителна и трябва да бъде възможно най-ефективна“¹¹. Ефективното военно сътрудничество с югославяните е необходимо и поради опасността, че няма да може да се поддържа физически контакт между гръцките и турски сили в Европа, освен ако ядрото на турската армия не бъде разположено в Източна Тракия (Chourchoulis 2010: 74 – 75). Според Атина без югославяните турците биха се изтеглили в Мала Азия още в ранните етапи на войната, а Гърция би имала малък шанс сама срещу България (Hatzivassiliou 2004b: 126 – 127). Затова не трябва да ни учудва, че когато Белград информира в началото на 1952 г. Атина, че федералната армия ще отбранява цялата територия

на страната, вместо да се изтегля в планините, това е посрещнато с облекчение от гръцкото военно командване. Това не само отваря пътя за общи отбранителни усилия с Турция, но и сигнализира за гърците прехода от отчаяна военна непълноценност до позицията на регионално превъзходство (Hatzivassiliou 2004b: 126 – 127). Според Атина координацията във военните планове между двете страни може да позволи прилагането forward strategy спрямо българите, което е важно за страната, след като без нея Западна Тракия не може да бъде задържана (FRUS 1988: 798).

Въобще стратегията, която ще бъде възприета от югославските сили – поддържането на значителни части между България и Албания, блокирането на долината на Вардар на юг, степента на сътрудничество и подкрепата, която югославските сили могат да получат, – ще маркира ефекта върху ситуацията на гръцкия и италиански фронт (Pedlow 1997: 220). Всичко това се базира на идеята за общо стратегическо планиране, което да обхваща целия южен фланг на НАТО. Към началото на 1953 г. обаче Западът се проваля в интегрирането на Югославия в обща отбранителна схема, след като през ноември 1952 г., по време на планираните дискусии между представители на трите големи сили (САЩ, Великобритания и Франция) и Югославия, ръководството в Белград не успява да получи гаранции срещу атака от Източния блок. Това се възприема като сериозна заплахата за националната сигурност, защото повече от всичко Тито се опасява страната да не стане „европейска Корея“ (Rajak 2010: 32). Като цяло американските разузнавателни доклади по това време не престават да твърдят, че атака срещу Югославия няма да доведе до директен сблъсък със силите на НАТО (Heuser 1991: 35). Основният фактор, „който служи за ограничаване на директната военна помощ, с изключение на военното оборудване и снабдяване... е възможността всеки конфликт в тази зона да бъде прелюдия към атака сре-

¹⁰ NATO. SGM-1727-51, p. 8.

¹¹ NATO. SGM-1727-51, p. 8 – 9.

щу страните от Северноатлантическия пакт“. Всъщност от Алианса смятат, че не трябва да се предприемат никакви военни действия или да се разгръщат сили, защото това сериозно би застрашило способностите му да отбранява зоната си¹². Провалът на мисията на генерал Томас Хенди, командващ американските сили в Европа, принуждава Тито да търси допълнителна сигурност на юг. За гърците основната цел на близките контакти с югославяните, а от февруари 1953 и на влизането в Балканския пакт, е да се засили военната им защита срещу атака от север през България.

Анализът на събитията от началото на 50-те години показва, че Гърция и Югославия има какво да спечелят от сближаването помежду си. Атина се надява да увеличи значението си за Запада, като поддържа контакти в областта на отбраната с режима на Тито, особено след ноември 1952 г. За Белград отношенията с Гърция (и Турция) изглеждат са единствената възможност, тъй като Югославия не иска да провокира Москва, като се доближи директно до западните сили (Hatzivassiliou 2006: 12). Всъщност две големи събития през 1950 – 1951 г. повлияват политически и икономически върху позицията на Югославия, ускорявайки ориентацията на страната към Запада. Първото, е лятната суша, която съсипва крехката икономика на страната, и второто – Корейската война. И в двата случая Белград осъзнава, че ефективна помощ може да се получи само от САЩ, които са най-голямата военна и икономическа сила в този момент (FRUS 1985: 1795). От това и необходимостта на Югославия външнополитически да се свърже с наднационални и международни структури, които биха засилили позициите ѝ, но не биха засегнали сериозно вътрешния ред в страната (Laković 2008: 287). Ето защо изборът на стратегическо партньорство по отношение на военните съюзи се налага като жизненоважно и

за периода 1949 – 1951 г. тази дилема е решена от самосебе си. Заплашена от един блок, страната търси подкрепата на друг (Laković 2008: 285). Усетът за уязвимост кара двете страни да тръгнат една към друга по всички въпроси, особено по военноотбранителните, като си подсиgurяват гърба срещу Изтока. Границата между двете страни е единствената, на която Атина и Белград усещат мира (Dimitrijević 2008: 263).

Корейската война оказва сериозно влияние върху по-нататъшното развитие на отношенията между Изтока и Запада, като променя не само господстващите до този момент възгледи, според които СССР все още не се е възстановил от разрухата през Втората световна война, но и показва че са възможни ограничени войни. Има малко място за появата на инциденти в Европа след 1949 г. Изтеглянето на британската мисия от Гърция, превратът в Чехословакия, берлинската блокада и др. са част от процеса на оформяне на разделението в Европа (Jervis 1986: 586). В Централна Европа, на територията на Германия и Австрия, западните съюзници и съветските сили буквално стоят едни срещу други и всеки опит да се провокира корейски сценарий, заплашва да подпали обща война. Друго обаче е положението на Балканите. Въпреки че Гърция и Турция са прозападно ориентирани държави, до 1952 г. те не са членки на НАТО, а Югославия, изолиран сателит-ренегат от Източния блок, представлява удобна мишена за наказателна акция, която може сериозно да наклони баланса на силите в полза на Кремъл. Освен това Балканите са и мястото, където НАТО и САЩ нямат войски, а в конфликт между местни актьори Сталин винаги може да се оттегли, без да рискува съдбата на СССР. Ключовият ефект, който се крие в корейския конфликт, е т. нар. „сенки, хвърлени от стратегическа сила“ (Smith 2000: 72).

¹² NATO. I.P.T. 54, August 6, 1951, p. 10.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА (REFERENCES)

- Амброуз 1995:** Стивън Амброуз. *Стремеж към глобализъм. Американската външна политика от 1938 до началото на 90-те години*. София, 1995. [Stivan Ambrouz. *Stremez kum globalizam. Amerikan-skata vunshna politika ot 1938 do nachalotona 90-te godini*. Sofia, 1995.]
- Баев 2010:** Йордан Баев. *Системата за европейска сигурност и Балканите в годините на Студената война*. София: Дамян Яков, 2010. [Jordan Baev. *Sistemata za evropeiska sigurnost i Balkanite v godinite na Studenata vojna*. Sofia: DamjanYakov, 2010].
- Баев 2012:** Йордан Баев. *Другата Студена война. Съветско-китайският конфликт и Източна Европа*. Военно издателство, 2012. [Jordan Baev. *Drugata Studena vojna. Savetsko-kitaiskiya konflikt i Iztochna Evropa*. Voenno izdatelstvo, 2012].
- Бояджиева 2017:** Надя Бояджиева. *Международни отношения*. София: Албатрос, 2017. [Nadia Boyadjieva. *Mezhdunarodni otnoshenia*. Sofia: Albatros, 2017].
- Волкогионов 1996:** Дмитрий Волкогионов. *Седемте вождове*. Том 1. София, 1996. [Dmitriy Volkogonov. *Sedemte vozhdove*. Tom 1. Sofia, 1996].
- Карастоянов 1997:** Стефан Карастоянов. *Политическа география, геополитика, геостратегия*. София, 1997. [Stefan Karastoyanov. *Politicheska geografia, geopolitika, geostrategia*. Sofia, 1997.]
- Кисинджър 1997:** Хенри Кисинджър. *Дипломацията*. София: Труд, 1997. [Henri Kissinger. *Diplomaciata*. Sofia: Trud, 1997.]
- Узунов 2005:** Филип Узунов. *От Корея до Босна. Американски стратегии в съвременните локални войни и конфликти*. Велико Търново: Фабер, 2005. [Filip Uzunov. *Ot Korea do Bosna. Amerikanskistrategii v suvremenitelokalnivoini i konflikti*. Veliko Tarnovo: Faber, 2005.]
- Acheson 1987:** Dean Acheson. *Present at the Creation. My years in the State Department*. New York, 1987.
- Bundy 1952:** McGeorge Bundy. *The Pattern of Responsibility*. Cambridge, 1952.
- Baev 2000:** Jordan Baev. *Intelligence Community Estimates on Yugoslavia (1948 – 1991) – National Security and Future*, 1 (2000), 95 – 106.
- Brands 1987:** Henry Brands. *Redefining the Cold War: American Policy toward the Yugoslavia 1948 – 1960*. – *Diplomatic History*, vol. 11, No. 1, 1987.
- Beisner 2006:** Robert Beisner. *Dean Acheson. A Life in the Cold War*. Oxford, 2006.
- Chourchoulis, Kourkouvelas 2012:** Dionysios Chourchoulis, Lykourgos Kourkouvelas. Greek perceptions of NATO during the Cold War. – *Southeast European and Black Sea Studies*, volume 12 (2012), 4, 497 – 514.
- Chourchoulis 2012:** Dionysios Chourchoulis. A nominal defence? NATO threat perceptions and responses in the Balkan area, 1951 – 1967. – *Cold War History*, volume 12 (2012), 4, 637 – 657.
- Chourchoulis 2010:** Dionysios Chourchoulis. *The Southern Flank of NATO, 1952 – 1959. Military Strategy or Political Stabilization*. Lexington Books, 2010.
- Dimitrijević 2008:** Bojan Dimitrijević. Jugoslavijai NATO 1951 – 1958. Skica intenzivnih vojnih odnosa. – В: *Spoljna politika Jugoslavije 1950 – 1961. Zbornikradova*. Beograd, 2008, 255 – 274.
- Dimitrijević 1997:** Bojan Dimitrijević. The mutual defence aid program in Tito's Yugoslavia, 1951 – 1958 and its technical impact. – *Journal of Slavic Military Studies*, volume 10 (1997), 2, 19 – 33.
- Djilas 1980:** Milovan Djilas. *Tito. Story from Inside*. New York, 1980.

- Hatzivassiliou 1992:** Evanthis Hatzivassiliou. Greece and Bulgaria, 1944 – 1964: The Unspoken Assumptions. – *Balkan Studies*, 33 (1992), 1, 143 – 153.
- Hatzivassiliou 2004a:** Evanthis Hatzivassiliou. Greek Foreign Policy attitudes toward the Soviet Bloc 1944 – 1959. – In: *Griechische Kultur in Südosteuropa in der Neuzeit*. 2004, 335 – 349.
- Hatzivassiliou 2004b:** Evanthis Hatzivassiliou. From Adversity to Alliance: Greece, Yugoslavia and Balkan Strategy, 1944 – 1959. – *Balkan Studies*, 45 (2004), 1, 2004, 123 – 133.
- Hatzivassiliou 2006:** Evanthis Hatzivassiliou. *Greece and the Cold War. Frontline State, 1952 – 1967*. Routledge, 2006.
- Hatzivassiliou 2014:** Evanthis Hatzivassiliou. Shallow Waves and Deep Currents: U.S. Experience of Greece 1947 – 1961. Policies, History and Cultural Dimensions. – *Diplomatic History*, 38 (2014), 1, 83 – 110.
- Heuser 1991:** Beatrice Heuser. NSC 68 and the Soviet Threat: A new Perspective on Western Perceptions and Policy Making. – *Review of International Studies*, 17 (1991), 1, 17 – 40.
- Iatrides 2004:** John Iatrides. The United States and Greece in the Twentieth Century. – In: *Greece in the Twentieth Century*. Frank Cass Publishers, 2004, 69 – 110.
- Jervis 1986:** Robert Jervis. The Impact of the Korean War on the Cold War. – *Journal of Conflict Resolution*, volume 24 (1986), 4, 563 – 592.
- Kaplan 1980:** Lawrence Kaplan. *A community of interests: NATO and the Military Assistance program, 1948 – 1951*. Washington, 1980.
- Kugler 1990:** Richard Kugler. *Laying the Foundations: The Evolution of NATO in the 1950s*. RAND, 1990.
- Kuhns 2007:** Woodrow Kuhns. Assessing the Soviet Threat (2007) <https://www.cia.gov/library/center-for-the-study-of-intelligence/csi-publications/books-and-monographs/assessing-the-soviet-threat-the-early-cold-war-years/docs.html> (достъпен 28 януари, 2019)
- Kramer 2017:** Mark Kramer. Stalin, the Split with Yugoslavia and Soviet-East European Efforts to Reassert Control 1948 – 1953. – In: *The Balkans in the Cold War*. Palgrave, 2017, 29 – 63.
- Laković 2008:** Ivan Laković. Jugoslavija i proekti kolektivne bezbjednosti 1950 – 1960. – In: *Spoljna politika Jugoslavije 1950 – 1961*. Zbornik radova, Beograd, 2008, 275 – 291.
- Lafeber 1985:** Walter Lafeber. NATO and the Korean War: a Context. – *Diplomatic History*, 13 (1985), 4, 461 – 477.
- Mayers 1988:** David Mayers. *George F. Kennan and the Dilemmas of the US Foreign Policy*. Oxford University Press, 1988.
- Miller 2005:** James Miller. *The United States and the Making of modern Greece. History and Power*. University of North Carolina Press, 2005.
- Milošević 2007:** Nemanja Milošević. Yugoslavia, USA and NATO in the 1950s. – *Western Balkan Security Observer*, 5 (2007), 64 – 80.
- Mates 1953:** Leo Mates. The Contribution of Yugoslavia to Peace. – *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 288 (1953), 105 – 113.
- Pedlow 1997:** Gregory Pedlow. NATO Strategy Documents 1949 – 1969 (1997). <https://www.nato.int/archives/strategy.htm> (достъпен 20 декември, 2018)
- Rajak 2017:** Svetozar Rajak. From Regional Role to Global Undertaking: Yugoslavia in the Early Cold War. – In: *The Balkans in the Cold War*. Palgrave Macmillan, 2017, 65 – 86.
- Rajak 2011:** Svetozar Rajak. No bargaining chips, no spheres of interest: the Yugo-

slav origins of Cold War non-alignment. – *Journal of Cold War Studies*, 16 (2014), 1, 146 – 179.

Rajak 2011: Svetozar Rajak. *Yugoslavia and the Soviet Union in the Early Cold War. Reconciliations, comradeship, confrontation, 1952 – 1957*. Routledge, 2011.

Rubinstein 1970: Alvin Rubinstein. *Yugoslavia and the Nonaligned World*. New Jersey, 1970.

Spykman 1942: Nicholas Spykman. *America's Strategy in World Politics*. New York, 1942.

Smith 2000: Mark Smith. *NATO Enlargement during the Cold War*. Palgrave, 2000.

Stefanides 1986: Ioannis Stefanides. United States, Great Britain and Greek-Yugoslav Rapprochement, 1949 – 1950. – *Balkan Studies*, 27 (1986), 2, 315 – 343.

Vukman 2012: Peter Vukman. The Balkan Pact, 1953 – 1958. An analysis of Yugoslav-Greek-Turkish Relations based on British Archival Sources. – *Mediterranean Studies*, 22(2012), 25 – 35.

Vukman 2010: Peter Vukman. “The War of Nerves”. The Role of the United Kingdom in the Military Assistance to Yugoslavia during the Soviet-Yugoslav Conflict, 1948 – 1953 (2010). <http://coldwar.hu> (достъпен 12 януари, 2019).

Vukman 2009: Peter Vukman. The Possibility of a Soviet Military Attack Against Yugoslavia in British Archival Documents (1948 – 1953). – *Токови историје*, 1 – 2 (2009), 163 – 176.

X 1947: X. The Sources of Soviet Conduct. – *Foreign Affairs*, 25 (1947), 4, 566 – 582.

Списък на съкращенията (Abbreviations)

FRUS 1976: *Foreign Relations of the United States 1949*. Volume V. Washington, 1976.

FRUS 1977: *Foreign Relations of the United States 1949*. Volume VI. Washington, 1977.

FRUS 1980: *Foreign Relations of the United States 1950*. Volume IV. Washington, 1980.

FRUS 1978: *Foreign Relations of the United States 1950*. Volume V. Washington, 1978.

FRUS 1982: *Foreign Relations of the United States 1951*. Volume V. Washington, 1982.

FRUS 1985: *Foreign Relations of the United States 1951*. Volume IV. Washington, 1985.

FRUS 1988: *Foreign Relations of the United States 1952 – 1954*. Volume VIII. Washington, 1988.

NATO: North Atlantic Treaty Organization.

CIA: Central Intelligence Agency.

Димитър Добрев – докторант,
ИБЦТ – БАН,
e-mail: corsair_@abv.bg

Професор Людмил Йорданов Спасов е роден на 8 май 1949 г. в с. Якимово, област Монтана. Средното си образование завършва в гр. Велико Търново (през 1967 г.), след което постъпва като студент във ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“, където се дипломира през 1971 г. През 1974 г. е избран за асистент по „История на България“, през 1985 г. – за доцент, а през 2008 г. – за професор по „История на България“. Академичната му кариера преминава последователно през ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“, Висш Лесотехнически институт – София, Технически университет – София, Институт за военна история при ГЩ на БА, ПУ „Паисий Хилендарски“. Специализирал е в Москва (МГУ – 1976 г.), Прищина (Прищински университет 1979 – 1980 г.) и Белград (Белградски университет – 1985 г.). През 1979 г. защитава кандидатска дисертация на тема: „Правителството на БЗНС и руската емиграция 1920 – 1923 г.“, а през 2007 г. – придобива научната степен „доктор на историческите науки“ със защита на дисертационен труд на тема: „България и СССР 1917 – 1944 г. (Политико-дипломатически отношения)“.

Проф. Спасов е автор на повече от 130 научни публикации, сред които и монографиите: *Българо-съветски дипломатически отношения 1934 – 1944 г.* София: Наука и изкуство, 1987, 206 с.; *България, Великите сили и балканските държави.* София: Габи-91, 1993, 185 с.; *Врангеловата армия в България 1919 – 1923 г.* София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 1999, 244 с.; *Големият завой на историята. България 1912 – 1918 г.* София, 2001, 72 с.; *България и СССР 1917 – 1944 г. (Политико-дипломатически отношения).* Велико Търново: Фабер, 2008, 550 с.; *Българската дипломация 1919 – 1944 г.* София: Иврай, 2015, 236 с.; *Реформите на Ататюрк, мюсюлманите в България и българо-турските отношения 1923 – 1938 г.* Велико Търново: Фабер, 2017, 95 с.

МИСИЯТА НА В. П. ПОТЪОМКИН НА БАЛКАНИТЕ АПРИЛ – МАЙ 1939 Г.

Людмил Спасов

V. P. POTYOMKIN'S MISSION ON THE BALKANS APRIL – MAY 1939

Lyudmil Spasov

Abstract: *The Balkan diplomatic mission in April – May 1939 of USSR Deputy Commissioner for Foreign Affairs Vladimir Petrovich Potyomkin is a little-known episode from the diplomatic background of World War II. Its study will shed additional light on the Anglo-French-Soviet talks in Moscow, the policies of the USSR and England in the Balkans, and the activities of Tsar Boris III and Prime Minister G. Kyoseivanov on the so-called Dobrudzha issue.*

Keywords: *Potyomkin, diplomatic mission, Balkans, negotiations, 1939, the Dobrudzha issue.*

Балканската обиколка през април – май 1939 г. на заместник-комисаря на външните работи на СССР Владимир Петрович Потъомкин е един малко известен епизод от дипломатическата предистория на Втората световна война. Изучаването му позволява да се хвърли допълнително светлина върху англо-френско-съветските преговори в Москва, политиката на СССР и Англия на Балканите и дейността на цар Борис III и премиера Г. Кьо-сеиванов по добруджанския въпрос.

През ноември 1938 г., като член на изпратената за участие в погребението на Кемал Ататюрк съветска делегация, Потъомкин посещава Анкара. Тук той обсъжда с новия президент И. Инъоню и със заменилия Р. Арас на поста външен министър Ш. Сарачоглу създадената след подписването на Мюнхенското съглашение (29 септември с. г.) военнополитическа обстановка в Европа. Инъоню и Сарачоглу са категорични, че промяна в политиката по отношение на СССР няма да има. Турция *ще използва ресурса на империа-*

листическите страни, но без да поема политически задължения¹ (ДВП 1977: 644 – 645).

В България оценката за Мюнхенското съглашение не е еднозначна. Цар Борис III смята, че то е най-добрата политическа комбинация за династията и българската държава, а министър-председателят и министър на външните работи Г. Кьосеиванов – че сговорт между Англия, Франция, Германия и Италия е без бъдеще. На 16 декември 1938 г. той заявява на френския пълномощен министър в София Рене Ристелюбер, че крахът на Мюнхенското съглашение и съветско-полското сближение е предстоящ. *Двата славянски народа (полският и руският) – казва той – тъй дълбоко се ненавиждат, че техният сговор може да бъде само временен и изкуствен.* Накрая българският премиер отбелязва, че е възможно да бъде сключен германо-съветски пакт и да се стигне до четвърта подялба на Полша. За да се случи това, е необходимо Коминтернът да намали пропагандата си (DDF 1979: 310).

През януари 1939 г. пълномощният министър Н. Момчилов докладва от Лондон, че *отношенията между Англия и Германия постепенно еволюират към ново изостряне* (Сирков 1979: 74). През март същата година Германия ликвидира остатъка от Чехословакия (Бохемия и Моравия са превърнати в протекторати, а Словакия в сателит). През април Италия окупира Албания. Мюнхенският сговор рухва. Опасността *германският порой да залее Балканите* застрашително нараства.

При тези обстоятелства от 15 до 22 март 1939 г. Г. Кьосеиванов посещава Турция. По повод на водените от него преговори с И. Иньоню и Ш. Сарачоглу управляващият германското посолство в Анкара Крол пише: *1) Министър-председателят* (Кьосеиванов – б.

а.) е обяснил недвусмислено на Турция, че България била готова да гарантира сегашните турско-български и югославско-български граници, но не и сегашните граници на България с Румъния и Гърция... Влизане в Балканския пакт без предварителна ревизия на границите България отхвърля както и преди... 2) България смята, че въпросът за Добруджа бил най-належащ и че не можел дълго да се отлага. Кьосеиванов е поставил на турците въпроса, как биха се държали те в случай, че България действа против Румъния... Първият ден турците се обявили за привърженици на задълженията от Балканския пакт, на следващия ден, очевидно след разискване с британския посланик, променили схващането си така, че въпросът за турската позиция останал открит. Ако България възнамерявала да предприеме интервенция в Румъния, турското правителство я моело все пак да устатанови преди това връзка с него за провеждане на консултация (ADAP 1955: 63 – 64).

Назначеният след смъртта на Кемал Ататюрк за посланик в Лондон Р. Арас казва на съветския пълномощен представител (полпред) Иван Майски, че главна тема на разговорите на Кьосеиванов в Анкара е добруджанският въпрос. Кьосеиванов се интересувал каква ще е позицията на турското правителство, ако в случай на германска агресия срещу Румъния България окупира Добруджа? Отговорът на турските държавници е, че Турция ще изпълни задълженията си по Балканския пакт и ще предприеме военни действия срещу България. Но това не притеснило Кьосеиванов и той си тръгнал от Анкара с *чувството на голямо удовлетворение* (Майский 2006: 363).

Българският премиер е имал основание да не отдава особено значение на турската позиция. На 31 март 1939 г. Англия и Франция предоставят едностранно гаранции за сигурността на Полша, а на 13 април – на Румъния и Турция. През април същата година

¹ Потьомкин е ръководител на Съветската червенокръстка мисия в Турция (1923 г.), генерален консул в Истанбул (1924 – 1926 г.) и съветник в легацията на СССР (1926 – 1929 г.).

правителството на Н. Чембърлейн започва *истински консултации* със СССР за подписване на англо-френско-съветски пакт за взаимопомощ и военна конвенция (Майский 2006: 373, 376 – 377). Едновременно с това Англия действа за създаване на *Балкански съединени щати с общо гарантирани външни граници*, а СССР – за изграждане на Черноморски пакт за взаимопомощ. За разлика от средата на 30-те години, когато колективната сигурност задължително се свързва със запазване на териториалното статукво, сега за изграждането ѝ Москва и Лондон разчитат на ревизирането на българо-румънската границата в Добруджа (ЦДА, ф. 176 К, оп. 7, а. е. 1115, л. 169).

Посещението на В. П. Потьомкин на Балканите, а след това и в Полша, има три основни задачи. Първо, във връзка с англо-френско-съветските преговори да настоява в Букурещ и Варшава да се разшири действието на румъно-полския договор, в смисъл той да не е насочен само срещу СССР, но и срещу евентуална агресия от страна на Германия (Gafenco 1946: 202, 204). Второ, да изисква внасянето на уточнение в английските гаранции по отношение на Полша и Румъния, и особено в англо-полския договор за взаимопомощ, в който СССР и Германия са поставени на една и съща плоскост. В този договор съветското правителство държи да се поясни, че става дума за взаимопомощ в случай на германска агресия, тъй като Съветският съюз няма намерение да напада Полша (ДМ 1971: 352; DBFP 1952: 378). И трето, да проучи конкретно какви са възможностите за изграждане на Черноморски пакт въз основа на сключването на съветско-турски договор за взаимопомощ и преодоляване на българо-румънския териториален спор (Генчев 1968: 1169; Сиполс 1974: 313; Кузманова 1984: 186; Marzari 1971: 69).

Както се вижда, първите две задачи се отнасят до англо-френско-съветските преговори, а третата е подчинена на идеята за съгласуване резултатите на англо-френско-

съветските преговори с резултатите на англо-френско-турските преговори. Според съветското правителство Черноморският пакт за взаимопомощ ще запълни очертаващите се слаби пунктове в англо-френско-съветските и англо-френско-турските преговори спрямо черноморските държави и Балканите. Той ще направи реални англо-френските гаранции за Румъния, ще предотврати ориентирането на България към Оста и ще позволи на Югославия да отстоява независимостта си по отношение на Италия и Германия. Чрез него подготвяният с англо-френско-съветските преговори фронт против Оста от Балтийско до Черно море ще бъде разширен до Средиземно море.

На 19 април 1939 г. Г. Кьосеиванов подписва директива № 19 на Министерството на външните работи. Тя е предназначена за българските дипломати в чужбина. *България не може да влезе в Балканското споразумение – гласи инструкцията на Г. Кьосеиванов – защото гарантира границите, а България не може да приеме сегашните граници... Влизането на България в едно ново Балканско споразумение е възможно само след териториални промени, при които да получим Южна Добруджа, границата на Тракия от 1913 година и евентуално Царибродско и Босилеградско... При едно евентуално наше влизане в Балканското споразумение, България, която единствено няма външни граници по периферията на балканските държави, не може да поеме задължение да брани външните граници на новото Балканско съглашение...* (ЦДА, ф. 176 К, оп. 1, а. е. 877, л. 19).

На 22 април същата година Потьомкин тръгва за Анкара през Румъния и България. В Букурещ румънските държавници не влизат във връзка с него. Там той е посрещнат и изпратен от чиновник на протокола (DBFP 1952: 282; ADAP 1955: 295 – 296). На 26 април Г. Кьосеиванов лично посреща високия гост в София и води с него продължителен разго-

вор. Потьомкин казва, че в Анкара ще обсъди с турското правителство предложенията, които са направили Англия и Франция на СССР и Турция във връзка с нарастващата заплаха от германска агресия за Балканите. Той изтъква, че съветското правителство е готово да подкрепи англо-френската инициатива за запазването на мира. Във връзка с това СССР иска да знае каква е позицията на България по този въпрос. Потьомкин директно пита българския премиер: *Готова ли е България активно да поддържа Румъния, Турция, Гърция или друга жертва на агресия при условие, че последните удовлетворят нейното желание да получи обратно Южна Добруджа?* (ГК 1990: 404). Кьосеиванов заявява, че България може активно да се противопостави на агресора при условие, че бъде преразгледан Балканският пакт и днешните задължения за съвместна защита на вътрешните балкански граници са валидни и по отношение на външните граници на участниците в пакта. *Това* – заявява Кьосеиванов – *би обезпечило тяхната колективна отбрана против опасността от агресия от страна на Германия и Италия.* Българският министър-председател и министър на външните работи моли Потьомкин да постави пред турското правителство въпроса за преразглеждането на Балканския пакт и доколкото е възможно да съдейства за убеждаването на Румъния да върне Южна Добруджа на България (ГК 1990: 404).

Пред английския пълномощен министър в София Дж. Рендел Г. Кьосеиванов определя разговора си с Потьомкин като *многообещаващ*. Той казва, че ще приветства всяко споразумение за обединени действия против външна агресия (DBFP 1952: 341, 342; DDI 1952: 100, 101). Доволен от разговора е и Потьомкин. От изявленията на Кьосеиванов заместник-комисарят на външните работи на СССР добива впечатление, че България повече от когато и да било е угнетена от съзнанието за изолираност и че това нейно усещане

особено се е засилило след гибелта на Чехословакия. *Българският народ* – пише Потьомкин до Москва – *се страхува и от своето поробване от немците, ненавиждащи славянството.* Райха закупува до 80% от експорта на България и я принуждава в замяна на това да внася германски стоки и оръжие. Българското правителство многократно се обръщало към Англия и Франция, но до този момент те не са му помогнали с нищо. България е готова да сътрудничи на балканските държави за запазването на мира, но иска Балканският пакт да не е насочен срещу нея, а нейната житница – Южна Добруджа, даваща 16% от българския експорт, да ѝ бъде върната (ГК 1990: 403). Заключение на Потьомкин е, че между българското и съветското правителство не съществуват различия по българския национален въпрос, които да пречат за изграждането на Черноморския пакт за взаимопомощ, и още преди да пристигне в Анкара изпраща от Цариград в Москва възторжен доклад, който започва с думите: *Добруджа, Добруджа, Добруджа, нищо друго не иска България* (АМВР ф. 1 К – Н. Антонов, 71). В Анкара Потьомкин споделя това с посланика на Франция, която е живо заинтересована от включването на България в Съглашението на балканските държави. *Ако на България се върне Южна Добруджа,* – казва той на Р. Масигли – *тя е готова да се присъедини към Балканската антанта и дори да я подсили в случай на атака отвън* (DBFP 1952: 322).

Турското правителство се отнася скептично към така излаганата от Потьомкин българска позиция. Според него Кьосеиванов е дал привидно уверение, че българските искания се отнасят само до Добруджа, за да zlepостави Турция пред СССР като незаинтересована от изграждането на Черноморския пакт. За да внесе яснота по проблема, турското правителство съобщава на заместник-народния комисар, че България има претенции и спрямо Гърция, които Турция не може да

приеме поради съюзния си договор с нея. На 1 май Потьомкин и Сарачоглу се договарят едновременно с англо-турския договор за взаимна помощ да бъдат сключени *в същия дух* договори между СССР и Англия и СССР и Турция. По въпроса за България те решават Англия и Турция паралелно да действат за уреждане на българо-румънския спор, за да се обезпечи участието на България в предполагаемото общо съглашение, или в краен случай да се осигури неутралитетът ѝ (ГК 1990: 418).

Според съветското правителство гарантирането на турската и съветската сигурност е немислимо без участието на България в Черноморския пакт. *Имайте предвид* – пише В. М. Молотов на намиращия се в турската столица Потьомкин, – *че в историята Цариград винаги е отбраняван по суша от страна на България. За да бъде ликвидиран този недостатък, е нужно... България да бъде включена в общия фронт на миролюбивите страни против германската агресия. Оттук произтича и необходимостта да се отстъпи на българите Южна Добруджа* (ДВП СССР 1992: 328).

На 5 май Потьомкин и съветският полпред в Анкара Терентиев обсъждат с Исмет Иньоню и Сарачоглу сигурността на Турция в Средиземно море и на СССР и Турция в Черно море. Турският президент дава допълнителни гаранции на Потьомкин за искреността, сериозността и активността на Турция по решаването на проблема за Черноморския пакт. *За самата Турция – казва Иньоню – той (въпросът за Черноморския пакт – Л. С.) се решава в положителен смисъл извънредно просто. Има обаче две затруднения, които ще трябва да се преодолеят. Първо, необходимо е да се помири Румъния с България. Второ, Черноморският договор ще трябва да се съгласува с Балканския пакт... Но евентуалното сключване на Черноморския пакт в никакъв случай не премахва необходимостта от съглашение на СССР и Турция с Франция и*

Англия в плана за съвместна защита против Италия и Германия (ДМ 1971: 373 – 374).

В Анкара Потьомкин получава уверението, че валидността на подготвяния англо-турски пакт ще бъде поставена в зависимост от резултатите на англо-съветските и турско-съветските преговори и неутрализацията на България (ADAP 1955: 329; DBFP 1952: 343). По повод на България Сарачоглу заявява, че Турция не би могла да изпълни своите задължения в проектираните англо-съветско-турски договори, докато не бъде осигурена откъм българска страна (DBFP 1952: 378).

На 7 май на път от Анкара за Букурещ съветският помощник-комисар на външните работи е за втори път в София. Като се възползват от краткия му престой (само 10 часа), цар Борис III и Г. Кьосеиванов така организират неговата програма, че не му позволяват да се среща с други лица освен с тях. На обяда в двореца Врана дори не е поканен председателят на Народното събрание Ст. Мошанов (АБАН, сб. IV, а. е. 110, Ст. Мошанов: 204 – 205; Мошанов 1991: 34 – 35).

По време на разговорите Потьомкин съветва царя и Кьосеиванов *да се пази хладнокръвие, търпение и най-главното лоялност към съседите*. По повод на струпаните турски войски в Одринска Тракия той ги уверява, че те не са насочени срещу България, а в изпълнение на съюзните задължения към Гърция, която е силно обезпокоена от италианското настаняване в Албания. Потьомкин заявява, че след смяната на М. М. Литвинов с В. М. Молотов (3 май 1939 г.) в съветската външна политика няма да настъпят радикални промени (АБАН, сб. IV, а. е. 110, Ст. Мошанов: 205 – 206; Сирков 1979: 140) и се интересува, България ще се включи ли в Черноморския пакт, ако ѝ бъде върната Южна Добруджа (DDI 1952: 101).

След срещата на цар Борис III с Потьомкин Л. Лулчев пише: *По главни черти разговорт минал върху претенциите на Бълга-*

рия, като Потьомкин ни обвинил, че и сега сме максималисти... Царят отбил... Това, което сме загубили на война, не го искаме, казал царят. То е късмет. А на юг ние не сме дали нищо на гърците, за да търсим от тях. Ние дадохме на Съглашението тия земи, гдето полк. Шарпи управляваше с българска администрация, която един ден без всякакъв повод от наша страна изпъдиха и предадоха на гърците. Ние от тях и от тяхната земя не щем (ЦДА, ф. 95 К, оп. 1, а.е. 1, л. 38).

Цар Борис III не отхвърля съветския проект за Черноморски пакт, но не го и приема. Той заявява, че идеята за балканска солидарност, но ограничена за България само до запазване на неутралитет срещу получаването на Южна Добруджа, е интересна и заслужава да бъде обсъдена (АМВР ф. 1 К – Н. Антонов, 153). В същото време Г. Кьосеиванов посочва, че въпросът за Черноморския пакт е свързан с политиката на България спрямо Балканското съглашение (DDI 1952: 101).

Бързоменящата се международна обстановка кара българския владетел да бъде предпазлив спрямо идеята за Черноморски пакт, за да не скъса отношенията си със СССР и същевременно да не предизвиква Германия. Въпреки това българо-съветските разговори пораждаха у новия германски пълномощен министър в София Херберт Рихтхофен подозрение относно лоялността на царя и българското правителство към Германия. През юни, във връзка със заминаването на Г. Кьосеиванов за Берлин, Рихтхофен изпраща до германското Министерство на външните работи доклад, в който пише: *Състоялото се преди моето пристигане второ посещение на Потьомкин го разглеждам като една изключително противна на Германия общославянска пропаганда* (ADAP 1955: 537 – 538).

На 7 май вечерта Потьомкин се отправя от София за Букурещ. Но още преди да тръгне за румънската столица, крал Карол II уверява германския пълномощен министър

Вилхелм Фабрициус, че *правителството няма да се споразумее за нищо с Потьомкин* и за да избегне срещата със съветския дипломат, заминава за Турну Северин (ADAP 1955: 362 – 363, 374 – 375). На 8 май в Букурещ Потьомкин е приет единствено от външния министър Г. Гафенко. Те разискват по два основни проблема – за румъно-полския съюзен договор и за Южна Добруджа. В своите мемоари Гафенко изтъква, че се е съгласил с искането на Потьомкин румъно-полският договор да не се отнася само до СССР, но и за всички съседи, включително и Германия (Gafenco 1946: 202 – 203). В тях обаче той не споменава за разискване на добруджанския въпрос. Нещо повече, Гафенко твърди, че Потьомкин възлагал големи надежди на Балканския пакт и настоявал на България да не се прави *никаква политическа отстъпка* (Gafenco 1944: 60 – 67, 281).

Стенограмата за посещението на съветския заместник-народен комисар в Румъния обаче значително се различава от изложените в спомените на Гафенко твърдения. Фабрициус, пред когото румънският външен министър прочита тази стенограма, пише до Берлин: *Потьомкин попитал как Румъния гледа на полско-румънския съюзен договор. Министърът на външните работи открито му отговорил: Само като на сигурност срещу нападение от страна на Русия... По-нататък Потьомкин го попитал дали Румъния е готова да направи отстъпки на България. Той отвърнал, че Румъния е готова да води политика на разбирателство с България, но при положение, че бъдат изключени териториалните отстъпки* (ADAP 1955: 401). Италианският пълномощен министър в Букурещ Гиджи потвърждава изнесеното от Фабрициус. Той казва, че въпросът за Добруджа е третиран на срещата между Гафенко и Потьомкин и че съветският дипломат е упражнил натиск върху румънския външен министър за разрешаване на добруджанския въпрос (DDI 1952: 194).

На 11 май, след кратко пребиваване във Варшава, където води разговори с полк. Ж. Бек – министър на външните работи на Полша, Потьомкин се завръща в Съветския съюз. В Москва той уверява българския пълномощен министър Н. Антонов, че СССР е за незабавното връщане на Южна Добруджа и че ако България се присъедини към общата отбрана на Балканите срещу германската и италианската агресия е възможно да бъдат уредени и въпросите за Западна Тракия, Цариград и Босилеград (АМВР ф. 1 К – Н. Антонов, 153).

През юни – юли 1939 г. В. М. Молотов и В. П. Потьомкин не успяват да убедят английските и френските представители, че СССР, Англия и Франция трябва да предоставят гаранции на Литва, Естония и Финландия и че е необходимо англо-френско-съветският пакт за взаимопомощ и военната конвенция да бъдат сключени едновременно. Отхвърлянето на съветското искане по време на англо-френско-съветските преговори в Москва засилва подозренията на Й. В. Сталин по отношение на Лондон и Париж. На 23 август 1939 г. СССР подписва пакт за ненападение с Германия, с който Литва, Естония, Финландия, източните части на Полша и Бесарабия са включени в съветската сфера на влияние.

На 1 септември същата година германските войски нахлуват в Полша. На 3 същия месец, в 11.15 часа, Н. Чембърлейн обявява по радиото, че от този момент Великобритания е в състояние на война с Германия (Майский 2006: 448).

След избухването на войната Потьомкин, като човек ангажиран с Литвиновата политика на колективна сигурност, се оказва неподходящ за съветската дипломация. През 1940 г. той е назначен за комисар на просветата на Руската федерация. Шест години по-късно Потьомкин умира в Москва на 72-годишна възраст.

Анализът на свързаните с балканската обиколка на Потьомкин факти и събития показват: 1) В навечерието на Втората световна война Англия и СССР разчитат чрез ревизия на териториалното статукво да бъде изградена система за колективна сигурност; 2) Отказът на английското и френското правителство да удовлетворят искането на Сталин за Литва, Естония, Финландия, с цел гарантиране на северния фланг на СССР, предreshава съдбата на Полша и мира в Европа; 3) За сигурността на южния фланг на Съветския съюз от изключителна важност са България и Турция.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА (REFERENCES)

- Генчев 1968:** Николай Генчев. Външнополитическата ориентация на България в навечерието на Втората световна война (септември 1938 – септември 1939 г.). – *ГСУ ФИФ*, 61 (1968), № 3, 129 – 182. [Nikolai Genchev. Vanshnopoliticheskata orientatsiya na Bulgaria v navecherieto na Vtorata svetovna voina (septemvri 1938 – septemvri 1939 g.). – *GSU FIF*, 61 (1968), № 3, 129 – 182].
- Кузманова 1984:** Антонина Кузманова. *Балканската политика на Румъния 1933 – 1939*. София, 1984. [Antonina Kuzmanova. *Balkanskata politika na Rumania 1933 – 1939*. Sofia, 1984].
- Майский 2006:** *Научное наследство. Т. 33. Иван Михайлович Майский. Дневник дипломата Лондон 1934 – 1943. Кн. 1, 1934 – 3 септември 1939 года*. Москва, 2006. [Nauchnoe nasledstvo. T. 33. Ivan Mihaylovich Mayskiy. *Dnevnik diplomata London 1934 – 1943. Kn. 1, 1934 – 3 sentyabr 1939 goda*. Moskva, 2006.]
- Мошанов 1991:** Стойчо Мошанов. *Моята мисия в Кайро*. София, 1991. [Stoycho Moshanov. *Moyata misiya v Kayro*. Sofia, 1991].
- Сиполс 1974:** Вилнис Сиполс. *Советский союз в борьбе за мир и безопасность 1933 – 1939*. Москва, 1974. [Vilnis Sipols. *Sovetskiy soyuz v borybe za mir i bezopasnosty 1933 – 1939*. Moskva, 1974].
- Сирков 1979:** Димитър Сирков. *Външната политика на България 1938 – 1941*. София, 1979. [Dimitar Sirkov. *Vanshnata politika na Bulgaria 1938 – 1941*. Sofia, 1979].
- Gafenco 1944:** Grégoire Gafenco. *Préliminaires de la Guerre à l'Est: De l'accord de Moscou (22 août 1939) aux hostilités en Russie (22 juin 1941)*. Paris, 1944.
- Gafenco 1946:** Grégoire Gafenco. *Derniers jours de l'Europe. Un voyage diplomatique en 1939*. Paris, 1946.
- Marzari 1971:** Frank Marzari. Western-Soviet rivalry in Turkey 1939 II. – *Middle Eastern Studies*, VII (1971), 1, 201 – 220.
- Списък на съкращенията (Abbreviations)**
- АБАН:** Архив на Българската академия на науките, Сб. IV, а. е. 110, Ст. Мошанов. България в навечерието на Втората световна война. Спомени.
- АМВР:** Архив на Министерството на външните работи, ф. 1 К – Н. Антонов. Съюзната идея на Балканите и турско-гръцко-югославският съюз. Двата балкански пакта. Четвъртвековна история 1933 – 1959. Спомени. Ръкопис. Том I.
- ГК 1990:** *Год кризиса 1938 – 1939. Документы и материалы*. Том I. Москва, 1990.
- ГСУ ФИФ:** Годишник на Софийския университет, Философско-исторически факултет.
- ДМ:** СССР в борьбе за мир накануне Второй мировой войны сентябрь – август 1939. Документы и материалы. Москва, 1971.
- ДВП:** *Документы внешней политики СССР*. Том XXI. Москва, 1977.
- ЦДА:** София – Централен държавен архив – София.
- ADAP:** *Akten zur Deutschen Auswärtigen Politik*, ser. D, (1937 – 1941) bd. VI, Baden-Baden, 1955.
- DBFP:** *Documents on British Foreign Policy*, sér. III, vol. V, London, 1952.
- DDF:** *Documents diplomatiques Français*, sér. II (1936 – 1939), t. XIII, Paris, 1979.
- DDI:** *I Documenti diplomatici Italiani*, ottava serie 1935 – 1939, vol. XII. Roma, 1952.

Проф. д.и.н. Людмил Спасов,
ПУ „Паисий Хилендарски“,
e-mail: lyspasov@abv.bg

ОЩЕ ВЕДНЪЖ ЗА НАУЧНИТЕ ПРИНОСИ И ОСНОВНИТЕ ТЕМАТИЧНИ НАСОКИ В ИЗСЛЕДВАНИЯТА НА ПРОФ. Д.И.Н. ЛЮДМИЛ СПАСОВ ПО ПОВОД НА НЕГОВАТА 70-ГОДИШНИНА

Ваня Иванова

*Никой не постига успех без да признае помощта на другите.
Умните и уверените признават тази помощ с благодарност.*

Алфред Норт Уайтхед

През настоящата 2019 г. проф. д.и.н. Людмил Спасов навърши 70 години. В пряка връзка с това е последващото изложение, резултат от вече утвърдената позитивна тенденция кръглите годишнини да се използват като добър повод за равностметка от различен тип. Избраният тук е опит за поредното кратко представяне на основните научни приноси на проф. Спасов като подходящо допълнение към клишираните, но трудно заменими пожелания от вида: „С искрени благодарности!“ и „На многая лета!“

Дължна съм да подчертая, че става въпрос не само за сърдечна лична благодарност, но и за трудно изразима с традиционния набор от добри думи признателност от името

на всички мои колеги, на които проф. Спасов даде възможност да започнат работа като университетски преподаватели, предпоставяйки по този начин развитието им като професионални учени – историци.

През 2009 г., в пряка връзка с отбелязването на предходната му 60-та годишнина, бе публикувана статията на проф. д.и.н. Антонина Кузманова „България, Русия и Великите сили в изследванията на проф. Людмил Спасов“ (Кузманова 2009: 11 – 14), предлагаща всеобхватен историографски преглед по темата. Във визираната статия проф. Кузманова маркира хронологическите граници, в които се вместили изследванията на проф. Спасов, систематизира в тематични „групи“ пробле-

матиката на неговите научни публикации¹, спира се и върху други страни от присъствието му в публичното пространство като учен, изброявайки заглавия на научнопопулярни издания², учебници³ и археографски приноси⁴.

10 години по-късно се оказва, че квантитативните показатели са променени в своеобразна възходяща градация – излизат от печат още изследвания, а в част от тях се открояват нови тематични аспекти в сравнение с дотогавашната научна продукция на автора.

Фактическото начало е поставено през 1974 г., когато Людмил Йорданов Спасов печели асистентски конкурс по „История на България“ във ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“, същият университет, в който се е дипломирал 3 години по-рано⁵.

¹ Определените от нея „групи“ от изследвания са: външната политика на България и международните отношения, конкретно на Балканите и изобщо от 1917 до последната година на Втората световна война; Руско-турската война 1877 – 1878 г.; краеведски изследвания (участие като член от авторския колектив на „История на Велико Търново от 1934 до 1941 г.“); икономическото развитие на Третата българска държава 1878 – 1944 г.

² Посочени са 5 тома от поредицата на издателство „Световна библиотека“ – „Сто неща, които трябва да знаем за историята на България 1878 – 1945 година“, „Освободителни движения, армии и войни“, „Политика и дипломатия“, „От Добри Фабрикаджията до АЕЦ „Козлодуй“, „Македония – земя българска“ (последната в съавторство с Пламен Павлов). Проф. Спасов е съавтор и в четири тома от поредицата „Бележити българци“ на ИК „Труд“, излязла от печат през 2012 г. Това са Том. 5. Българско възраждане. От Паисиевата история до Кримската война. Том 6. Българско възраждане. Пътят към свободата. Том 7. От Освобождението до Независимостта. Том 9. Между двете световни войни.

³ Публикувани лекционни курсове и кандидатстудентски помагала по История на България.

⁴ Сборник с документи, представящ живота и дейността на българския екзарх Стефан.

⁵ През 1979 г. защитава кандидатска дисертация на тема „Правителството на БЗНС и руската емиграция 1920 – 1923 г.“, през 2007 г. получава научната степен „доктор на историческите науки“ след успешната защита на дисертация „България и СССР 1917 – 1944 г.“.

Научните (както и научнопопулярните) публикации на проф. Спасов винаги са резултат от „научна обработка“ на релевантни документални и архивни сбирки в съответните тематични полета чрез използването на подходящи изследователски методи (анализ на съдържанието и сравнения от различен вид). В тази връзка държа да припомня незаслужено алиенираната аксиоматична теза, поставяща фактическите приноси на едно изследване (особено в сферата на съвременната история) в правопрпорционална зависимост от въведените за първи път в научно обращение непубликувани или слабо популярни исторически извори.

Тематиката на излезлите от печат научни изследвания на проф. Л. Спасов (над 130)⁶ позволява условното им обособяване в няколко основни семантични полета.

Открояващи се, не само като количество, са публикациите, представящи външната политика на Третата българска държава в периода 1912 – 1944 г., с акцент върху „балканската политика“ на България, българо-руските и българо-съветските дипломатически отношения.

Първата монография на Людмил Спасов още като доцент, издадена през 1987 г., в обем от 206 страници, носи заглавието „Българо-съветски дипломатически отношения 1934

През 1985 г. е избран на академичната длъжност „доцент“, през 2008 г. става „професор“. От юли 1998 г. започва работа в ПУ „Паисий Хилендарски“, два мандата (2004 – 2012) е директор на Филиал „Любен Каравелов“ – град Кърджали. Проф. Спасов е водил лекционни курсове в общо 7 университета (ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“, Висш Лесотехнически институт – София, Технически университет – София, ПУ „Паисий Хилендарски“, ШУ „Епископ Константин Преславски“, Славянски университет и двата филиала на ПУ в Кърджали и Смолян). Специализирал е в Московския държавен университет (МГУ), в Белградския и в Прищинския университет.

⁶ Подробна Биобиблиография до 2008 г. виж при Спасова 2008: 15 – 26.

– 1944 г.“. 21 години по-късно, в идентична тематична плоскост, но с разширен хронологически обхват, излиза от печат внушителното като размери (формат А4, 550 стр.) и съдържателен обхват издание „България и СССР 1917 – 1944 г. (политико-дипломатически отношения)“.

В предходни статии и студии на проф. Спасов също са представяни отделни аспекти от темата за българо-съветските дипломатически отношения – отзвукът на октомврийския преврат и завземането на властта от болшевиките в България, отношенията на земеделското правителство със СССР, бруталната намеса на Москва (чрез Коминтерна) в българския вътрешнополитически живот в периода 1923 – 1925 г. Подобаващо внимание отделя и на последвалите зигзаги в двустранните връзки чак до навлизането на съветски войски в България и преврата на 9 септември 1944 г. с акцент върху възстановяването на прекъснатите дипломатически отношения, „Соболевата акция“, присъединяването на България към Тристранния пакт и отношенията ѝ със СССР, двустранните икономически контакти през втората половина на 30-те години на XX в. и други.

В непосредствена връзка с развитието на двустранните отношения между Царство България и страната на Съветите се оказва и политематичният проблем, касаещ „бялата“ емиграция в България. Проф. Спасов концентрира изследователското си внимание върху съдбата на Врангеловата армия, представяйки не по-малко детайлно приносите за развитието на българската наука и култура през междувоенния период на отделни представители на руската интелигенция, напуснали болшевишката Русия, поемайки тежкия път на политически емигранти.

Политико-дипломатическите отношения на Балканите през първата половина на XX в. също са сред предпочитаните теми, разработвани от проф. Спасов. Внимание заслужава монографията му, посветена на учас-

тието на българската държава във войните от началото на XX в. (двете Балкански войни и Първата световна война), официално водени в името на недовършеното „национално освобождение и обединение“. Само че „Големият завои на историята“ (цитирам находчиво избраното от проф. Спасов заглавие), не е в желаната от България посока. Отговорът на логичния въпрос „защо“ може да бъде открит в подробно описаните дипломатически „игри“, дислокацията на воюващите части, фактическото състояние на противостоящите си армии – всичко това представено с факти от достоверни източници (архивни документи от различен тип и официално публикувани статистически данни).

Друг значим дял от научните публикации на проф. Спасов представят външнополитическия курс на различните български правителства в отношенията им със съседните балкански държави в контекста на динамично променяща се международна конюнктура. Тук изследователските предпочитания на проф. Спасов са съсредоточени върху българо-югославските отношения при управлението на БЗНС в периода 1920 – 1923 г., след заговора на Дамян Велчев през 1935 г. и особено във връзка с отзвука от подписването на двустранния Пакт за вечен мир и нерушимо приятелство през 1937 г.

Не са пренебрегнати и отношенията с Румъния – техният военно-политически аспект през целия междувоенен период, Л. Спасов разглежда в студия от 2001 г., друга студия от 1986 г. е посветена на „Добруджанския въпрос във външната политика на България“ в изпълнен със силна динамика едногодишен период (септември 1938 г. – септември 1939 г.), чийто краен резултат е връщането на Южна Добруджа в пределите на България през следващата 1940 г.

Проф. Спасов се спира и върху българотурските отношения през втората половина на 30-те години на миналия век, пречупени

през призмата на съветската външна политика. В тази тематична плоскост се появява и нова линия в неговите научноизследователски търсения, получила фактическото си олицетворение в публикуваната през 2018 г. монография „Реформите на Ататюрк, мюсюлманите в България и българо-турските отношения 1923 – 1938 г.“.

Специално място в изследванията му, представлящи отделни аспекти от дипломатическата история на Балканите, заема българската позиция при сключване на Балканския пакт през февруари 1934 г., към който България категорично отказва да се присъедини поради запазване на наличното териториално status quo. Логично идва и положителното българско отношение към Конвенцията от Монтрьо (1936), която урежда статута на черноморските проливи, връщайки пълния турски суверенитет върху тях, и фактически ревизира подписания след края на Първата световна война международен договор (Лозанският между Антантата и новата Турска република от 1923 г.).

Пълните текстове и на двата визири по-горе международни акта са публикувани от проф. Спасов в излязлата през 1993 г. поредна негова книга „България, Великите сили и балканските държави“. Така става възможно използването им от по-широк читателски кръг, включително и от студенти, и проявяващи интерес към темата любители истории. Това е немаловажен факт по онова време, а и поне още 15 години по-късно, когато ги няма или са все още слабо познати Google, Уикипедия и огромните количества от информация, достъпна on-line.

Изследвайки външната политика на България в сложна система на зависимости не само в балкански, но и в общоевропейски мащаб, проф. Спасов пръв прави научно достояние проектите за създаване на Средиземноморски и на Черноморски пакт.

Други негови публикации представят „рискованата игра“ в голямата политика на цар Борис III по време на Судетската криза (1938 г.) и на българската дипломация като цяло в навечерието и по време на Втората световна война (до 9.09.1944 г.). Детайлно разглежда и дипломатическите усилия на Стойчо Мошанов в търсене на „западно“ посредничество за излизането на България от Втората световна война.

Своеобразен синтез на изследователските усилия на проф. Л. Спасов, включително на способността му за изготвяне на аргументирани анализи и обобщения, е неговото участие в авторския колектив на том IV „Българската дипломация от древността до наши дни“ от многотомната „История на българите“, на издателство „Знание“ ЕООД и ИК „Труд“, излязла от печат през 2003 г.

Проф. Спасов концентрира част от своите изследователски усилия върху действията на всички български правителства от 1919 г. до 1939 г. за въоръжаването на българската армия и респективно за възстановяването на бойната ѝ мощ. Задачата е сложна и трудно изпълнима предвид катастрофалния за българската национална кауза Ньойски мирен договор, като отмяната на неговите силно рестриктивни военни клаузи става възможно чак през 1938 г.

Специално място в научната продукция на проф. Л. Спасов заема икономическата история на България между двете световни войни. В отделни свои студии той се спира върху стопанското развитие на страната през втората половина на 20-те години на XX век (при правителствата на Демократическия съговор), както и върху „антикризисната политика“ на Народния блок по време на „Голямата депресия“ (1931 – 1934 г.). Съавтор е в три специализирани пособия, публикувани през 1996 г., 2002 г. и 2016 г., където представя стопанското развитие на Третата българска държава от

нейното възстановяване до преломния 9 септември 1944 г.⁷

Традиционно смятан за преподавател по Нова история на България, научните публикации на проф. Людмил Спасов, свързани с историята на Българското възраждане⁸, се споменават рядко. Не би следвало да се отминават обаче статиите му за т.нар. „Свищовско съзаклятие 1866 – 1867“, за ролята на Отон Иванов при подготовката на Априлското въстание и на Георги Бенковски за възстановяването на българската държавност. Той изнася нови данни за Ботевия четник Сава Катрафилов, в няколко статии (вкл. на руски и английски език) се спира върху всестранните приноси на българското население (разузнаване, осигуряване на продоволствие и участие в преките бойни действия и др.) за победата на Русия в Освободителната война 1877 – 1878 г.

По-горе бяха споменати учебни пособия за студенти, в чиито авторски колективи участва и проф. Людмил Спасов. Към тях би следвало да се добавят три Истории на България⁹ и два кратки справочника на същата тема. През 2001 г. и 2003 г. Пловдивското университетско издателство публикува два негови лекционни курса, единият представящ историческото развитие на българския народ през епохата на Българското възраждане, а другият – обществено-икономическото, по-

⁷ Това са Проблеми от стопанската история на България – учебник за УНСС. София: Унив. изд. Стопанство, 1996; История на националното и световното стопанство. София: Унив. изд. Стопанство, 2002; Стопанска история на България, Европа и света XV – XX в. Част 1. София: ИК „Иврай“, 2016.

⁸ В основната си част от 70-те и 80-те години на XX в.

⁹ В. Гюзелев, Д. Саздов, Л. Спасов, Пл. Павлов, Ив. Тютюнджиев, Ив. Лазаров, М. Палангурски. История на България. Учебник за кандидат-студенти и зрелостници. Велико Търново: Gaberoff, 2000. Д. Саздов, Р. Попов, Л. Спасов. История на България 681 – 1944. Т. II. София: СОФИ-Р, 2003. Л. Спасов, Пл. Павлов. Кратка история на България. Кърджали, 2005.

литическо и културно развитие на България от 1919 г. до 1944 г.

Още през 2012 г., в свое интервю, като директор на филиала на ПУ в Кърджали, проф. Спасов споменава необходимостта от изготвяне на нови учебници по история, по които да се извършва обучението в българското училище. През настоящата 2019 г., той е част от авторския колектив на учебник по „История и цивилизации“ за 10 клас, по нова учебна програма, която изисква за една учебна година да се представи цялото историческо развитие на българските земи от най-дълбока древност до наши дни. Във връзка с изразени несъгласия в публичното пространство, наложени преработването на част от тези учебници по искане на МОН, в поредно интервю, проф. Людмил Спасов с рязък тон се обявява срещу едностранчивото представяне на историческата действителност чрез тенденциозния подбор на факти и съзнателно уронване на авторитета на утвърдени български историци.

Независимо от значителния обем на научната му продукция, проф. Спасов никак не се вмести в клиширания образ на кабинетен учен, стоящ встрани от злободневните проблеми на настоящето. Например през декември 2013 г., във връзка с инициативата за изграждане на мемориал в памет на цивилните жертви от бомбардировките над България през Втората световна война, той припомня, че 836 софиянци загиват по време на тези бомбардировки и други над 1000 са ранени. В нарушение на Хагската и Виенската конвенции, регламентираци да не се бомбардират определени типове сгради, в София падат бомби върху болници, жп гари, читалища и училища, пускани са и бомби-игралки, които се взривяват в ръцете на деца (по Драганов 2013).

Наред с цитираните по-горе негови научнопопулярни публикации, проф. Спасов е чест гост в утвърдени телевизионни предавания на историческа тематика като „История. BG“ по

БНТ и „Час по България“ на телевизия СКАТ. Гостувал е в различни български градове, където изнася популярни лекции, води краеведски четения, участва в срещи-разговори във връзка със значими събития от българската история.

Малко е да се каже, че лекциите на проф. Спасов са интересни. „Сухата“ хронология от изглеждащите безкрайни правителствени промени, законови постановления, статистически данни, партийни коалиции, международни договори и конвенции, действащи български армии, главнокомандващи, бойни полета и географски реалии, той представя

живо и увлекателно, често пъти разказвайки любопитни случки от спомени на съвременници, анекдоти или лични впечатления.

Придържането към безпристрастната научна коректност наред със забавното и образно изложение с право нареждат проф. д.и.н. Людмил Спасов сред утвърдените български учени и любими лектори. Не малко негови студенти могат да се похвалят с успешна кариера на професионални изследователи, университетски преподаватели или вече утвърдени и обичани от своите ученици учители.

Още веднъж:

На многая лета, проф. Спасов!

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА (REFERENCES)

Кузманова 2008: Антонина Кузманова. България, Русия и Великите сили в изследванията на проф. Людмил Спасов. – В: *Историк със съдба на творец и преподавател. Сборник в чест на 60-годишнината на проф. дин Людмил Спасов. Том I.* Велико Търново, 2008, 11 – 14 [Antonina Kuzmanova. *Balgaria, Rusia i Velikite sili v izsledvaniyata na prof. Lyudmil Spasov.* – V: *Istorik sas sadba na tvorec ii prepodavatel. Sbornik v chest na prof. din Lydmil Spasov. Tom I.* Veliko Tarnovo, 2008, 11 – 14]

Спасова 2008: Йорданка Спасова. Биобиблиография на проф. дин Людмил Спасов. – В: *Историк със съдба на творец и преподавател. Сборник в чест на 60-годишнината на проф. дин Людмил Спасов. Том I.* Велико Търново, 2008, 15 – 25 [Yordanka Spasova. *Biobibliografiya*

na prof. din Lydmil Spasov. V: Istorik sas sadba na tvorec ii prepodavatel. Sbornik v chest na prof. din Lydmil Spasov. Tom I. Veliko Tarnovo, 2008, V: *Istorik sas sadba na tvorec ii prepodavatel. Sbornik v chest na prof. din Lydmil Spasov. Tom I.* Veliko Tarnovo, 2008, 15 – 25]

Драганов 2013: Николай Драганов. Готов проектът за паметник на жертвите от бомбардировките над България (10.12.2013) < <https://news.bg/politics/gotov-proektat-za-pametnik-na-zhertvite-ot-bombardirovkite-nad-balgariya.html>>

Гл. ас. д-р Ваня Иванова,
РИМ-Монтана,
Пловдивски университет –
филиал „Л. Каравелов“ – Кърджали,
e-mail: vanya_ivanova75@abv.bg

**ДРАГОМИР ЙОРДАНОВ.
ГРАНИЦИТЕ НА БЪЛГАРИЯ 1870 – 1886 Г.
ИСТОРИЧЕСКО ФОРМИРАНЕ И РАЗВИТИЕ.
ВЕЛИКО ТЪРНОВО: ФАБЕР, 2018, 718 С.**

Людмил Спасов

Д-р Драгомир Йорданов е изследовател, открояващ се с познания в областта на политическата география, историята на българската църква, дипломатическата и политическата история, геополитиката и картографията. Неговият труд „Границите на България 1870 – 1886 г. Историческо формиране и развитие“ впечатлява със сполучливата си структура, разнородна изворова база и отлично подготвени таблици и географски карти. Авторът прецизно характеризира различните видове граници – етническа, стратегическа, постоянна, променлива и пр., както и техните особености. При разработването на труда под внимание са взети 90 български публикации – 65 на историци, 15 на географи и 10 на други, както и на 25 чужди автори. Професионално са използвани методите: проблемно-хронологически, статистически, географски, историко-типологичен и сравнителен.

В изследването подробно са проследени преговорите между Русия и Австро-Унгария в Райхщад през 1876 г. и в Будапеща, приключи-

ли през януари 1877 г. с подписването на тайна конвенция. Изтъква се, че в Райхщад Виена е по-отстъпчива, докато в Будапеща позицията ѝ се „радикализира“. Задълбочено е анализиран картираният в Атласа на Д. Ризов (1917 г.) от проф. Анастас Иширков проект на княз Черкасски за създаването на българско Княжество с територия от 220 000 кв. км и 5 – 5,5 млн. население. Направен е и опит за едно *ново и поточно картиране* на границите на Екзархията, Цариградска България и Санстефанска България. Изводите, до които достига д-р Йорданов, са: 1) Пловдивско и Черноморското крайбрежие са най-неизгодната част от границите на Екзархията; 2) Опасността от разкъсване на българските земи се очертава много по-рано от Берлинския конгрес; 3) В основата на решенията на Цариградската конференция от декември 1876 г. за създаване на две български автономни области са залегнали проектите на граф Игнатиев и на Скайлер-Церетелев.

Като една от причините за провала на руския план за единна България в Цариград д-р Йорданов изтъква разделението на руския елит на западофили (минималисти) и славянофили (максималисти). От това се възползват западните държави и разделят българските земи по вертикала на две автономни области, без излаз на Егея, оставяйки извън тях части от Македония и Тракия. Авторът убедително показва, че неслучайно Източната област, която е със засилен мюсюлмански и гръцки елемент, е 88 700 кв. км, а Западната – 75 600 кв. км. Едновременно с това се подчертава, че всяка една от тези области е с по-голяма площ от Сърбия, от Гърция и от Черна гора, а двете заедно са по-големи от Румъния.

В труда е разкрита връзката между Цариградска, Одринска, Петербургска и Санстефанска България, както и съществуващите различия между тях. Цариградска и Одринска България нямат излаз на Егея, докато част от южната граница на Петербургска и Санстефанска България е Егейско море. Правилно

е поставен акцент на другата значима разлика, че Цариградска България е международно призната, а Санстефанска България не е. Тезата на Йорданов, че в Сан Стефано Русия отлага решаването на Източния въпрос, но налага на Османската империя договор, имащ за задача да гарантира влиянието ѝ на Балканите, е добре аргументирана.

Задълбочено са анализирани преследваните от руска страна със Санстефанския договор стратегически цели. Посочва се, че чрез създаването на Санстефанска България Русия, от една страна, овладява изключително важната от военна гледна точка старопланинска верига, а от друга – прекъсва териториалната връзка между Цариград, Солун, Албания и ги превръща в уязвими анклавни. По този начин Санкт Петербург си осигурява възможност да държи под контрол Сърбия, Румъния, Черна гора и Гърция.

През март 1878 г. австро-унгарският външен министър граф Гюла Андраши обвинява Русия, че е създала голяма славянска държава. Австро-Унгария е съгласна Санстефанска България да се запази с излаз на Егея, но без Лозенградско и Македония, която да бъде обособена в автономна област. В замяна на това иска към нея да бъдат присъединени Босна и Херцеговина, Новопазарският санджак, Северно Косово и част от района на Бока Которска. По този начин Австро-Унгария, без да е воювала, си осигурява доминация върху 4/5 от Балканския полуостров, а разгромилата Османската империя Русия трябва да се задоволи с 1/5. На 30 май 1878 г. английският външен министър Солзбъри и руският посланик в Лондон граф Шувалов сключват споразумение, с което българските земи са разделени от Стара планина на Северна България – 55 000 кв. км и Южна България – 73 000 кв. км. Посочва се, че проектът на Австро-Унгария за редуциране на Санстефанска България е *сравнително по-благоприятен* от англо-руското споразумение, защото България се запазва като единна

държава, с излаз на Егейско море. Посветените от д-р Йорданов страници на геополитическия сблъсък между Русия, Великобритания и Австро-Унгария във връзка с *временното явление* – Санстефанска (Велика) България са историографско постижение.

В книгата обстойно по дати са проследени водените на Берлинския конгрес преговори. Анализирани са споровете относно Софийския санджак, Варненско, Шуменско и долините на реките Струма и Места. Обяснено е стратегическото значение на Софийския санджак за Княжество България, респективно и за Русия. Изтъква се, че с включването на санджака в Княжеството се обезсилва предвидената в англо-руското споразумение старопланинска граница между двете Българиин. Същевременно територията на санджака е великолепен плацдарм за настъпление към Македония и към Южна България (Източна Румелия), с които има обща граница. Освен това София е изключителен кръстопътен възел, от север към юг и от запад към изток.

Д-р Йорданов изнася интересна информация за териториалния обхват на Софийския санджак и Старопланинската географска граница. Подчертава се, че от общо 550 км 100 км от тях се падат на сръбско-българската граница, 260 км отделят Княжеството от Източна Румелия и около 150 км от Стара планина, Берковско – Златишко – Тетевенската част остава в Княжество България, като връзка между северната ѝ част и Софийския санджак. Разкрита е цената, която поставят Англия и Австро-Унгария за присъединяването на Софийския санджак към Княжеството. Те настояват Варненско и Шуменско да бъдат включени в състава на Източна Румелия, а долините на р. Струма и р. Места – в пределите на Османската империя. Добре са отразени споровете при определяне южната граница на Софийския санджак с Османската империя, източната с Източна Румелия и западната със Сърбия.

Обобщавайки резултатите от извършените корекции на Санстефанския договор, Йорданов отбелязва, че с англо-руското споразумение (май 1878 г.) от нея са откъснати 43 000 кв. км, а с Берлинския договор – още 30 000 кв. км, или общо 73 000 кв. км. В Берлин Русия губи незначителна част от реално освободените български земи, включени в Санстефанския договор – Лозенград, Люлебургас, Малко Търново, Горна Джумая. Останалите територии, откъснати от Санстефанска България, реално не са били освободени от руската армия – Македония е под турски контрол, а Пирот и Враня са окупирани от сръбски войски.

След намеса на германския канцлер и външен министър Ото фон Бисмарк се решава Софийският санджак, Варна и Шумен да бъдат включени в Княжество България, но около 40 000 кв. км от Източна Румелия да останат под пряката власт на Султана. Сърбия връща на Княжеството Трън, Цариброд и Кула, но в Добруджа Санстефанската граница е коригирана в румънска полза, град Силистра е даден на България, а град Мангалия на Румъния. Авторът откроява принципите, въз основа на които са определени границите – национален (етнически) в Сан Стефано и военностратегически в Лондон и Берлин.

В Берлин на Княжество България е предоставен статут на политическа автономия, а на Източна Румелия – на административна автономия в пределите на Османската империя. В сравнение с англо-руското споразумение, на Берлинския конгрес територията на Княжеството е увеличена от 55 000 кв. км на 63 752 кв. км, а на Източна Румелия е намалена от 73 000 кв. км на 32 974 кв. км. Според изчисленията на д-р Йорданов с Берлинския договор в Княжество България и Източна Румелия са включени 85% от освободените по време на Руско-турската война от 1877 – 1878 г. български земи.

В книгата е обърнато внимание на искането на Сърбия границата ѝ с Княжество България да минава източно от Драгоман, Гинския проход (Петрохан), с. Комушица и гр. Лом при р. Дунав. Засегнат е и въпросът за претенциите на Белград към т.нар. „Стара Сърбия“. Посочва се, че Сърбия обосновава исканията си главно с исторически, икономически и стратегически мотиви, но не и с етнически.

Авторът обстойно изследва дейността на делимитационните комисии и изработените от тях 5 акта за 8 граници – 5 за Княжество България, 2 за Източна Румелия и 1 между Княжество България и Източна Румелия. Изнесен е малко известният факт, че при определянето на граничната линия в Добруджа Княжеството е оцетено с 437 кв. км, т. е. с територия по-голяма отколкото е Цариградско – 418 кв. км, откъснато с Ньойския диктат на 27 ноември 1919 г.

В труда са оспорени тезите: 1) На Г. П. Генов, че на Берлинския конгрес Източна Румелия не получила излаз на Егея, защото руските представители са некомпетентни. Подчертава се, че на нито едно заседание на конгреса въпросът за излаз на Егея не е обсъждан; 2) На Ст. Чилингиров и Ст. Райчевски за незаконното преместване на сръбско-българската граница в Нишавско, с което на Княжество България са отнети 600 кв. км с 36 – 40 села. Д-р Йорданов отбелязва, че *делимитационната комисия е свършила сравнително добре своята работа* и че първоначалната граница по Берлинския договор и окончателната, определена от комисията, почти съвпадат.

Интерес представлява изнесената от автора информация за т.нар. „Тъмръшка република“, споровете между България и Сърбия за Бреговската ливада и с Румъния за Араб табия (окончателно присъединена към Румъния 1885 г.), за събитията в Кърджалийско през 1880 г. От гледна точка на поставената тема са анализирани Съединението на Княжество България и Източна Румелия от 1885 г. и от-

ношението на Великите сили и балканските държави към него. Разкрити са мотивите на крал Милан и сръбското правителство за обявяване война на Княжество България. Не е подмината и „помирителната“ мисия на сръбския шовинист Спиридон Гопчевич, автор на книгите „Бугарска и Източна Румелија“ и „Стара Србија и Македонија“. През септември 1885 г. във връзка с Пловдивския акт той отива във Видин, а след това в Ниш. В Ниш Гопчевич предлага на Петко Каравелов да бъдат отстъпени на Сърбия Трънско, Чипровско и Кулско, а Македония да бъде завзета съвместно и впоследствие поделена. Предложението му е отхвърлено. В началото на ноември 1885 г. Сърбия напада Княжеството, но за кратко време е разгромена. През април 1886 г. в Цариград е подписан Топханенският акт.

В книгата детайлно са отразени настъпилите след Съединението и Сръбско-българската война териториални промени. От Източна Румелия в Османската империя са включени Кърджалийският кантон – 103 села, 22 махали, общо с население над 32 500 д., главно турци и Тъмръшката република – 22 села, с около 15 000 д. – българи-мюсюлмани. Солидно е обоснован изводът, че макар да се запазват като международни субекти, Княжество България и Източна Румелия *съвсем реално се обединяват в един субект от гледна точка на вътрешния суверенитет*.

Трудът на д-р Йорданов впечатлява с разнородната си изворова база и прецизно изработени таблици. Особено ценен е приложеният към него диск с труднодостъпни, дори и за специалисти, исторически карти. Изследването притежава качества на извор за изучаването на политическата, дипломатическата и църковната история на България. Интердисциплинарно по замисъл и реализация проучването е полезно не само за историци, но и за географи, картографи и занимаващи се с геополитика.

НАУЧНИ ЧЕТЕНИЯ „ПЛОВДИВСКИ ИСТОРИЧЕСКИ ФОРУМ – 2018“

Русалена Пенджекова-Христева, Георги Митрев

На 19 декември 2018 г. в зала „Компас“ на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“ (ПУ) се проведе научни четения под надслов „Пловдивски исторически форум – 2018“. Престижният научен форум се организира по инициатива на преподавателите от катедра „История и археология“ при Философско-историческия факултет (ФИФ) на ПУ.

Ръководителят на катедра „История и археология“ при ПУ – доц. д-р Георги Митрев – заяви, че замисълът на научните четения, след този старт, е те да се провеждат ежегодно, за да се събира професионалната общност на историците: преподаватели, студенти и изследователи от различни образователни и културни институции. Той сподели, че материалите ще бъдат публикувани в редовно издаваното научно списание на катедрата – „Пловдивски исторически форум“, което обективно ще допринесе не само за засилване на професионалния исторически диалог, но и за търсене на съизмеримост с чуждестранния опит и постижения.

Деканът на ФИФ – доц. д-р Красимира Кръстановна – откри научните четения с кратко приветствие. Тя изтъкна значението на

ежедневните усилия на ангажираните с реализирането на университетското историческо образование преподаватели, които обучават висококвалифицирани специалисти по история, археология, документалистика и архивистика, готови да се справят с новите професионални предизвикателства.

В рамките на официалното откриване студентът от специалност „Български език и история“ – Росен Иванов, поднесе специален подарък под формата на дървена статуетка на музата на историята – Клио, изваяна от самия него в продължение на две години.

Той сподели следното: *Всички ние (студентите) идваме и си тръгваме, сякаш университетът е гара за човешки съдби. Определя техния път и те тръгват, без да оставят следа, а лицата са много, добри или лоши, умни или глупави, старателни или хаотични! Вие оставяте следи у всеки един от нас, а статуетката е следствие от това. Тя е колективно наследство!*

Идеята е статуетката да се превърне в символ на историческото образование и научните четения по история в ПУ, като в нея бъдат събрани и запечатани мислите на пре-

подавателите и студентите за същността и смисъла на историята.

Научният форум протече в рамките на две заседания, като тематичната подредба бе подчинена на хронологическия принцип. Участниците представиха актуални разработки, посветени на широк кръг от проблеми, които условно могат да бъдат разпределени в четири тематични модула.

Темите в модул „Стара и средновековна история“ кореспондираха с въпросите за: *идентифицирането на местоположението на река Понтос и град Бине в древна Тракия* (доц. д-р Георги Митрев); *сведенията за тактическия прийом „фалшиво бягство“, използван в средновековните битки* (доц. д-р Димитър Димитров); *представянето на средновековни накити от фонда на ИМ – Карлово* (Мария Деянова).

Представените проблеми в модул „Възраждане, нова и най-нова история“ бяха свързани с: *четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа и смисълът на четническата тактика* (доц. д-р Тодор Радев); *устройство на Света Гора като център на православно-то монашество след Устава от 1924 г.* (доц. д-р Пламен Славов); *пропагандата и култура по време на Международния панаир – Пловдив в периода 1947 – 1989 г.* (докт. Мирена Митова); *проблемът за регионалните национализми и популизмът в Европа* (доц. д-р Валентин Петрусенко); *ракията като еманация на свещената триада за българина* (доц. д-р Ангел Янков).

Участниците в модул „Археология“ акцентуваха върху: *находките от саби български тип и късносредновековни бойни ножове* (доц. д-р Стоян Попов); *студентските археологически практики на катедрата, осъществени в гр. Пловдив* (гл. ас. д-р Божидар Драганов) и *откритите находки от Плоската могила в гр. Пловдив* (хон. ас. Росица Миткова).

В тематичен модул „Архиви и институции“ бяха представени въпросите за: *приносът на Българската археографска комисия към средновековната изворова база (1977 – 1986)* (доц. д-р Русалена Пенджекова-Христева); *Пловдивският общински вестник, като ценен извор за историографията и историята на институциите на гр. Пловдив (1929 – 1944)* (гл. ас. д-р Станислав Боянов).

Конференцията приключи с дискусия, която логично ангажира вниманието към откритите теми и проблеми. Предварително заявената цел на научния форум бе реализирана в максимална степен, а амбицията на организаторите е в следващите години да се разшири значително кръгът на участващите и форумът да се превърне в емблематичен такъв не само за Пловдивския университет, но и за гр. Пловдив като цяло.

Удовлетворени от осъществения професионален диалог, участниците си пожелаха нова среща на следващите научни четения „Пловдивски исторически форум – 2019“.

Приемат се за отпечатване: студии до 120 000 знака; статии до 60 000 знака; съобщения до 18 000 знака; рецензии и отзиви до 12 000 знака.

Материалите могат да бъдат на български, английски или руски език.

I. ИЗИСКВАНИЯ ЗА ПОДГОТОВКАТА НА ТЕКСТА

1. Материалите се предават в електронен вариант като Word documents с шрифт Times New Roman, размер 12 pt, разредка (Line spacing) 1,5.
2. Заглавието се изписва на езика на статията, с главни букви, центрирано, без съкращения, с размер 14 pt, **Bold**. На следващия ред се разполагат името и фамилията на автора (авторите) без съкращения, с начални главни и последващи малки букви, с размер 14 pt, **Bold**, *Italic*.
3. През един празен ред се изписва заглавието на статията на английски език, с главни букви, центрирано, без съкращения, с размер 14 pt, **Bold**. На следващия ред се разполагат името и фамилията на автора/авторите без съкращения, транслитерирано/ни на латиница, с начални главни и последващи малки букви, с размер 14 pt, **Bold**, *Italic*.
4. През един празен ред се разполага анотацията на английски език (**Abstract:**) (до 1000 знака с интервалите), с размер и стил на шрифта 12 pt, *Italic*.
5. На следващия ред се изписват ключовите думи (**Keywords:**) (до 10 на брой), на английски език, с размер и стил на шрифта 12 pt, *Italic*.
6. През един празен ред следва основният текст на материала с подравняване Justify. Допуска се употреба на шрифт **Bold** само за евентуални подзаглавия. *Italic* се използва за заглавия на книги/монографии, списания, сборници и издания на извори. При цитиране се използва *Italic* само в случаите, когато чуждият текст не е ограден с кавички.
7. Цитираните източници се посочват в текста, поставени в обикновени скоби, като се изписват: фамилията на автора, годината на издаването и съответната/ите страница/и. Например:

(Иванов 2012: 35 – 36); (Иванов, Петров 2015: 5 – 6) – при двама; (Иванов и др. 2010: 33; Ivanov et al. 1999: 45) – при повече автори; (Петров 2006a: 8 – 11) – при повече от една публикация за една и съща година на един автор.

При посочване на образи или други илюстративни материали: (Иванов 2012: 16, обр. 3; Petrov 1997: 45, fig. 2).

При каталожни номера или таблици: (Иванов 2012: 16, №3 или табл. 3).

При цитиране на архивни източници: (ЦДА–София, ф. 108К, оп. 2, а.е. 2560, л. 2).

При цитиране на вестник: (В. *Работническо дело*, бр. 109, 15 май 1947 г., 3).

При цитиране на извори, имената на античните автори и произведенията се посочват съгласно *Liddell, Scott, Jones Ancient Greek Lexicon* (LSJ) и *Oxford Latin Dictionary* (OLD) по следния начин: (Hdt. 2. 4; Cic. Div. 1. 13. 23).

При цитиране на корпусни издания: (ГИБИ II: 71 – 72).

8. При необходимост от пояснителни бележки, те се маркират в текста с арабски цифри¹ и се поставят под линия: (Footnotes) с шрифт Times New Roman, размер 10 pt, без разредка (Line spacing „single“). Цифровите препратки към бележките под линия се поставят след кавичките и преди пунктуационните знаци. Пр. „цитат“¹, ¹, ¹. При необходимост от цитиране в пояснителните бележки се следват същите правила, както в основния текст.
9. Препратките в текста към илюстративния материал се поставят в скоби: (**Обр. 1**). За материали на английски език: (**Fig. 1**), шрифт **Bold**. В отделен файл се представя списък на образите с кратка текстова информация за съответното изображение.
10. След основния текст се прилага **Използвана литература (References)**.
11. При употреба на специфични съкращения в научния апарат се прилага и **Списък на съкращенията (Abbreviations)**.

ПРИМЕРИ:

ГИБИ IV: *Гръцки извори за българската история*. Том IV. София: БАН, 1961.

ЦДА: Централен държавен архив.

BHR: Bulgarian Historical Review, Sofia.

12. **Резюме** на български език (със заглавие и автор, до 3000 знака с интервалите) и **Ключови думи** на български език се поставят след Използвана литература (References) и Списък на съкращенията (Abbreviations) **само при статии на чужд език!**
13. В самия край авторите добавят кратки данни за себе си: звание, научна степен, име и фамилия, месторабота и e-mail.
14. Илюстрациите се представят в отделен електронен файл (.tiff, .jpg, .png) в резолюция не по-малка от 300 dpi.

II. ИЗИСКВАНИЯ ЗА ОФОРМЛЕНИЕ НА ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА (REFERENCES)

В Използвана литература (References) се представят по азбучен ред, първо, изданията на кирилица, а след това изданията на латиница или други. Всички издания, които не са на латиница, се изписват и с транслитерация на латиница, в квадратни скоби [...], непосредствено след оригиналното заглавие. Посочват се само научни изследвания, включително достъпни в Интернет. (Архивни източници, вестници и интернет източници се цитират само в бележките в текста или под линия. Същото се отнася и за писмени извори, които се посочват само по името на автора, а не по името на съставителя или преводача на съвременното им издание.)

СБИРКИ И ПРЕВОДИ НА ИЗВОРИ

Гюзелев 2000: Васил Гюзелев. *Извори за средновековната история на България (VII – XV в.) в австрийските ръкописни сборки и архиви*. Том I. София: Главно управление на архивите, 2000. [Vasil Gyuzelev. *Izvori za srednovekovnata istoria na Bulgaria (VII – XV v.) v avstriyskite rakopisni sbirki i arhivi*. Tom I. Sofia: Glavno upravlenie na arhivite, 2000.]

Ксенофонт 2016: Ксенофонт. *Атинската държавна уредба. Лакедемонската държавна уредба*. Превод от старогръцки Мирена Славова. София: Изток – Запад, 2016. [Ksenofont.

Atinskata darzhavna uredba. Lakedemonskata darzhavna uredba. Prevod ot starogratski Mirena Slavova. Sofia: Iztok – Zapad, 2016.]

КНИГИ/МОНОГРАФИИ

Божилов, Гюзелев 2004: Иван Божилов, Васил Гюзелев. *История на Добруджа*. Том 2. Средновековие. Велико Търново: Фабер, 2004. [Ivan Bozhilov, Vasil Gyuzelev. *Istoria na Dobrudzha*. Tom 2. Srednovekovie. Veliko Tarnovo: Faber, 2004.]

Спасов 2008: Людмил Спасов. *България и СССР 1917 – 1944 г. (Политико-дипломатически отношения)*. Велико Търново: Фабер, 2008. [Lyudmil Spasov. *Bulgaria i SSSR 1917 – 1944 g. (Politiko-diplomaticheski otnoshenia)*. Veliko Tarnovo: Faber, 2008.]

ПУБЛИКАЦИИ В НАУЧНИ СБОРНИЦИ

Марков 1977: Георги Марков. Деветнадесетомайският режим между Франция и Германия. – В: *Доклади и съобщения от Първата национална конференция на младите историци*. София, 1977, 316 – 324. [Georgi Markov. Devetnadesetomayskiyat rezhim mezhdou Frantsia i Germaniia. – V: *Dokladi i saobshtenia ot Parvata natsionalna konferentsia na mladite istoritsi*. Sofia, 1977, 316 – 324.]

ПУБЛИКАЦИИ В ПЕРИОДИЧНИ НАУЧНИ ИЗДАНИЯ

Марков 2002: Георги Марков. Балканското решение на Източния въпрос 1911–1913 г. – *Македонски преглед*, XXV (2002), 4, 7 – 28. [Georgi Markov. Balkanskoto reshenie na Iztochnia vapros 1911–1913 g. – *Makedonski pregled*, XXV (2002), 4, 7 – 28.]

Mitrev 2008: Georgi Mitrev. On Skotoussa and „Scotusaei liberi“ from the Valley of the Struma/Strymon River (SW Bulgaria). – *Arhaeologia Bulgarica*, XII (2008), 2, 47 – 58.

ЕЛЕКТРОННИ ИЗДАНИЯ НА НАУЧНИ ПУБЛИКАЦИИ В ИНТЕРНЕТ

Carey 2006: Brian Carey. Warfare in the Medieval World (2006). <http://web.archive.org/web/20110805095555/http://www.deremilitari.org/resources/articles/carey.htm> (достъпен 20 ноември, 2016).

Списание
ПЛОВДИВСКИ ИСТОРИЧЕСКИ ФОРУМ

Година III (2019), книжка 1

Коректор: Валентина Атанасова
Предпечатна подготовка: Цветелина Сотирова
Печат и подвързия: УИ „Паисий Хилендарски“

ISSN 2535-0935 (*Print*)
ISSN 2535-0951 (*Online*)